

Gotisk Workshop

Et uformelt formidlingstræf

andhof im Iesus: amen amen, giba izwis

batei hvazuh saei taujib frawaurht, skalks ist frawaurhtai (Johannes 8:34).

ἀπεκρίθη αὐτοῖς ὁ ἰησοῦς, ἀμὴν ἀμὴν λέγω ὑμῖν

ὅτι πᾶς ὁ ποιῶν τὴν ἁμαρτίαν δοῦλός ἐστιν τῆς ἁμαρτίας.

Jesus svarade dem: Sannerligen, sannerligen säger jag eder:

Hvar och en, som gör synden, är syndens träl.

Akterne fra 'Gotisk Workshop.
Et uformelt formidlingstræf
arrangeret af *Gotisk Læsekreds*
ved Institut for Sprog og Kommunikation
i samarbejde med *Forskerkredsen*
ved Center for Middelalderstudier,
tirsdag den 20. november 2007.

Redaktion
Mette Bruus
Carl-Erik Lindberg
Hans Frede Nielsen

Mindre Skrifter
udgivet af
Center for Middelalderstudier
Syddansk Universitet, Odense
Nr. 26, 2008

ISSN 1601-1899

INDHOLD

Forord	4
Ingemar Nordgren, 'GOTER och GOTER – en fråga om definition'	5
Jan Paul Strid, 'De origine gothorum'	23
Laurits Rendboe, 'Wulfilas gotiske bibeloversættelse'	35
Hans Frede Nielsen, 'Fra Østersøen til Sortehavet – sproglige spor efter goternes vandringer'	53
Carl-Erik Lindberg, 'Subjunktionen <i>patei</i> efter verba dicendi och sentiendi i Codex Argenteus'	59

FORORD

I dette lille skrift er samlet fem af de ialt otte forelæsninger, der var programsat til det gotiske formidlingstræf, som blev afholdt på Syddansk Universitet i Odense den 20. november 2007 i regi af *Gotisk Læsekreds* (Institut for Sprog og Kommunikation) og *Forskerkredsen* (Center for Middelalderstudier). De øvrige tre foredrag blev holdt af *Mette Bruus* (Syddansk Universitetsbibliotek) over emnet 'Morder i 1000 år? Ermanaric i den nordiske og angelsaksiske litteratur'; af *Jette Berenth Nielsen* (Vester Skerninge) om 'Goternes runer'; og af *Carsten Hansen* (Vester Skerninge) om 'Goternes vandringer'. På grund af sygdom blev *Laurits Rendboe* (Odense) desværre forhindret i at optræde ved symposiet, men hans bidrag om Wulfilas bibeloversættelse er medtaget i dette hæfte.

Det er arrangørernes behagelige pligt at takke *Center for Middelalderstudier* for helhjertet støtte, som blandt andet åbnede mulighed for at invitere *Ingemar Nordgren* (Källby) og *Jan Paul Strid* (Linköping) med til dette træf og derved inddrage faglig ekspertise fra Väster- og Östergötland i vort goterprogram. Endvidere vil vi gerne takke de mange tilhørere fra nær og fjern, der havde fundet vej til arrangementet, og som gennem deres levende interesse for foredragsemnerne bidrog til at gøre Gotisk Workshop til en vellykket begivenhed.

På omslagets forside er medtaget en (translittereret) gotisk tekst (med gengivelser på græsk og svensk), som *Carl-Erik Lindberg* (Odense & Norrtälje) omtaler og analyserer i sit bidrag (s. 64).

Ingemar Nordgren

GOTER OCH GOTER – EN FRÅGA OM DEFINITION

Vad är egentligen goter? Frågan kan synas enkel men i själva verket är den ganska komplicerad. En översiktlig uppställning kan ge en uppfattning om problematiken:

Tolkningsproblem:

1. Goterna är enligt klassisk tolkning det folk, Gudones, som levde vid Weichsels nedre lopp och mynning o. Kr.f. i den arkeologiska kultur som kallats omväxlande den burgundiska, den goto-gepidiska och slutligen Wielbark-kulturen. Den förste som nämnde dem var Strabo och senare Tacitus och Ptolemaios.
2. Ptolemaios nämner även Goutai på den skandinaviska halvön.
3. Getica hävdar skandinaviskt ursprung på goterna.
4. Gautar, gutar, ýtas/jutar och vissa andra nordiska folk kan också vara gotiska folk.
5. Vad är Geatas – har de samhörighet med goter?
6. Vilka var Krimgoterna?
7. Vart tog Athanarics folk vägen efter 376 – okända goter?
8. Agotes/Cagots – de sista etniska goterna?

Etnogenesisproblematiken – Problem med etnisk-biologisk mångfald:

1. Vissa forskare anser att Cherniakov-Sintana de Mûres-kulturen inte är samma som Wielbarkkulturens goter.
2. De goter som upprättar de Visigotiska och Ostrogotiska kungadömena anses vara artskilda från Svartahavsgoterna.

Gemensam karakteristik för goter:

1. Språket?
2. Biologisk etnisk härkomst?
3. Religiös härstamning – kult?

Som synes finns här en mängd frågor som egentligen inte går att avgränsa från varandra utan de är intimt sammanlänkade i en salig röra. Jag skall dock försöka att kortfattat närmare redogöra för de olika synpunkterna och samtidigt presentera min syn på det hela.

Först avser jag då att ge ett sammandrag över den etablerade synen på goternas bakgrund och expansion från Weichselområdet till de mediterrana gotiska kungadömena med de komplikationer som onekligen ingår i bilden. Därefter tänker jag presentera min egen tolkning som jag menar löser en del av dessa problem och som även innefattar de nordiska folken.

Goterna flyttade i etapper från sina ursprungliga bosättningar inom ramen för Wielbarkkulturen och slog sig ned i nuvarande Ukraina varifrån man gjorde raider mot de romerska områdena och även sjöledes över Svarta havet med angrepp på både Anatolien och Grekland. De antika krönikörerna blandar ofta ihop goterna med de skyter som tidigare bott i området och även med de trakiska geterna. Ett antal ryttarfolk uppträder tillsammans med goterna som deras allierade. De mest omtalade är sarmater och taifali. Dock anser Heather att taifali också är germaner men Wolfram med flera är av motsatt åsikt. Goterna anges ha utvandrat under en gemensam ledare, en sakralkonung titulerad þiuðans, men flera bedömare, bl.a. Wenskus, tror istället att denna exodus skedde stamvis under en längre tid under lokala stamkungar, kuningaz, som senare tituleras reiks. Jag är av samma åsikt som Wenskus. Þiuðans existerar dock som en samlad ledare som representant för det gotiska sakralkungadömet, men hans funktion synes upphöra i och med den delning av goterna som sker någon gång på 270-talet.

I detta sammanhang sker en uppdelning då en del stammar slår sig ned i Trajanus Dacia, ungefär nuvarande Rumänien. Dessa kallas för vesi-tervingi och de åtföljs av Taifali som bosätter sig som grannar. Huruvida tervingi är en stam eller om det betyder 'skogsfolket' som Hachmann spekulerar om, till skillnad från slättfolket 'från den steniga marken', greutung, återstår att ta reda på. Dock tror jag att det finns viss anledning att se dem som en stam vilket jag återkommer till längre fram. Wolfram spekulerar i att de blivit krigströtta sedan deras härkonung Cannabaudes, som han anser vara den på annat ställe nämnde Cniva, faller och goterna besegras i ett avgörande slag av Aurelius 271. Kejsaren avstår i detta sammanhang Dacien till goterna som där upprättar sitt rike Gutþiuða under ledarskap av en vald ätteman/klanledare, kindins. Detta område kallas arkeologiskt för Sintana de Mureskulturen. Vesi uppträder sedan som foederati, hjälptrupper, till den romerska hären i utbyte

mot livsmedelsstöd och tributer. En livlig handel med romarna gör att det vesigotiska samhället anpassar sig till den romerska kulturen och importerar en stor mängd basvaror.

Resten av goterna förblir i Ukraina, den s.k. Cerniachovkulturen, och upprättar, enligt Jordanes, ett vidsträckt välde som sträcker sig mellan Svarta havet och Östersjön och en bra bit bort mot Uralbergen. Den ledande stammen i detta stamförbund kallas greutungí. Det gemensamma namn som appliceras på dessa goter är ostrogoter som av vissa uttyds 'glansgoter', 'glänsande goter' men som efterhand blir östgoter, de östra goterna. Till skillnad från sina jordbrukande fränder i Gutþiuða utvecklas dessa till ett ryttarfolk men jordbruket är alltfört basnäring. De leds av en gemensam stamkonung, en reiks, som snarast har karaktären av en odinistisk konung i stället för den tidigare sakralkonungen fast han av Jordanes kallas þiuðans. På den punkten är jag emellertid helt ense med Wolfram som hävdar att fr.o.m. den konung som nämns Ostrogota, som kan vara en autentisk konung, det gemensamma sakralkungadömet inte längre existerar. Då uppenbart benämningen ostrogoter från denna tid är aktuell och stammen greutungí synes ha anor långt tillbaka, faktiskt ända upp till Wielbarkområdet, och dessutom kanske t.o.m. Skandinavien, så blir Hachmanns teori om skogs- och stenfolk synnerligen dubiös. Den siste store konungen över detta ostrogotiska rike är Ermanaric som besegras av hunnerna och verkar begå självmord enligt en modell för kungaoffer till Óðinn.

I och med Hunnerstormen 375 blir de följande ostrogotiska kungarna lydkungar under hunnerna medan den legale konungen, som är ett barn, förs i säkerhet inom limes och bosätter sig under romerskt beskydd för att fortsätta kampen. Det finns alltså två kungaätter parallellt en tid.

Året efter, 376, sviktar Gutþiuða under det hunniska trycket. Man har inte hunnit bärga skörden och har svårigheter med försörjningen. Man har även ostrogotiska flyktingar. Kejsar Valens tillåter då vesi-tervingi att korsa limes och bosätta sig på romerskt område på villkor att man antar den arianska kristendomen. Detta sker under ledning av Safrax och Fritigern och i opposition till den fungerande kindins, Athanaric, som upprätthåller de funktioner som sakralkonungen tidigare haft, nämligen att leda försvaret och att upprätthålla den folkliga religionen. Detta har han gjort så grundligt att Wulfila och de tidiga arianska goterna tvingats flytta till Möisien och de utgör nu en egen grupp – Gothi Minores. Följaktligen går inte hela folket över limes utan Athanarics stam, över vilken han är reiks/stamkonung, stannar kvar och fortsätter motståndet. Vi återkommer längre fram till denna stam.

Det hunniska väldet varar i cirka 100 år och under den tiden lyckas de tränga hela vägen fram till Frankrike för att slutligt stoppas i slaget på de Katalauniska fälten där visigoter, tidigare vesi, strider mot sina ostrogotiska fränder i hunnerhären. I slaget vid Nedao 454 slog en koalition av gepider och ostrogoter Attilas söner varvid hunnernas välde rasade samman.

Gepiderna utvandrade från samma område som goterna något senare och ses som ett goterfolk, men hade en helt självständig organisation och ett eget rike. De låg ibland i krig med de övriga goterna.

Nu övertogs kungamakten bland ostrogoterna av en Balkangot, Teoderic, som blivit uppfostrad av romarna, och ostrogoterna tilläts korsa limes och bosätta sig på romerskt

område. Vesigotiska missionärer hade arbetat intensivt bland ostrogoterna så att de nu visserligen var kristna men arianer, vilket medförde vissa problem efter det att Teodosius 382 förbjöd arianismen för innevånare i det romerska väldet. Dock räknades goterna inte som medborgare.

De förut invandrade vesigoterna har redan tidigare organiserats av en annan Balkangot av vesisläkt, Alaric, och han ger sig iväg med den höga militära titeln *magister militum* i spetsen för en armé av goter som nu kallas visigoter. Han avses uppehålla ordning i Grekland men ger sig snart iväg till Italien där han bl.a. belägrar och plundrar Rom 410. Han dör senare under fälttåget men hans efterträdare Eurich fortsätter till södra Frankrike och grundar ett rike med centrum i Toulouse 418. Efter att senare förlorat mot frankerna flyttar visigoterna till Spanien där man grundar ett rike med Toledo som huvudstad och där sitter man i orubbat bo till den moriska invasionen. 586 konverterar den visigotiske konungen Reccared till katolicismen, vilket får till följd inbördes stridigheter och ett gradvis uppluckrande av riket. Efterhand beordras också omfattande jedeförföljelser som följd av de senare Toledo-konciliernas beslut vilket medför att riket ytterligare försvagas genom inbördes motsättningar och slutligen erövrats av morerna 711, men de katolska ättlingarna håller stånd i norr och därifrån utgår senare den s.k. *reconquista*. Det visigotiska Spanien som då uppstår har emellertid få likheter med det ursprungliga riket. Alla visigoter övergår dock inte till katolicismen utan en minoritet fortsätter att vara arianer även under moriskt välde och efter *reconquista*.

De ostrogotiska stammarna under Teoderic skickas av kejsaren för att åtgärda den skiriske ledaren för den västromerske barnkejsarens livvakt, Odovakar, som i spetsen för sitt herulgarde låtit avsätta kejsar Romulus och 476 utropat sig till kung av Italien. Teoderic belägrade Ravenna, den dåvarande huvudstaden, och säges slutit ett fördrag med Odovakar och inbjudit honom till en festmåltid. Under denna reser han sig enligt sägnen plötsligt och klyver Odovakar i två halvkor. I varje fall blev Odovakar avrättad och Teoderic utropade sig till konung över Italien som därigenom också blir en ariansk stat. Han, liksom den visigotiske konungen, erkände dock hela tiden den östromerske kejsaren som formellt överhuvud. Riket varade till 550-talet.

Kejsarens representant i Ravenna, pretorianprefekten och senatoren Cassiodorus, var författare till det stora verk om goterna som Jordanes senare kompilerat som *Getica*. Enligt mina undersökningar verkar det troligt att Cassiodorus källa för utvandringsberättelsen, Ablabius, innehade samma position som pretorianprefekt i Rom under Konstantin den store och att hans anteckningar funnits bekvämt tillgängliga i det kejsarliga arkivet i Rom som Cassiodorus ofta besökte som senator fast han satt i Ravenna. Därför finner Cassiodorus ingen anledning att närmare presentera denne kände man som ju, som en världslig man, verkar obekant för den fromme biskopen Jordanes i Konstantinopel.

Det ovanstående reser onekligen vissa frågeställningar. Det har av vissa forskare anförts att den gradvisa assimileringen av icke germanska stammar, och senare även romare av varierande härkomst, skulle medföra att Svartahavsgoterna inte var samma folk som gudones i det baltiska området och att, på samma sätt, de ostrogoter och visigoter som upprättade

kungadömen i Italien och Frankrike/Spanien också var ett annat folk. Det har också anförts att goternas anpassning till den romerska kultursfären skulle ha utplånat deras språk så att de blivit helt latiniserade. Dessa forskare hävdar att härens kommandospråk skulle vara ett soldatpidginspråk som huvudsakligen är latin och goterna skulle därför inte längre ha identifierat sig som goter. Detta är helt enkelt en fråga om vilken definition av goter de utgår från. Man förutsätter att språket och den biologiska etniciteten är den övergripande definitionen av goter. Man förnekar också möjligheten av muntliga traditioner i en tidsperiod av 2-300 år. Den isländska genealogin är ett strålande exempel på hur felaktig denna förutsättning är. En del forskare går till och med så långt att de hävdar att de flesta germanska stammar inte har existerat som egna folk utan att deras namn hela tiden har givits dem av romarna med utgångspunkt från aktuella händelser, och att namnen följaktligen inte speglar en egen traditionsbakgrund. Med den inställningen är det inte lätt att bedriva en seriös historisk forskning. I realiteten är det enda kända exemplet som kan antyda en sådan namngivning Caesars antydda användande av stamnamnet Germani, som han applicerade på en del av de stammar som till dess räknats som kelter. Huruvida några av dessa Germani inte trots detta pratade keltiska språk är fortfarande oklart.

Etnogenesisdiskussionen utgår delvis från Reinhardt Wenskus som i sitt verk *Stammesbildung und Verfassung* 1961 försökte rätta till den snedvridna diskussionen från krigsåren genom ett etnografiskt angreppssätt på problemet. Detta initiativ följdes upp av Herwig Wolfram som i sin bok *Die Goten* 1979 införde begreppet etnogenesis. Detta synsätt ser etnicitet som en politisk och social konstruktion och inte en biologisk. Det innebär hårddraget att man kan sätta en början och ett slut för ett folks sociala och politiska organisation. Därför ser Wolfram rent tekniskt flera etnogenesi under förflyttningen från Wielbark till Svarta havet och det senare bildandet av de mediterrana kungadömena. Walter Pohl har också anammat detta synsätt redan 1986 i *Typen der Ethnogenese unter besonderer Berücksichtigung der Bayern: Berichte des Symposions der Kommission für Frühmittelalterforschung* där även Wolfram medverkar och senare har han utvecklat det i *Integration und Herrschaft: ethnische Identitäten und soziale Organisation im Frühmittelalter* 2002. Detta har kritiserats från två håll. Naturligtvis från dem som ser en biologisk kontinuitet men också från Walter Goffart som framlägger sina invändningar i *The Narrators of Barbarian History* 1988 och det hela utvecklas sedan i bl.a. en skrift med flera bidragsgivare, *On Barbarian Identity* 2002, redigerad av Andrew Gillet. De antyder att Wolfram bara fortsätter Wenskus angreppssätt och Goffart tycker inte om Wolframs berättande stil utan vill ha mer anknytning till filologi och litteraturvetenskap. Dock ser Wolfram hela tiden goterna som goter även om den sociala och politiska organisationen växlar.

Den biologiska och språkliga definitionen gör sig likaledes bred i den traditionella goterforskningen under i synnerhet 1900-talet. Arkeologin har visat att Wielbarkkulturen huvudsakligen är ursprunglig och har traditioner bakåt till lokala kulturer och man har även i ett antal gravar påvisat annorlunda skalltjocklek än i Skandinavien (Kmiezinski). Språkforskarna har undan för undan sökt påvisa att sambandet mellan nordgermanska och

östgermanska är mindre än mellan nordgermanska och västgermanska. Vår käre moderator [HFN] talar till och med om nordvästgermanska. Då jag inte är lingvist kan jag inte argumentera men klart är i alla fall att Wessén anser att gutniskan och götalandsdialekterna är de språk som ligger närmast gotiskan. Vi vet inte heller när urgermanskan ersattes av dialekter och gotiskan fick sin egen utveckling, men det spekuleras om 3-400 BCE fast något belägg finns först för Skandinaviens del med Ptolemaios o.150 CE med hans form 'goutai'. Detta ovan skulle alltså utesluta ett samband mellan goter och Skandinavien och goterna definieras alltså som den folkstam som bodde omkring Weichsels mynning och Weichselkröken omkr. CE.

De senaste undersökningarna av Wielbarkkulturens arkeologi ger vid handen att majoriteten av innebyggarna faktiskt kommer från en inhemsk bakgrund men det finns också tydliga inslag av skandinaviska artefakter. Dock inte i sådan omfattning att det troliggör en massiv skandinavisk invandring. Prof. Anders Kaliff har i sin bok *Gothic Connections* (Kaliff 2001) påvisat en tydlig gemenskap mellan skandinavisk kultur och Weichselområdet redan under bronsålder, som synes ha fördjupats och fortsatt in på järnåldern. Han ser, med ledning av en arkeologiskt jämförbar kultur, en allians- och giftermålspolitik mellan hövdingar i den lusatiska kulturen och Sydsandinavien som kan göra troligt att Ablabius/Cassiodorus/Jordanes kan ha utgått från en verklig muntlig tradition när det gäller goternas koppling till Skandinavien. Flera polska arkeologer hävdar också den skandinaviska kopplingen i strid med bl.a. Volker Bierbrauer som avfärdar densamma. Det finns också tecken på klara samband mellan det hunnisk-gotiska området och fynden i Finnestorp i Västergötland (Nordqvist 2007) liksom i Fabechs undersökningar i Skåne. Finnestorpsfynden är tidsmässigt samtida med hunnerväldet och dess ostrogotiska vasaller. Man kan också erinra om att inte alla vesi-tervingi gick över limes. En del stannade kvar och drog sedan norrut antingen samlat eller som flera grupper. Jag får anledning att återkomma till detta. Guldrikedomen i Västergötland under romersk järnålder talar också om nära kopplingar till Sydösteuropa. Prof. Jerzy Ockulic i Warszawa har påvisat tre utvandringsetapper från Wielbark-området varav den sista antas vara gepiderna. Han ser denna stams framväxt som folk från det lokala området med tillskott från hela Östersjö-området. Han påvisar också tidigare skandinaviska gravkomplex på båda sidor om Weichsels nedre lopp. I samband med exploateringsgrävningar för en stor gasledning har på senare tid framkommit stora mängder fynd som bland annat stärker den skandinaviska anknytningen. Dessa fynd publiceras fortlöpande i serien *Archeologiczne badania wzdłuż trasy gazociągu tranzytowego* [Archaeological rescue investigations along the gas transit pipeline], red. Marek Gierlach, Poznan och tog sin egentliga början med utgrävningen av ett gravfält i *Kowalewko*. (Se t.ex. Tomasz Skorupka: *Kowalewko* 12, Poznan 2001.)

Man bör inte heller bortse från örugierna som många velat se ett ursprung i Norge för och den norska arkeologin har en klar anknytning till sydösteuropeiska kontakter, som jag visat i min avhandling. Arkeologin är alltså inget avgörande bevis för den språkligt-biologiska definitionen. Å andra sidan så är det svårt att med enbart arkeologi påvisa att ett specifikt folk har lämnat de artefakter man finner, men med stöd av skrivna källor så kan man dock göra

det hela ytterst sannolikt. Faktum är att den språkliga definitionen i stället genom dessa indicier framstår som klart tveksam.

En mer tilltalande definition, som kan lösa upp alla ovanstående knutar, är den religiöst kultiska härstammingsdefinitionen. Den är helt oberoende av språk och biologi. Vad beträffar de senare kristna gotiska kungadömena gäller att man ersatt den ursprungliga kulten med arianismen. I båda fallen vilar alltså den gotiska etniciteten på en kult som särskiljer goterna från icke-goter och senare från de katolska länderna i Medelhavsområdet.

Prof. Th. Andersson anför i *Namn och Bygd* både likheter och olikheter mellan språken men landar ändå på ett klart samband:

De båda stammarna götar och goter omtalas tidigt hos de klassiska auktorerna. Götarna är också välbetygade i den nordiska litteraturen: fsv. *gotar*; fvn. *gautar*; singularformen, fsv. *Göter*, fvn. *Gautr*, är belagd som binamn.

I inhemska gotisk tradering är däremot inte mycket att hämta. Formen *gutani* i inskriften på Pietroassaringen, som antas härstamma från senare hälften av 300-talet e. Kr., uppfattas numera allmänt som genitiv pluralis av stambeteckningen, dvs. i klassisk gotiska *gutane*. Som gotisk form i nominativ pluralis kan alltså ansättas *gutans*. Stambeteckningen fsv. *gutar*, med singularformen *Guti* belagd som binamn, motsvarar formellt got. *gutans*. Vi har alltså vid sidan av varandra urg. **gautoz* (*a*-stam) 'götar' och **gutanz* (*an*-stam) 'goter; gutar, gotlänningar'. Den förra stambeteckningen, **gautoz*, ingår i landskapsnamnen Västergötland och Östergötland och det från medeltiden kända fsv. *Gotland*, fvn. *Gautland* 'götarnas land', åtminstone främst använt om vart och ett av de båda landskapen. Den senare stambeteckningen, **gutanz*, avseende två skilda stammar, möter dels i got. *Gutpiuda* 'goternas folk', dels i ö- och landskapsnamnet *Gutland* 'gutarnas land', den genuina formen för Gotland. I alla tre fallen har förleden stamform (också för *an*-stammen i *a*-stamsform). (Se närmare Andersson 1996a s. 33 ff., 38, 41.)

Goternas äldsta hemvist är visserligen omdiskuterat, men åtminstone alltsedan de första omnämningarna vid tiden för Kr. f. bör de ha bott söder om Östersjön. De tre folkstammarna götar, goter och gutar har alltså, så långt vi kan följa dem tillbaka, varit bosatta kring och i södra Östersjön, varvid havet får antas ha spelat en förenande roll. (Andersson 1996a s. 35 f. med hänv.)

Enighet råder idag om att alla tre stambeteckningarna på ett eller annat sätt hör ihop med verbet *gjuta*, fsv. *giuta*, fvn. *gjota*, varvid *götar* är bildat till det avljudsstadium som föreligger i preteritum singularis, fvn. *gaut*, fsv. *göt*, och *goter* och *gutar* till det avljudsstadium som föreligger i preteritum pluralis, fvn. och fsv. *gutum* (Andersson 1996a s. 37, 45). (Th Andersson 1998, s. 5 f.)

Detta leder oss till den berömde Gapt hos Jordanes, som anses vara ett skrivarfel för Gaut då grekiska 'pi' är till förvillelse likt gotiskt 'u'. Vad betyder då *Gaut*? Den vanligaste förklaringen är 'utgjutaren', 'den som utgjuter sädesvätska', alltså 'man'. Man kan väl här dra

paralleller med den germanske urguden Mannus, som går tillbaka på en indoeuropeisk gud med samma namn, och där namnet har samma betydelse. Jag tror att denna förklaring är i stora drag korrekt men kanske bör den kompletteras med 'utgjutare av människorna' då just sädesvätskan kanske inte är det viktigaste i sammanhanget, och den passar också väl in i bilden. Många tidigare forskare stöder också betydelsen 'gjuta' och anser att goter och gautar är 'de utgjutna' – 'människorna', bl.a. Much 1915 i Hoops II, 306a och E. Wessén 1924, s. 91 f.

Josef Svennung, som själv kopplar gautar till rinnande vatten, anför också en i detta sammanhang viktig sak:

Eine ähnliche Entwicklung wie betreffs der Gotar und Gautar kann vielleicht bei der Name Ýtar vorliegen, über welche es in Widsith 26 heißt: Óswine wéold Éowum & Ýtum Gewulf 'Óswine herrschte über die Inselbewohner' (die Öländer [S. 203] oder die Aviones [S. 105]?), 'und Gewulf über die Jüten'. Hierzu Much (bei Hoops II 623a): 'anord. ýtar m. pl., einem poetischen Wort für "Männer, Menschen" das mit dem Volksnamen zusammengehört.' Im Awno. ist ýtar nur im Sinne von 'Männer' (seit ca. 950) belegt (Hásteinn Hrómundarson 8 usw.), nicht in den þulur. Vgl. 239 Chambers, Beowulf S. 286 f. . . . wenn Männer gotnar, ýtar genannt werden, hat man hier ein Indiz gesehen, daß die Dichtung zuerst in einem Milieu geformt wurde, wo Gote oder Jüte mit 'Mann' synonym war, weil alle es waren. (Svennung 1966, s. 237-43)

Samma tankar har även J. Otrebski (Otrebski 1950, s. 79-98; Nordgren 2003). Härigenom kan man enligt min mening språkligt sammankoppla namnen *goter*, *gutar*, *gauter/gautar/geatas*, och *eutoz/jutar/ýtar* och knyta dem till guden Gaut. De är alla människorna, de utgjutna. Alla dessa folk har teofora namn knutna till samme gudom – folkens skapargud. Om de sedan inte har identiskt samma språk, och respektive språk utvecklats i olika riktning, påverkar detta inte det gemensamma religiösa ursprunget.

Gaut räknas inte bara som goternas, speciellt Amalernas, stamfader utan även några langobardiska kungar hävdar ursprung från Gausus och ett antal anglo-saxiska och jutiska kungahus räknar härstamning från Geat. Geat omnämns av Asser och Nennius och tidigare även av Sedilius som en hednisk gud.* Alla kontinentala folk som antingen bevisligen

* Sedilius: Cum sua gentiles studeant figmenta poetae Grandisonis pompare modis, tragicoque boatu Ridiculoue Geta seu qualibet arte canendi.

Patrick Mc Brine, bok 1:

Since pagan poets are eager to parade their fictions
in lofty-sounding modes and with their tragic wailing,
laughable Geta or whatever other kind of singing.

Nennius, Historia Brittonum: 'in quibus erant hors et hengist, qui et ipsi fratres erant, filii guictgils, filii guicta, filii guecta, filii uuoden, filii frealaf, filii fredulf, filii finn, filii foleguald, filii geta, qui fuit, ut aiunt, filius dei. non ipse est deus deorum, amen, deus exercituum, sed unus est ab idolis eorum, quod ipsi colebant...'

kommer från Skandinavien med omnejd eller hävdar en sådan härstamning hävdar också ursprung från Gaut och detta inkluderar åtminstone en del av saxarna. Vad beträffar Snorre så refererar han bl.a. i sin Edda till Glum Geirasson, Harald Gråfälls hovskald, som i drapan om Erik Blodyx i Hakon den godes saga skrivit:

...sendi seggia kindar sverðbautinn her Gauti,

vilket kan översättas med *sände ättemännen, svärdsbitna hären, till Gaut* – alltså i döden. (Nordiska kungasagor 1991 I 1991, s. 134)

Vad vet vi mer om Gaut och hans bakgrund? Känt är att namnet efterhand blir kopplat till Óðinn som Óðinn-gaut. Det finns faktiskt vissa antydningar om Óðinn, som i detta sammanhang kanske skulle kunna hjälpa till att ytterligare utmejsla bilden av Gaut. Redan Dumézil ser ju Óðinn som bl. a. en fruktbarhetsgud. I Lokasenna antyds att Loki och Óðinn ägnat sig åt opassande umgänge med varandra och vad Loki beträffar vet vi också att han var tvekönad och nedkom med fölet Sleipner vartill Svadilfare, hingsten, var fader. Óðinn är också en mästertlig hamnbytare. Hans rent manliga kön kan alltså sättas i tvivel. Vi vet redan att vanerna ju de facto anses vara tvekönade eller, med andra ord, att Frejr och Freja bara är aspekter av en och samma gudom. Under mitten på bronsålder synes dyka upp indicier för en

J.A. Giles:

(In the meantime, three vessels, exiled from Germany, arrived in Britain.) They were commanded by Horsa and Hengist, brothers, and sons of Wihtgils. Wihtgils was the son of Witta; Witta of Wecta; Wecta of Woden; Woden of Frithowald; Frithowald of Frithuwulf; Frithuwulf of Finn; Finn of Godwulf; Godwulf of Geat, who, as they say, was the son of a god, not of the omnipotent God and our Lord Jesus Christ (who before the beginning of the world, was with the Father and the Holy Spirit, co-eternal and of the same substance, and who, in compassion to human nature, disdained not to assume the form of a servant), but the offspring of one of their idols, and whom, blinded by some demon, they worshipped...

Asser, The Life of King Alfred (inledningen till boken; The Online Classical and Medieval Library):

...which Geat the pagans long worshipped as a god. Sedulius makes mention of him in his metrical Paschal poem, as follows:

When gentile poets with their fictions vain,
In tragic language and bombastic strain,
To their god Geat, comic deity,
Loud praises sing, &c.

Qui Geata fuit Taetua; qui fuit Beauu; qui fuit Sceldwea; qui fuit
Heremod; qui fuit Itermod; qui fuit Hathra; qui fuit Huala; qui fuit
Beduuig; qui fuit Seth; qui fuit Noe; qui fuit Lamech; qui fuit
Mathusalem; qui fuit Enoch; qui fuit Malaleel; qui fuit Cainan; qui
fuit Enos; qui fuit Seth; qui fuit Adam.

‘Geat was the son of Taetwa, who was the son of Beaw, who was the son of Sceldi, who was the son of Heremod, who was the son of Itermon, who was the son of Hathra, who was the son of Guala, who was the son of Bedwig, who was the son of Shem, who was the son of Noah, who was the son of Lamech, who was the son of Methusalem, who was the son of Enoch, who was the son of Malaleci, who was the son of Cainian, who was the son of Enos, who was the son of Seth, who was the son of Adam.’

kult kring en gudinna och Marianne Görman hävdar även en manlig gud i följe. Då ju även Óðinn har en kvinnlig moatjé – Frigga – som är av utpräglad fruktbarhetskaraktär så vore det inte orimligt om även Gaut haft detta.

Om man betraktar ordet *gaut* ur etymologisk synpunkt så är naturligtvis grundbetydelsen 'gjuta', som ovan anförts, närmast till hands liggande. Dock, gjuta kan ha flera relativt närliggande betydelser.

Ser man på det vanliga germanska och nordiska ordet 'gud' – *gub, god* – och undersöker vad Hellquist har att anföra så finner man hänvisningar till i. e. **ghu-tes* med den antagna betydelsen 'den som inger vördnad, fruktan', eller, enligt annan tolkning, 'åkallad' (Hellquist, s. 309). Han påpekar även att ordet ursprungligen är neutrum.

Om ordet 'göda' säger Hellquist 'fsv. *gōþa*, "göra god eller bättre", i synnerhet göda = isl. *gøða*, da. *gøde* (om jord), motsv. mhty. *güeten*, "göra god, begåva"; av germ. **goðian*, avl. av god.'

Om man till ovanstående lägger förekomsten i nordtyska karnevalstraditioner av fru 'Gauden' i samband med Óðinn och s. k. kultslädar som är försedda med ett plogblad, och man även erinrar sig kultplatsnamn av typ Gödåkra, så föreligger förutsättningar att måla upp ett hypotetiskt, intressant scenario.

Eftersom uppenbarligen stammen i såväl *gaut, gaud, güet, goþ, *goðian, god* är likartad, om än inte samma, och betydelserna överlappar varandra så skulle *gaut* även kunna tolkas som 'gud'. Som ovan antytts är ordet *gud* ursprungligen neutrum, eller könsneutralt. Det öppnar för att de tveksamheter, som ovan konstaterats om manligt och kvinnligt hos Óðinn, skulle kunna innebära en inbyggd tvekönsamhet efter vanisk modell. Guden har en manlig och en kvinnlig aspekt. Då Gaut efterhand knyts till Óðinnsnamnet, som enligt alla indicier är senare än bronsålder häruppe, så stärks misstanken att Gaut kunnat haft en kvinnlig aspekt – Gauden – kanske, som ovan antagits, som en parallell till Frigga. Att hon i den nordtyska traditionen åker i en släde dragen av hundar ger också en intressant koppling till den antika gudinnan Hekate, som väl passar samman med en gud som har en avsevärd makt även som dödsgud. Om man skriver namnet som *Gaut* eller *Gaud* är väl snarast en tolkningsfråga och alternativen synes närliggande. Sett på detta sätt så blir Gaut ännu mer deciderat en fruktbarhetsgud av klart schamanistisk karaktär, mycket snarlik Óðinn, som leder schamanistiska demonfördrivare som 'gödsjar' eller 'göder' åkrarna med god gudomlig kraft för att befördra fruktsamhet/växtkraft och han framstår även som skapargud då han, genom sina bägge aspekter, också avlat människosläktet. Detta ger också en möjlig plausibel förklaring till varför blotcykeln skiftar från den gamla 19-åriga metoncykeln till en åttaårig först i och med Óðinnskultens ankomst. Gaut och Gauden skulle alltså ursprungligen kunnat uttydas som guden och gudinnan-gödaren och göderskan – varifrån alla härstammade och när den kontinentala Óðinnskulten inkommer så knyts en förklaring till Óðinnsnamnet – han blir Óðinn-guden, utgjutaren och gödaren, han som nu är den högste guden. Däri impliceras att Gaut bör ha varit en tidig odinistisk gud som möjligtvis kan ha inkommit tillsammans med gudinnekulten under mitten på bronsåldern, men naturligtvis även kan vara äldre än så.

För en koppling till en kvinnlig aspekt talar också de även senare, under Óðinnsepoken, kvardröjande kognastiska strukturerna hos de gotiska folken. Kvinnan hade länge en mycket framträdande ställning hos goterna. Vissa vill hävda att Gaut då inte skulle kunna fungera som krigsgud men mot det kan invändas att även Frejr och Freja synes ha haft en armé av kämpar – hadjingarna.

Det från kulten av Óðinn kända schamanistiska inslaget med kultiska mannaförbund och krigare, som även bör ha funnits i samband med Gaut, förklarar även varför det var en hövdingars och krigares gud i första hand. Fruktbarhetssidan i övrigt synes ju, om man skall jämföra med Óðinn-epoken, ha skötts mestadels av de vaniska gudomarna med väl då Ingr/Ingun som den viktigaste. Senare kommer ju namnen Frejr/Freja. Hur det verkligen förhåller sig lär väl aldrig gå att få reda på men jag tror i alla fall att man kan utgå från antagandet om ett nära samband mellan Gaut och den senare från söder invandrade Óðinn. (Nordgren 2003)

Detta resonemang placerar tveklöst Gaut/Geat:s ursprung i norra Europa och Skandinavien. Kanske detta även förklarar varför Jordanes nämner goter även i Brittannien, som dessutom anklagas för att vara hästskojare. Det Brittannien han nämner synes av den geografiska beskrivningen att döma vara det nuvarande Bretagne, engelska Brittany. Det området bör vid denna tid varit påverkat av de migrerande stammarna av saxare, angler och jutar som ju har anknytning till nämnde gud. Intressant nog kallas ju även Jylland för Gotland på 800-talet.

I hur hög grad individer och stammar från alla dessa folk deltog i de gotiska krigen lär vi aldrig få veta men det fanns uppenbarligen täta kontakter mellan dessa grupper, och i en vid mening kan man definiera dem alla som gotiska folk. En gruppvis emigration från Östersjö- och Kattegattområdet till Weichselmynningen som fungerat som katalysator till utvecklingen av Weichselgoterna till ett kultförbund synes dock rimligt och stöds av arkeologin, samtidigt som det harmonierar med Ablabius uppgift om Berigs utvandring från Scandza.

Krimgoterna är ett kapitel för sig. Krimgotiskan skiljer sig i viss mån från den Wulfilanska gotiskan och vi vet att det bodde även heruler i området. Det finns också enligt t.ex. Ottar Grønvik inslag av västgermanskt språk och de är uppdelade i ett antal ganska åtskilda områden med egna folkbenämningar i de klassiska källorna. Det har framförts att krimgotiska ligger mycket nära den gotländska gutniskan. De västgermanska inslagen kan med stöd av vissa ortnamn troligen kopplas till anglo-frisiska och saxiska, vilket språkområde ju gränsar direkt till jutarna, och sålunda kan en blandad jutisk grupp ha kommit hit. Det bör understrykas att den folkliga kulten hos goterna synes varit tillägnad Ingr (man har bl.a. funnit inskriften Ingwaz) och Gaut/Óðinn var hövdingarnas och krigarnas kult.

Goterna dyker enligt ryska källor först upp på Kertch-halvön och sydkusten. Vasilyevsky (1912) påpekar att goterna vid sina maritima expeditioner till det kaukasiska kustlandet, och till Mindre Asien i början använde bosporiska skepp, men att de snart började de bygga egna. Det betyder, konkluderar Superanskaya, att de visste hur man bygger skepp. Deras

aktiviteter på Svarta Havet var desamma som deras förfäders på Östersjön. (Superanskaya 1992, s. 143)

Kringoterna levde åtskilda från andra goter och kontakter dem emellan för tiden före Wulfila är osäkra. Wulfila's följeslagare var arianer medan övriga goter inte var kristna innan vesi-terving blev arianer 376. Kringoterna blev ortodoxa redan tidigare. Brun (1874) anför att de religiösa kontakterna mellan kringoterna och Bysans var starkare än de politiska. Bysantiner och kringoter hade samma kyrka och det är därför omöjligt för arkeologerna fastställa om ett tempel är grekiskt eller gotiskt.

Goterna på Krim, menar Superanskaya, kan ibland ses som polyetnonymer då goter för grekerna ibland var ett kollektivt namn på alla germanstammar som motsats till icke-germaner, ibland en stamsammanslutning fast icke nödvändigtvis en germansk sådan. Andra gotiska etnonymer är *tetraxiter* och *trapeziter* fast de omfattar inte alla kringoter. Trapeziterna har namn efter att de bor vid berget Trapezus och vissa tror att dessa goter grundat staden Trapezunt på den kaukasiska sidan av Svarta havet. Tetraxites var de goter som bebodde halvöarna Taman och Kertch. Procopius nämner dem som en annan etnisk grupp än kringoterna. Deras huvudstad var Fanagoria, nära Anapa och de skall enligt Procopius ha bott vid Kertch sedan 275.

Superanskaya tror det vara möjligt att *tetraxiter* (gr. *Τετραξιτες*) kommer från *Τετραταξιτες* tetra: fyra, fjärde taxis: 'klass', 'order', 'trupp'. Goterna uppdelades ju i tre grupper östgoter, västgoter och gepider. Tetraxiterna avskiljdes från dem ganska tidigt menar hon och de åtskildes från de övriga goterna genom träskmarker och hade därför svårt för att hålla kontakt. De kan alltså enligt henne vara den 'fjärde gruppen'. (Nordgren 2003)

Ibland hittar man också goter där ingen trodde att de skulle finnas och t.o.m. ett hittills förbisett gotiskt kungadöme. Vi kommer ju ihåg att en del av Vesi-Tervingi, åtminstone Athanarics egen stam, stannade kvar i Gutþiuða när resten av befolkningen gick över limes in på romerskt territorium. De tvingades sedan norrut av hunnerna och anses av en del ha bosatt sig i Karpaterna i det s.k. Caucaland. Litet senare dyker dock Athanaric upp i Konstantinopel, bortjagad av sin egen stam, och dör där. Sedan verkar stammen försvinna spårlöst. Heike Grahn-Hoek behandlar i en artikel (Heike Grahn-Hoek 2002) tervingernas troliga öde.

Namnet Thüringen har tidigare härletts från hermundurer, vilket många lingvister varit skeptiska till. Grahn-Hoek utgår i stället från Malchus, 400-tal, som ger den grekiska formen Theouringoi, latinsk form Theuringi, och menar att namnet kan vara härlett från Theruingi, alltså det gotiska Tervingi, genom ett enkelt ombyte av 'ou/u' och 'r'. Hon visar på andra exempel där utbyte 'u-r' har skett.

Hon hävdar att tidsramen för uppdykandet av Theuringoi/thüringar och försvinnandet av Theruingi/Tervingi omkring 400 stämmer perfekt. Theuringi nämnes första gången av Vegetius 400 CE, men kontexten antyder att de redan var väl kända vid den tidpunkten i hela Romerska väldet för sina förnämliga avelshästar.

När den avsatte Athanaric dyker upp i Konstantinopel anger Marcellinus Comes att makten hos tervingerna övertagits av 'proximorum factione', alltså släktingar, som sökt

skydd på ett ställe långt borta okänt för hunnerna. Författarinnan argumenterar ingående för att dessa tervinger – här synes det verkligen vara ett stamnamn – bosatt sig längre norrut än man tidigare trott – i mellersta Tyskland.

Hon understryker det hela genom att hänvisa till Radagaisus kampanj 405-06. Hon hävdar att hans koppling till greutung eller vesi-tervingi är osäker. Han beskrivs som en icke kristen i kontrast mot de kristna visigoterna (f.d. vesi-tervingi) under Alaric och därför anser många att han måste ha varit en ostrogot/greutung. Källorna nämner honom emellertid blott och bart som rex/basileus gothorum, alltså goterkonung. Radagaisus är emellertid inte uppräknad i de ostrogotiska Amalernas stamtavla. Därför hävdar andra att han var en vesi-tervingi och möjligen också den som efterträdde Athanaric. De som är av denna åsikt placerar honom i Caucaland i Karpaterna. Dock hävdar Zosimos att han kom från länderna 'mellan Donau och Rhen'. Detta är exakt där det thüringiska kungadömet anges ligga i senare källor och det går inte ihop med att han skulle komma från Karpaterna.

Namnet Radagais förekommer senare i den thüringiska/warniska kungliga familjen som en prins Radagais. Komponenten Rada- återfinns i kungliga thüringiska namn som Radegundis (två prinsessor) och en 600-tals thüringisk kung Radaulf. '-gais' i Radagais används i namnet på en thüringisk prinsessa, Artagais. Andra namn som förekommer är Ermenefrid, Ermenegisl, Amalafriid m.fl. som är typiska östgermanska namn. Även Edika, Hunulf och Odovakar säges i vissa källor (bl.a. Suda) vara thüringar. Enligt dessa är Odovakar en thüringisk prins fast skir på mödernet. Det bör för klarhetens skull tilläggas att tidvis delade tre kungliga familjer på Thüringen och styrde var sin del.

Berthold Schmidt har undersökt ett antal gravfält i Thüringen vilken undersökning han rapporterar om i *Studien zur Sachsenforschung* (Schmidt 1999). Han påvisar att bärare av Sintana de Mures/Cherniakov-kulturen har slagit sig ned i det område som senare blir Thüringen. Dessa invandrare kom från Svarta havsområdet och deras kulturella egenheter är identiska med fynden i gravar som undersökts mellan Donau och Dnjestr. Man kan även följa deras gradvisa flyttning från Donau/Dnjestr området via uppehåll i Zerniki Wielki i Schlesien och Liebersee i Sachsen till Thüringen. Han har behandlat samma tema i *Archäologie in Deutschland* (Schmidt 1984) och i boken *Hermunduren-Angeln-Warnen-Thüringer-Franken-Sachsen* (Schmidt 1977)

Dessa resultat snävar in den radie av östgermanska folk som kan komma i fråga för dessa bosättningar till tervinger, greutung, heruler, scirer och rugier. Schmidt noterar att denna östgermanska grupp var av en ansevärd storlek och han anger nästan 100 gravfält i mellersta Tyskland som kan knytas till denna.

Sammanfattningsvis kan man med ganska stor sannolikhet definiera även de tidiga thüringarna som goter och dessutom Thüringen som ett självständigt gotiskt konungadöme.

En liten reflektion angående de thüringiska avelshästarna. Vesi-Tervingi var inte ett hästfolk jämförbart med greutung men deras interna organisation under en kindins och en hel del andra detaljer för tankarna till den götiska kindorganisationen och de hingsthetsningar som förekom både i Götaländerna och på Gotland samt i Södermanland. Södra Sörmland har jag i min avhandling visat vara en del av det gautiska kulturområdet. Tacitus talar allmänt om

sueonerna som uppfödare av praktfulla hästar. Här kan man också fråga sig om alla tervinger slog sig ned i Thüringen eller om möjligen en grupp sökte sig längre norrut till sina avlägsna fränder, och kanske en del av deras kvarlåtenskap nu återfinns i Finnestorp i Västergötland. Tiden stämmer mycket bra. Även ostrogoter som fann förhållandena mindre trivsamma efter Nedao passar tidsmässigt in och längre fram i fyndperioden kan också heruler vara tänkbara. (Jfr. Nordqvist 2007)

I Spanien och södra Frankrike, mestadels i de baskiska områdena, finns en folkspillra som går under namnet agotes resp. cagots. De har i alla tider varit utstötta ur samhället. Ursprungligen fick de inte bo i byarna utan sökte sin tillflykt till vildmarken och fick bara arbeta med snickeri och annat trähantverk, särskilt kyrkobyggen. I vissa områden assimilerades de men särskilt i de baskiska områdena utsattes de för en hänsynslös förföljelse. De hade bara tillträde till kyrkorna via en egen dörr och hade egna bänkar. De fick inte använda det vanliga vigvattnet eller dopfuntarna och fick inte komma nära prästen. De fick ta nattvarden via en lång stång som prästen stack fram. De fick inte gifta sig med katoliker. Deras namn anses härröra från 'Canis Gothi', gotiska hundar, (Dictionaire Quillet 1932). Kanske en motsvarighet till 'Dominicani', 'Guds hundar'. Den vanligaste uppfattningen på akademisk nivå är att de utgör resterna av de visigoter som vägrade att konvertera till katolicismen och behöll sin arianska tro. Detta stärks också av en fransk encyklopedi från 1625, Arnault De Oihenart i 'Gran Enciclopedia Vascaren berrargitalpena', som bekräftar att de var ättlingar till arianska goter som inte konverterade.

I folkmun, och också i vetenskapliga avhandlingar, har de även ansetts som spetälska och ibland som katharer. De tvangs gå i särskilda kläder med ett emblem, vanligen en röd ankfot, och de fick bara tillträde till städer och byar vissa timmar och vissa dagar. Förföljelserna pågick till slutet av 1800-talet.

Dessa enklaver av agotes/cagots var särskilt påfallande i Guipuzcoa, Navarra och regionen Jaca. I Frankrike omkring byarna i Gascogne, Beárn och Comminges och en liten grupp fanns även i Bretagne (Brittannien!).

Ytterligare en grupp alltså som kan definieras som goter. Under hela den gotiska epoken är det kulten – först den förkristna och sedan arianismen – som definierat goterna och utgjort deras etnicitet. Efter Reccared försvinner denna etnicitet snabbt och goterna assimileras i majoritetsbefolkningen. Agotes är de enda som vägrar uppge sin etnicitet och behåller sin arianska tro – de är de sista etniska goterna.

Sjögrässtigen 15
SE-533 73 Källby
Sverige

Bibliografi

- Andersson, Th 1998 Götär, goter, gutar. I *Namn och Bygd* nr. 1 1998, s. 5-21
- Asser Menevensis/Stevenson, Henry 1998 *Life of King Alfred: together with the annals of Saint Neots, erroneously ascribed to Asser / Asser Menevensis*; edited with introduction and commentary by William Henry Stevenson; new impression with article on recent work on Asser's life by Dorothy Whitelock, Oxford University Press, Oxford
- Bierbrauer, Volker 1991 *Die Goten vom 1-7. Jahrhundert n. Chr.: Siedelgebiete und Wanderbewegungen aufgrund archäologischer Quellen*, Universitetets Oldsaksamlings Skrifter, Ny Rekke, nr. 14, Oslo Universitet, Oslo
- De Oihenart, Arnault 1625 i *Gran Enciclopedia Vascaren berrargitalpena*
- del Carmen Aguirre Delclaux, Maria 1977 *Los Agotes*, Diputación foral de Navarra Institución de viana, Consejo superior de investigacione científicas, tesis doctoral, Pamplona
- Dictionaire Quillet* 1932
- Fabech, Charlotte 1991 Offerfundene fra Sösdala, Fulltofta og Vennebo. Eksempler på rytternomadiske riter og ceremonier udført i sydsandinaviske jernaldersamfund, *Nordisk Hedendom - Et symposium*, Odense Universitetsforlag, Odense
- Goffart, Walter A 1988 *The narrators of barbarian history (A.D. 550-800): Jordanes, Gregory of Tours, Bede, and Paul the Deacon*, Princeton Univ. Press, Princeton, N.J.
- Grahn-Hoek, Heike 2002 Stamm und Reich der frühen Thüringer nach der Schriftquellen. i *Zeitschrift des Vereins für Thüringische Geschichte*, Band 56, Jena 2002, s.7 ff.
- Heather, Peter 1996 *The Goths*, Cambridge, Mass.
- <http://www.agotes.es.mn/>
- <http://sirauras.iespana.es/sirauras/articulos/agotes.htm>
- Idoate, Florencio 1973 *Documentos Sobre Agotes y Grupos Afines en Navarra*, Navarra
- Jordanes/Mommsen, Th 1882 *Jordanis Romana et Getica (De origine actibusque Getarum)*, Monumenta Germaniae Historica. Auctores Antiquissimi V. 1, Berlin
- Jordanes / Mierow, C C 1915 *The Gothic History of Jordanes*, Engelsk översättning av Momssens edition, Princeton University Press, Princeton/Oxford/London
- Jordanes / Nordin, A 1996 *Jordanes Getica*, Doktorsavhandling i manuskript, senare publicerad. Göteborgs univ. eng. inst., Göteborg
- Kaliff, A 2001 *Gothic Connections*, Uppsala
- Kmiecinski, J 1962 *Zagadnienie tzw. kultury gocko-gepidzkiej na Pomorzu Wschdnim w okresie wczesnorzymskim*, Łódź
- Kmiecinski, J 1972 Die Bedeutung der Germanen östlich der Oder während der ersten Jahrhunderte nach Christi Geburt im Lichte der neueren Forschungen, *Studia Gotica*, A&W, Stockholm
- Makiewicz, Tadeusz *The Goths in Greater Poland*
- <http://www.muzarp.poznan.pl/archweb/gazociag/contents.htm>
- Marcellinus Comes/Mommsen 1894 *Chronicon, Chronica Minora* II, Paris

- Nennius *History of the Britons (Historia Brittonum)* [Elektronisk resurs]; translated by J.A. Giles, NetLibrary, Inc., Champaign, IL: Project Gutenberg
- Nordgren, Ingemar 2003 *Goterkällan – Om goterna i Norden och på kontinenten*, Historieforum Västra Götaland, Göteborg
- Nordgren, Ingemar 2004 *The Well Spring of the Goths – About the Gothic peoples in the Nordic countries and on the Continent*, Lincoln, Shanghai, New York
- Nordqvist, Bengt 2007 Nya rön om offerplatsen Finnestorp och exempel på några av dess vetenskapliga konsekvenser i *Kult, Guld och Makt – Ett tvärvetenskapligt symposium i Götene*, Skara
- Okulicz-Kozaryn, J 1991 Das Gräberfeld von Weklice. Zur Besiedlungsgeschichte des Weichselraums in der römischen Kaiserzeit, *Archeologia*, Vol. XV, s. 115-127
- Okulicz-Kozaryn, J 1992 Ett kulturcentrum vid Weichsels mynning under de första århundradena av vår tideräkning, *Götiska Minnen, Nr 113*; Dokumentation av Folkvandnings- och äldremedeltida Symposiet i Lidköping 12-13 september 1992, Olof Skötkonungslogen, Götiska Minnen, Lidköping
- Otrebski, J 1950 On the name of the Goths, *Lingua Posnaniensis* 2, Poznan, s. 79-98
- Pohl, Walter 2002 *Integration und Herrschaft : ethnische Identitäten und soziale Organisation im Frühmittelalter* / herausgegeben von Maximilian Diesenberger, Verl. der Österreichischen Akad. der Wissenschaften, Wien
- Ptolemaios / Nobbe, C F A/ Diller, A 1866 *Claudii Ptolemai Geographia* edidit C. F. A. Nobbe cum introductione a A. Diller, Hildesheim
- Ricau, Osmin 1969 *Histoire des Cagots, Race Maudite*
- Schmidt, Berthold 1977 Hermunduren-Angeln-Warnen-Thüringer-Franken-Sachsen i *Studien zur Sachsenforschung*, Halle-Saale, Hildesheim
- Schmidt, Berthold 1984 Zwischen römischer Eroberung und Königreich i *Archäologie in Deutschland*, Thema: Die Thüringer, Theiss, Stuttgart
- Schmidt, Berthold 1999 i *Studien zur Sachsenforschung, No. 13*
- Sedilius/Mc Brine, Patrick *Carmen Paschale* bok 1, Milano
- Skorupka, Tomasz 2001 Kowalewko 12. Cmentarzysko biritualne ludnosci kultury wielbarskiej (od połowy I w. n.e. do początku III w. n.e.), [Kowalewko 12. Biritual cemetery of a population of the Wielbark Culture (mid 1st to beginning of 3rd century AD)], published together with numerous appendices of various authors [in:] Marek Chłodnicki [ed.], *Archeologiczne badania wzdłuż trasy gazociągu tranzytowego [Archaeological rescue investigations along the gas transit pipeline]*, vol. II – Wielkopolska, part 3, Poznan. It constitutes a part of the series *Archeologiczne badania wzdłuż trasy gazociągu tranzytowego [Archaeological rescue investigations along the gas transit pipeline]*, edited by Marek Gierlach
- Strabo / Aly, W 1957 *Strabos Geographica* redigerad av Wolfgang Aly, Bonn
- Strabo / Lasserre, F 1966-67 *Géographie Tome II - III (livres III - IV)*, texte établi et traduit par F. Lasserre, Collection des Universités de France, l'Association Guillaume Budé, Paris

- Sturluson, S 1991-1993 *Nordiska Kungasagor I – Heimskringla, Kringla Heimsins*, Hakon den godes saga, Fabel Bokförlag, Stockholm
- Superanskaya, A 1992 Krimgoterna i slaviska och bysantinska källor, *Götiska Minnen*, Nr 113, Dokumentation av Folkvandnings- och äldremedeltida Symposiet i Lidköping 12-13 september 1992, Olof Skötkonungslogen, Götiska Minnen, Lidköping
- Svennung, J 1966 *Jordanes und Scandia*, K. Humanistisks Vetenskapssamfundet, Uppsala
- Tacitus / Fuhrmann, M 1977 *Germania*, Universalbibliothek Nr. 726, Philipp Reclam Jun., Stuttgart
- Vasiliev, A A 1936 *The Goths in the Crimea*, The Mediaeval Academy of America, Cambridge, Massachusetts
- Wenskus, R 1961 *Stammesbildung und Verfassung – Das Werden der frühmittelalterlichen gentes*, Böhlau Verlag, Köln/Graz
- Wessén, E 1972 Die Gotische Sprache und ihre Überlieferung, *Studia Gotica*, A&W, Stockholm
- Wolfram, H 1980 *Geschichte der Goten*, München
- Wolfram, H 1989 *History of the Goths*, University of California Press, Berkeley, Los Angeles, London
- Wolfram, Herwig/Pohl, Walter 1986 Typen der Ethnogenese unter besonderer Berücksichtigung der Bayern: *Berichte des Symposions der Kommission für Frühmittelalterforschung, 27. bis 30. Oktober 1986, Stift Zwettl, Niederösterreich*. T. 1 Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien
- Wolfram, Herwig/Pohl, Walter 1990 *Symposim (3: 1986: Stift Zwettl)* Österreichische Akademie der Wissenschaften. Kommission für Frühmittelalterforschung., Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien

Jan Paul Strid

DE ORIGINE GOTHORUM

‘Sverige är från hedenhös ett fritt rike: dess inbyggare svear och götar’. Så stod länge att läsa i inledningsorden till den svenska lagboken. Svea rike är alltså inte bara svearnas utan även götarnas. Men vilka var götarna? Om deras göranden och låtanden i en länge sedan svunnen forntid har nog folk i allmänhet rätt dunkla föreställningar, även om *Västergötland* och *Östergötland* påminner om deras existens. Dessa landskapsnamn tycks ju förutsätta att det i södra Sverige en gång funnits ett götiskt område, som bildat en kil mellan daner i sydväst och svear i nordost. Från allmän kulturhistorisk synpunkt har frågan om en förbindelse mellan götarna i Norden och goterna på den europeiska kontinenten sitt givna intresse och det är knappast ägnat att förvåna att den sysselsatt de lärde ända sedan antiken.

Det går nämligen knappast att förneka det nära språkliga sambandet mellan *götar* och *goter*, men den historiska bakgrunden är oklar. Fakta har blandats med gissningar och spekulationer, och somliga av dem går långt tillbaka i tiden.

Latinet byggde under medeltiden broar mellan Europas länder och folk, men kunde också skapa missförstånd. I medeltida latinsk språkdräkt kallades västgötar och östgötar *westgothi* respektive *ostgothi*, deras provinser *Westgothia* och *Ostgothia*. Götalandskapens invånare blev på så sätt samma folk som de sägenomsusade väst- och östgoterna. Med ens steg Götaland, *Gothia*, i aktning. Svenskar därifrån som sökte sig utomlands fogade *gothus* till sitt namn för att markera sin ädla härkomst. Det smällde högre än *svecicus*. Men bruket spred sig och till slut blev *götisk* närmast synonymt med *svensk*, en utveckling som inte sågs med oblida ögon av krafter som ville främja nationens intressen. Här har vi anledningen till omnämmandet i Svea rikets lag, vilket också framgår av fortsättningen: ‘Ej finns Göta namn i flera länder fastståndande, utan i Svea rike allena: förty at av dem utspriddes Göta namn i annor land’.

Det här är ett exempel på vad vi idag kallar *göticism*, dvs. ett förhärlikande av Sveriges forntid ‘i götisk anda’. Fenomenet förknippas nog mest med det år 1811 grundade götiska förbundet, vars medlemmar drack mjöd ur horn under högstämt hyllande av göternas ‘mannamod och redliga sinne’. Men det har betydligt äldre anor än så. Det faktum att Rökstenen omnämner östgoternas anförare Theodrik den store i en formfulländad vers på fornyrdislag förutsätter att man redan i 800-talets Östergötland inte bara kände till goterna utan även ansåg sig befryndad med dem. Men återigen, vilken sanning kan tänkas ligga bakom detta?

När Theoderik med sina östgoter tågade in i Rom bävade den civiliserade världen. Ryktet förmälde att han inte ens kunde skriva sitt namn. Men barbarfursten visade sig mer kultiverad än man vågat hoppas. Tydligt ville Theoderik visa att även goterna hade en kultur, ett långt

och ärorikt förflutet, när han gav sin lärde kansler och rådgivare Magnus Aurelius Cassiodorus i uppdrag att författa en gotisk historia. Tyvärr försvann detta verk i tolv böcker tidigt och spårlöst. Vad som idag återstår är endast utdrag, vid 500-talets mitt omarbetade och 'förbättrade' av en annan historieskrivare, vars främsta merit måhända var att han var got. Om Jordanes har man fällt det omdömet att hans latin var barbariskt i en utsträckning som överträffats av ingen före honom och få efter honom.

Faktum kvarstår: tack vare Jordanes *De origine actibusque Getarum* vet vi en del om hur goterna såg på sin historia. Bland alla fantastiska bedrifter finns detaljer som fångar vårt särskilda intresse. En av dem är berättelsen om hur det gotiska folket en gång utvandrat från en ö i norr med namnet *Scandza*.

Enligt Jordanes färdades goterna över havet i tre skepp, anförda av sin kung Berig. Den plats belägen vid Weichselmynningen där man steg i land fick namnet *Gothiscandza*, 'som den fortfarande heter'. Om denna korta utsaga kan man säga att redan uppgiften om de tre skeppen understryker dess sägenartade karaktär. Det episka tretalet är ju en välkänd företeelse, som vi för övrigt har skäl att återkomma till i samband med gutasagan. En liknande sägen berättades hos langobarderna. Där kallas ön *Scadanan* (*Origo gentis Langobardorum*) eller *Scadinavia* (Paulus Diaconus, *Historia Langobardorum*).

Den som vill avföra traditionen om goternas utvandring till myternas värld lider således ingen brist på argument (jfr Grønvik 1995 s. 80 f.). Men låt oss vända på problemet och anta att det trots allt ligger historiska händelser bakom. Är det inte troligt att en sådan tradition under loppet av ett halvt årtusende kunnat reduceras till just knapphändiga, sägenartade uppgifter av den art vi står inför?

I det följande skall vi se lite närmare på källmaterialet från utgångspunkten att det kan spegla en historisk verklighet, som visserligen förmodligen aldrig kommer att låta sig rekonstrueras i sin helhet, men där nya ansatser kanske kan ge oss möjlighet att komma längre än tidigare forskning.

Av framställningen hos Jordanes framgår att Cassiodorus berört den nära förbindelsen mellan kontinentens goter och deras forna hemland på åtminstone ett par ställen (Svennung s. 31). Jordanes nämner två goterstammar i Skandinavien: *Gauthigoth* och *Ostrogothæ*, ofta identifierade som *västgötar* och *östgötar*. Men namnformen *Gauthigoth* är egendomlig och har liksom *Gothiscandza*, och för övrigt även *Gauthigoth* och *Ostrogothæ*, vållat uttolkarna huvudbry. Det gäller såväl form som syftning.

Enligt Svennung (s. 28, 53 not 34) kan det i bägge fallen röra sig om konstruktioner av Cassiodorus; *Gauthigoth* kunde närmare bestämt vara bildat efter mönster av *Visigoth(æ)* 'de västliga goterna' och *Celtiberi* 'de keltiska ibererna' (jfr Grønvik 1995 s. 84, 87). Man har tänkt sig att *Gauthi-* kunde syfta på Göta älv – södra Sveriges största vattendrag, utmynnande vid Göteborg – som i den fornisländska litteraturen kallas *Gautelfr*. *Gauthigoth* skulle då vara benämningen på de götar som var bosatta kring älven. Ett annat alternativ vore att förstå *Gauthigoth* som *gaut-goter* det vill säga 'goter i götarnas land' (a. st.; se Andersson 1996a s. 34 f. för en kritisk översikt över olika förslag).

Det råder ingen tvekan om att *göt* går tillbaka på ett fornnordiskt *gaut*. Men hur förhåller sig *gaut-* till det *got-* vi har i *goter* och *Gotland*? För forntidens islänningar var Götalands invånare och kontinentens goter ett och samma folk: *gautar*. Men fornisländskan känner också ett *goti*, plur. *gotnar* eller *gotar*. Detta *goti* förekommer i omskrivningar (kenningar och heiti) för 'häst', som i den kända Teodriksstrofen på Rökstenen. Pluralformen *gotar* användes särskilt om östgotar och gotlänningar, men också om goterna (Lexicon poeticum, Fritzner inkl. rättelser och tillägg i bd 4). Parallellformen *gotnar* slutligen, förekommer i en allmän bet. 'män', men i det poetiska språket också som benämning på 'goter, vitsnok nærmest østgoter' (Lexicon poeticum).

Västnordiskans *got-* (med *a*-omljud) är historiskt sett identiskt med det östnordiska *gut-* och står alltså i avljudsförhållande till *gaut-* (närmare härom nedan). *Got-* i kontinentens *goter* (*gothi*, *gothæ*) återspeglar däremot förmodligen en västgermansk utveckling *au* > *o* (se t.ex. Krahe-Meid 1969 § 32), och är i så fall identiskt med *gaut-* (annorlunda Grønvik 1995 s. 83).

När det gäller *Gotland* är den nutida namnformen jämförelsevis ung och förmodligen införd genom lågtyskan. Den går dock inte tillbaka på ett **Gautland*, utan på ett *Gutland*, vilket genom en lättförståelig fonetisk utveckling blivit *Gulland*, den namnform som användes ännu på 1700-talet exempelvis av Linné. Än idag kallas invånarna på ön *gutar*.

Benämningen *gute* är språkhistoriskt sett en *an*-stam, identisk med fornvästnordiskans *goti*. Det märkliga är att den också överensstämmer med den benämning på goterna som äldst förekommer i den antika litteraturen. Strabon nämner *Βούτωνα*, vilket emenderas till *Γούτωνα*, Tacitus *gotones*, Ptolemaios *Γόθωνες*, Plinius *Gutones* (närmare hänvisningar hos Nedoma 2003 s. 157) – samtliga dessa former förutsätter ett med folknamn som t.ex. *sviones* 'svear' (Tacitus) jämförbart **gutonez*, vilket också motsvarar grundformen till *gutar* (jfr Svennung 1972 s. 34). Först från 200-talet märks en begynnande dominans för former som synes återgå på det starka substantivet urgerm **gautaz*, plur. **gautōz*. Namnet återges dock grafiskt med <o>: *gothi*, *gothæ*, *Γόθωσι*, synbarligen återspeglade den västgermanska formen med övergång *au* > *o*.

I allmänhet talar antikens författare om goterna enbart som *gothi*, *gothæ*, men från sekelskiftet 300/400 nämns *Ostrogothæ* 'östgoter' – märk också kunganamnet *Ostrogotha*, och kvinnonamnet *Ostrogotho* (Svennung a.st., Grønvik 1995 s. 83 f.) – senare även *Visi-* eller *Vesigothæ*. Av dessa benämningar uppfattas dock bara den förra som genuin och som en tänkbar motsvarighet till ett tidigt germanskt **aust(r)agautōz* 'östgotar'.

Identifieringen med östgotarna har inte undgått sina kritiker. Till dessa har Ottar Grønvik slutit sig (1995 s. 85). Grunden till hans ställningstagande tycks dock vara den omdiskuterade hypotesen, förfäktad redan av bl.a. Axel Olrik (1914 s. 301), att en annan av de av Jordanes anförda benämningarna på folkstammar i Norden, nämligen *Vagoth* (urgerm. **Vāg-gautōz*), skulle vara det egentliga namnet på östgotarna. Det skulle således inte finnas behov av ytterligare namn. Teorien rymmer så många osäkerhetsmoment att vi måste lämna den utanför vår diskussion.

Om vi går tillbaka till de nordiska namnformerna *gautr* m. (*a*-stam) och *guti* (*an*-stam) förekommer den senare, svaga formen i tre spektakulära runristningar.

På Eggja-stenen från ca 650–700 återfinns den i den omdiskuterade runföljden **lâtgotnafiskr** (forskningsöversikt hos Grønvik 1985). Man har i **lâtgotna** velat se en kenning *land gotna* ‘människornas’ eller ‘hästarnas land’, men Grønvik resonerar efter andra premisser. Han föreställer sig en religiös-kultisk kontext, där *goti* har betydelsen ‘den som utgjuter offerblod’ och skall uppfattas som bestämning till det följande **fiskr** (a.a. s. 89 f.). *Gotna fiskr*, ‘utgjutarnas fisk’, vore närmare bestämt svaret på en fråga som ställs i det föregående, nämligen ‘hvem brakte (førte) hæren over til hint land’? Vi står enligt Grønvik inför ett annars okänt metafysiskt väsen, en fisk som för de döda till ‘hint land’, dvs. ‘landet på andra sidan’(s. 76 ff.).

Från en mer prosaisk utgångspunkt må det vara tillåtet att spekulera över möjligheten att *gotna* trots allt hänför sig till det föregående *land*, såsom tidigare hävdats, och att *gotna land* skall tolkas ordagrant. Om vi låter fisken slippa ur nätet skulle vi närmare bestämt kunna översätta *land gotna* med ‘gutarnas land’ – möjligen kunde man också tänka sig alternativet ‘goternas land’, även om det blir problematiskt av kronologiska skäl.

På Rökstenen återfinns ordet *guti* dels i sammansättningen **hraiþkutum**, dativ pluralis av ett folknamn **hraiþgutar* med omdiskuterad syftning (jfr Wessén 1958 s. 38 ff.), dels i *guti* som benämning på en gotisk häst. Den sistnämnda betydelsen möter i rad 11 i den så kallade Teoderiksstrofen: *sitiR nu garuR a guta sinum* ‘nu sitter han rustad på sin gotiska häst’ (a.a. s. 25).

Pietroassaringen är en runristad guldhalsring, som utgör en del av ett mycket märkligt skattfynd. Inskriftens läsning är på ett undantag när, runa nr 7, oomtvistad: **gutani . wihailag**. Av den sjunde runan återstår endast rester, beroende av att ringen klippts av just här. Äldre avritningar och fotografier visar dock att den måste ha utgjorts av ett <o>. Det kan tilläggas att Pietroassaringen i samband med Kungl. Vitterhetsakademiens gotersympiosum 1970, då Pietroassaskatten ställdes ut i Stockholm, blev föremål för en grundlig undersökning av en synnerligen erfaren runolog, Elisabeth Svärdström. Hennes uppfattning lämnar inget utrymme för tvivel: ‘Die bei der Beschädigung 1875 demolierte o-Rune ist unanfechtbar’ (1972 s. 117).

Om denna runa uppfattas som begreppsruna, skall den läsas *oþal*, vilket ger tolkningen ‘goternas arvegods (odal), helgat och okränkbart’. Beträffande inskriftens ‘goticitet’ kan, som Nedoma framhåller (2003 s. 157), inget tvivel råda. På Wulfilas bibelgotiska blir ordalydelsen: **gutane oþal weih hailag* (s. 156 f.). – Att notera är att tolkningen med *gutane* ordagrant översatt blir ‘gutarnas heliga arv’, inte goternas. Men vad är det som åsyftas: ringen själv eller (delar av) skatten? Kan det röra sig om en tempelskatt? Vi vet inte hur ringen och de andra föremålen bragtes samman. En lockande, om än vågad gissning är att det kan röra sig om ett kultföremål, kanske rent av medbringat från gutarnas ‘odal’, deras ursprungliga hembygd.

Avljudet är som bekant en för de indoeuropeiska språken kännetecknande vokalväxling, som markerar nära samhörighet mellan ord och ordformer. Avljudet märks ju särskilt i de starka

verbens böjning och *gut-* och *gaut-* är former vi möter i böjningen av verbet *gjuta*, där det på 'dansk tunga' hette *han gaut*, *þeir guto*. Avljudsformen i preteritum singularis var i fornspråket alltså *gaut* (> *göt*), men i pluralis uppträder vad som i enlighet med Grimms terminologi kallas det svaga avljudsstadiet, med andra ord *gut-*.

Känslan för samhörighet mellan avljudande former är stark, men var i ett tidigare skede av språkhistorien säkert starkare. För Elias Wessén, som doktorerat på en avhandling betitlad 'Zur Geschichte der germanischen *n*-deklinations' (1914), föll det sig naturligt att förklara avljudsväxlingen i *guti* : *gautr-* med hänvisning till att *an-*stammar med agentuell funktion ofta bildats just till det svaga avljudsstadiet av starka verb (1924 s. 113 ff., 1969 s. 22 f.). Följaktligen, menar han, kunde *gautar* kallas *gutar* och vice versa beroende av kontext.

Grønvik (1995 s. 82) vänder sig mot sådana tankegångar: **gautaz* och **gutaniz* måste enligt hans bestämda uppfattning vara två olika folk. Han jämför med hur det avljudande ordparet *baugr* 'ring' och *bogi* 'båge' betecknar två olika ting. Nu är ju avljud i benämningar på nära besläktade eller rent av identiska företeelser inget okänt fenomen. Wessén har i en klassisk artikel om nordiska inbyggarnamn pekat på exempel från sanskrit, gotiska och nordiska språk (1932 s. 77).

Särskilt intresse tilldrar sig här avljudande former av typen *brjótr* : *broti*, där den svaga varianten förekommer i sammansättningar; jämför å ena sidan fornisl. *hringbroti* 'ringbrytare' = 'furste' och kenningen *baugs brjótr* med samma betydelse. Thorsten Andersson, som byggt vidare på Wesséns teori (Andersson 2003 s. 75 ff.), tänker sig att den svaga formen *guti* fått stor spridning genom sammansättningen **auja-gutaniz* 'ögutar', använd om Gotlands 'götar'. Gutarnas dominans bland de utvandrande götafolken kunde förklara varför denna form vunnit fäste på kontinenten.

Tanken är bestickande och får ett visst stöd av att benämningen faktiskt finns belagd i den fornvästnordiska litteraturens *Eygotaland*. Den går dock inte fri från invändningar. Det gäller särskilt den sista punkten: frågan om varifrån och hur en utvandring skett och vilka som deltagit i den. Om vi i sammansättningar haft den svaga formen, kan man ju också fråga sig varför den inte slagit igenom i benämningarna *västgötar* och *östgötar*.

Det kan nämnas att Svennung intog en diametralt motsatt ståndpunkt. Han menade att Gotland under tidig järnålder dominerades av goter från Weichselmynningen, vilka inte bara lade under sig den inbringande Gotlandshandeln, utan också spred benämningarna *gutar* och *Gotland* dit. Vi får nog konstatera att vi står inför ett av flera komplicerade spörsmål som ännu inte fått något uttömmande svar.

Om vi ser på den starka formen *gautr*, plur. *gautar* representerar den med avseende på ordbildningen en äldre typ än *an-*stammen *guti*. Dess ursprungliga syftning har debatterats flitigt och diskussionen har följt två huvudlinjer (jfr Andersson 1996 s. 40 ff.). Vi har först vad vi kan kalla det geografiska alternativet. Detta innebär att folkslagsnamnet *gaut-* har sitt ursprung i en hydronym, knuten till ett eller flera av de stora vattendrag som utgör ett framträdande inslag i götalandskapens topografi. I väster har vi, som tidigare nämdes, *Götaälv*, fornvästnordiskans *Gautelfr*, den mäktiga älv som avvattnar Väneren, en av Europas

största insjöar. Forsarna vid Trollhättan har funnit sin kongeniale beskrivare i Odenses store son H. C. Andersen, som upplevde dem innan de förstördes av kraftverksbyggen:

Hvilket Skue, hvilken Brusen, foroven, forneden! det er som et Havs Bølger, som et Hav af skummende Champagne, af kogende Mælk; først ombruses to Klipper, saa Vandstøvet løfter sig som Engtaage, nedenfor trænges Vandet mere sammen, styrtes igjen, skyder fremad og gaaer i Cirkel tilbage som smult Vande, og vælter da i Helvedsfaldet sit lange havtunge Fald. Hvilken Orkanbrusen i Dybet, hvilket Syn! man har ikke Ord!

Gautelfr skulle kunna tolkas som 'götarnas älv'. Man kan jämföra med nordbornas namn på Elbe: *Saxelfr* 'saxarnas älv'. Men lockande är naturligtvis att tänka sig att namnet syftar på utgjutandet av vattenmassorna. Ser vi nu till Östergötland bildar den långsmala, drygt tolv mil långa sjön Vättern landskapets naturliga gräns mot Västergötland. Från Vättern till Östersjön rinner ett vattendrag som i forna tider spelat en roll liknande den Götaälv spelar för Västergötland. Dess namn är idag Motala ström. Man hade här självfallet väntat sig ett genuint älvnamn av samma slag som *Gautelfr*, men något sådant är inte känt. I sökandet efter det försvunna namnet har det tidigare nämnda *Vagoth* förts på tal, men man har också varit inne på tanken att Motala ström uppfattats som ett '*gaut*' på samma sätt som Göta älv.

Även Gotlands största vattendrag, *Gothemån*, bär ett sekundärt namn, bildat till ett bebyggelsenamn. I gårdnamnet *Gothem* (Gaautheym 1300-t.) ingår som synes det *gaut* vi förgäves söker i fallet Motala ström. *Gaut* måste stå i förbindelse med ån, 'en gång ett mäktigt utflöde från de stora myrmarkerna innanför i landet' (Olsson 1994 s. 15 ff.; jfr äv. SOL under *Gothem*). Även Weichselmynningen, den plats som Jordanes refererar till som *Gothi Scandza*, har dragits in i diskussionen. Autenticiteten hos denna benämning har dock som tidigare nämnts ifrågasatts.

Det finns ytterligare ett antal namn av större och mindre dignitet som kan tänkas innehålla ett hydronymiskt element *gaut* (Karlsson 1993 s. 81 ff.) – ett faktum som inte är förvånande med hänsyn till verbets betydelse, men som knappast kastar mera ljus över vårt grundproblem.

Mer fruktbarande är enligt flera forskare alternativet att vi har att göra med ett gammalt ord för 'man' (Andersson 1996 s. 37 ff. med hänv.). *Gaut-* skulle närmare bestämt syfta på utgjutande av sperma. Även denna teori har dock sina vedersakare och det ligger onekligen en poäng i den fråga Svennung ställde vid gotersymposiet i Stockholm 1970: varifrån har namnet i så fall givits? 'Wenn das Volk [die Goten] selbst es getan hat – mit welchem Recht haben sie sich in der betreffenden Hinsicht hervorheben können?' (s. 65). Den har likväl en stor fördel på så sätt att den ger en enkel förklaring, dels till folkslagsnamnet *gautar* (se närmare Andersson a.a. s. 42 ff.), dels till varför *gautr* i den fornvästnordiska litteraturen uppträder i betydelsen 'man'.

Däremot förmår den knappast skingra dunklet kring bruket av *Gautr/Gauti* som omskrivande benämning på guden Oden. Mot bakgrund av att Oden i den fornvästnordiska

litteraturen förknippas just med götarna – ett annat av hans binamn är *Gautatyr* ‘götagud’ – och att vi just i de gamla götabygderna finner namn som *Götala*, *Götlunda*, *Götavi* har tanken väckts att vi i själva verket skulle stå inför vittnesbörd om spridningen av en kult där *Gautr/Gauti* – i så fall ‘avlaren’ – dyrkats som fruktbartetsgud. Det har till och med föreslagits att prästerna kallats *götar* (Elgqvist 1947 s. 65 med hänv.).

Spekulationer i den riktningen synes i huvudsak grunda sig på att svårigheten att förena en etniskt syftande förled med sakrala namnelement av det aktuella slaget. Varför skulle kultplatser mitt inne i Götaland kallas ‘götarnas vi’? Som vi snart skall se visar sig emellertid bestämmningar av detta slag inte vara helt sällsynta, men låt oss innan vi går in närmare på detta först fästa uppmärksamheten på den beskrivning Tacitus ger av en viktig kultplats hos semnonerna (kap. 39):

Vetustissimos se nobilissimosque Sueborum Semnones memorant;
fides antiquitatis religione firmatur. Stato tempore in silvam
auguriis patrum et prisca fomidine sacram nominis [eiusdem]
eiusdemque sanguinis populi legationibus coeunt

I Bruun – Lunds översättning (1974 a s. 71):

Semnonerne beretter, at de er de ældste og fornemste blandt Sveberne;
påstanden om deres høje alder bestyrkes af en religiøs skik.
På et fastsat tidspunkt mødes alle folkslag af samme navn
og samme slægt, repræsenteret ved udsendinge, i en skov af
fædrene viet, af frygt omgivet, fra urtiden hellig.

Det rör sig tydligen om en central helgedom, gemensam för hela folket. Tankarna går lätt till till svearnas centralhelgedom i gamla Uppsala med för alla gemensamt blot vart nionde år. Det förefaller a priori knappast orimligt att samlingsplatser av denna karaktär kunnat få namn av typen *Götavi*, *Götlunda*. Samtidigt kvarstår invändningen att det i Götalandskapen inte bara handlar om en enda, central kultplats, utan flera.

Sorunda socken på Södertörn, det gamla ‘landet’ *Tör* söder om Stockholm, är en fornlämningsrik bygd. Tolv storbögar, de största invid kyrkan, vittnar om dess betydelse under forntiden (Vikstrand 2001 s. 317 f. med hänv.). I bygdens mitt, med *Gudby* som granne, ligger *Tyrved*. Namnet går tillbaka på ett fsv. *Töræwi*, vilket knappast kan uppfattas som annat än en benämning på en kultplats, ett *vi*, som tillhört ‘*törarna*’, dvs. invånarna på *Södertörn*. Ett *Ullevi* tillhör namnmiljön. Vikstrand hänvisar till Charlotte Fabechs studier kring kultens och kultplatsernas förändring under folkvandringstid och påpekar med all rätt att Sorunda framstår ‘som en nyckellokal, där centralortens sakrala landskap framträder med osedvanlig skärpa’ (s. 318 f. med hänv.).

Namnet skulle kunna vara givet utifrån, av sjöfarande längs den gamla och viktiga segelleden in mot Mälaren utmed Södertörns kust. Det tillhör i så fall den kategori som vi

efter Magnus Olsen kan kalla 'veiens navn' (Strid 1999 s. 24 f. med hänv.). Men frågan är om det inte snarare är givet 'inifrån', som benämning på 'alla törars vi' i motsats till andra, mer lokala kultplatser.

Ett namn som omedelbart leder tankarna i angiven riktning är *Gutnalia*, det äldsta kända namnet på Roma kloster på Gotland. *Gutnalia* är den latinska formen av ett *Gutnal* som förknippats med det i Gutasagan omnämnda *Gutnal Þing*, ett ting som skall ha varit förlagt till trakten av Roma kyrka. Man har föreställt sig *Gutnal Þing* som en sammandragning av *gutna alþing* 'gutarnas allting', men enligt Wessén, Lindroth m.fl. forskare rör det sig snarare om en sammansättning av folkslagsnamnet *gutar* (i genitiv pluralis *gutna*) och samma kultplatsbetecknande element *al* som i *Götala*, alltså 'gutarnas helgedom' (Elgqvist 1947 s. 73 med hänv.; jfr äv. Brink 1992, Olsson 1994 s. 137 f. samt Vikstrand 2001 s. 196).

Ser vi nu till *Göt*-namnen och deras geografiska spridning slås vi av att de inte bara uppträder i Västergötland och Östergötland, utan även i Närke, ett landskap som uppvisar flera götiska drag. Wessén framhöll 1922 (s. 37 ff.) att Närke bör ha legat inom götarnas intressesfär och att området norr om sjön Hjälmarén (Glanshammars härad) på så sätt bildat gränsszon mot svearna. Bestämningen 'götarnas' skulle i detta fall med andra ord relateras till gränsläget intill 'en annan närboende folkstam, svearnas' (a.a. s. 40).

I själva verket kan, som Wessén också påpekade (a.st.), liknande förhållanden faktiskt ha rått även i Västergötland och Östergötland. För att förstå detta måste vi ta den maktpolitiska situationen under järnåldern i litet närmare beaktande. Att svearna varit en maktfaktor att räkna med kan knappast betvivlas, även om man, lika lite som när det gäller götarna, kan tala om ett rike i modern mening (jfr Arrhenius 2004). Gränserna bestod under forntiden oftast av gränsszoner, gärna i obebyggda och svårgenomträngliga skogsområden (s. 206). Gränsen mot götarnas intressesfär utgjordes förmodligen just av en sådan gränsszon, som säkert hunnit förskjutats flera gånger åt än det ena, än det andra hållet, ända tills slutligen en fast gräns stakades ut.

Tacitus beskriver svearna som rika på manskap, vapen och skepp (kap. 44). Att svearna besuttit en avsevärd expansiv kraft omvittnas av såväl lingvistiskt som arkeologiskt material. Götarna hade oturen att ligga i vägen för deras naturliga expansionslinje söderut. Vi får nog tänka oss att gränsområdena varit föremål för upprepade framstötter. Strider mellan svear och götar omtalas som bekant i *Beowulf* (2472):

Pá wæs synn ond sacu Swéona ond Géata
Ofer wíd wæter wróht gemæne
Nere-níð hearda ...

Fritt översatt: 'Det var fiendskap och stridigheter mellan svear och götar, över vida vatten hård oförsonlig kamp...'

Formuleringar som *ofer wíd wæter* kan självfallet uppfattas som blott och bart poetiska (så Wessén 1927 s. 48 ff., särsk. s. 52), men faktum är att större konflikter måste ha utspelats 'över vida vatten' – inte minst om vi i detta begrepp innefattar de inre vattenvägarna. Wessén

(1927 s. 50), som själv inte sätter någon tilltro till uppgifterna, framhåller att Beowulfs författare betraktar götarna, *geatas*, som ett sjöfarande folk på samma sätt som svearna. 'Deras kungaborg ligger (liksom danernas) nära havet. Deras förbindelser med andra folk går över sjön, även med svearna'.

Gränstrakterna mellan Götaland och Svealand präglas idag, och ännu mer under forntiden, av skog och talrika sjöar och vattendrag. Lättast var att ta sig fram med båt. Mats G. Larsson (2002 s. 65 ff.) har pekat på hur vattenvägarna kunnat utnyttjas av svearna vid överraskande attacker mot götarnas kärnområden. Såsom framhölls redan av Bengt Hesselman (1935 s. 170) utvecklade svearna en speciell taktik som innebar att man utnyttjade skepp så pass små och lätta att de kunde dras och bäras förbi forsar och andra hinder. I Östergötland skyddades kustzonen av borgar och – i varje fall under senare delen av järnåldern – av en befästningslinje som fått det suggestiva namnet Götavirke. Men att på samma sätt skydda alla tänkbara angreppsvägar via inlandets vattensystem torde knappast ha varit möjligt. Enligt Larsson lyckades också svearna att överrumplande nå fram till de två innanhaven Vättern och Vänern. Vadsbo härad i Västergötland, där *Götlunda* förekommer som sockennamn, framstod redan för Elgqvist som en tidig erövring av svearna (1947 s. 69). Av flera skäl får vi förmoda att Östergötland hemsökts på liknande sätt (Strid 2004). Av namnet *Sverige* 'svearnas rike' framgår ju för övrigt också att svearna till slut vann överhöghet inte bara över Götaland, utan även över de andra smårikerna som – om vi får tro Snorre Sturluson – fanns i Sverige under järnåldern.

För att återvända till kultplatsernas namn finns det sålunda skäl att överväga möjligheten att svearna redan i ett tidigt skede lyckats etablera stödjepunkter på samma sätt de senare skulle göra längs vattenvägarna i Ryssland (Hesselman a.st., Larsson 2002 s. 87 ff., 100f.), och som man kan föreställa sig att goterna gjort vid Weichselmynningen. I ett sådant perspektiv förefaller det inte otroligt att benämningar av typen *Götavi* kunnat tränga undan kultplatsernas ursprungliga namn (Larsson a.a. s. 101; jfr äv. Elgqvist 1947 s. 67 ff.).

Att de krigiska konflikterna skulle ha varit av den omfattningen att de i sig förorsakat en utvandring förefaller väl däremot mindre troligt. Anders Kaliff har understrukit att det arkeologiska materialet visar att förbindelserna mellan Götalandsskapen och Weichselmynningen i själva verket går ända tillbaka till bronsåldern (2001 s. 62 f.), något som får hela frågan om en utvandring att framstå i ett mindre dramatiskt sken.

Den tanke Kaliff är inne på – en gradvis inflyttning som så småningom lett till att götarna intagit en dominerande ställning i samhället – utesluter dock knappast möjligheten av enstaka större eller mindre emigrationsvågor.

Vill vi hålla fast vid utvandring som ett tänkbart scenario finns det andra orsaker man kan peka på. En av dem berördes vid den tidigare nämnda goterkonferensen i Stockholm 1970. Josef Svennung påminde där om att den yttersta drivkraften bakom 1800-talets stora emigrationsvåg till USA var hunger.

Både Saxo och Paulus diaconus nämner överbefolkning och hungersnöd som grunden till utvandringen från Skandinavien. Saxo (kap. 13) pekar intressant nog också på klimatologiska orsaker och även på den igenväxning som följt i svältkatastrofens spår. Han skildrar en

situation så hotfull att man övervägt de mest extrema åtgärder. Det slutar i att man kastar lott om vilka som får lämna landet – en uppgift som återkommer i Gutasagan.

Tidigare forskning ville i Eddans beskrivning av fimbulvintern – tre vintrar i följd utan sommar emellan – se ett vittnesbörd om en allvarlig klimatförsämring ca 500 f. Kr (Simek 1995 s. 99). Föreställningen om en fimbulvinter har väl vid det här laget hamnat mer eller mindre i skymundan, men den har fått visst stöd på senare tid. Nya rön avslöjar nämligen att kortare perioder av extrem väderförsämring inte varit något helt ovanligt fenomen (Widgren 2005). Mest uppmärksammas idag är utan tvekan den år 536 e. Kr. begynnande katastrof som avspeglar sig i utebliven tillväxt hos årsringarna på träd, och som också omvittnas av samtida källor, bl.a. Cassiodorus (se utförligt Axboe 2007 s. 119 ff. med hänv.). Men kortvariga klimatkriser har med stor sannolikhet förekommit tidigare (Widgren 2005) och återverkningarna i samhällen med hög sårbarhetsfaktor har förmodligen varit drastiska.

En annan, ljusare sida av forntidslivet består i att rader av goda år med ökande välstånd förmodligen inte heller varit ovanliga. Arkeologiska undersökningar under de senaste decennierna har avslöjat en bosättningstäthet under äldre järnålder som slår forskarna med häpnad. Man tänker sig ju gärna oreflekterat att befolkningskurvan beskrivit ett stadigt stigande förlopp, med en jämförelsevis ringa befolkning under järnålderns tidigare del. Men det tycks finnas goda skäl att ompröva tidigare ståndpunkter beträffande demografiska förhållanden under forntiden.

En stark befolkningstillväxt kan också skapa problem, inte minst när goda tider förbyts i sämre. Enligt Gutasagan, som ingår som ett bihang till Gutalagen, växte den första befolkningen på Gotland så kraftigt att landet inte längre förmådde föda alla.

*Þa lutapu þair bort af landi huert þriþia þiaup, so at alt sculdu þair aiga
oc miþ sir bort hafa, sum þair vfan iorþar attu.*

Vart tredje hushåll fick alltså lämna ön. Deras äventyrliga färd förde dem först till Färöarna, sedan till Estland och Ryssland och till slut till Grekland. Något man lägger märke till är att källorna inte talar om massutvandring, det är delar av befolkningen som bryter upp och uppbrottet sker under till synes ordnade former.

Den fråga som ställdes i inledningen gör sig här återigen påmind. Historiska källor vittnar om migrationer från Skandinavien under den äldsta järnåldern. Det gäller inte bara goter, utan även andra folk, kimbrier, teutoner, burgunder... Skall vi betrakta alla dessa uppgifter som frukten av en hos forntidsmänniskan obetvinglig drift att fabulera? Eller – om så inte är fallet – finns det då inte goda skäl att förutsättningslöst ta upp materialet till förnyad granskning?

*Institutionen för kultur och kommunikation
Linköpings universitet
S-581 83 Linköping
Sverige*

Litteratur

- Andersson, Thorsten 1996a: Götar. I: Från götarna till Noreens kor. Hyllningsskrift till Lennart Elmevik på 60-årsdagen 2 februari 1996. Red. Av Eva Brylla, Svante Strandberg & Mats Wahlberg. Uppsala. (Skrifter utg. genom Ortnamnsarkivet i Uppsala. Ser. B. Meddelanden 11.)
- 1996b: Götar, goter, gutar. I: NoB 84.
- 2003: Gutþiuda och Gutland – en tillfällig likhet? I: Namn och kulturella kontakter i Östersjöområdet. Uppsala. Handlingar från NORNA:s 30:e symposium i Visby 14–16 september 2001. Red. S. Nyström.
- Axboe, Morten 2007: Brakteatstudier. I: Nordiske Fortidsminder. Serie B, Bind 25. København. (Det Kongelige Nordiske Oldskriftselskab.)
- Brink, Stefan 1992: Har vi haft ett kultiskt *al i Norden? I: Sakrale navne.
- Elgqvist, Erik 1947: Ullvi och Götevi. Studier rörande götalandskapens införlivande med sveaväldet. Lund.
- Grønvik, Ottar 1985: Runerne på Eggjasteinen. En hedensk gravinnskrift fra slutten av 600-tallet. Oslo-Bergen-Stavanger-Tromsø.
- 1995: Über die Herkunft der Krimgoten. I: Drei Studien zum Germanischen in alter und neuer Zeit. Hrsg. von J. O. Askedal und H. Bjorvand. (NOWELE Suppl. Vol. 13.)
- Hesselman, Bengt 1935: Långheden och Hälsingeskogen. Namnstudier kring en gammal färdväg. I: Från Marathon till Långheden. Uppsala. (Nordiska texter och undersökningar utg. av Bengt Hesselman. 7). Stockholm–København.
- Kaliff, Anders 2001: Gothic connections. Contexts between eastern Scandinavia and the southern Baltic coast 1000 BC-500 AD. Uppsala. (Occasional papers in Archaeology 26.)
- Karlsson, Hugo 1993: Några ortnamn i älv dalen. I: Kring Göta älv. Studier i en dalgång. Red.-kommitté: Monica Lorentzson & al. Göteborg.
- Krahe, Hans – Meid, Wolfgang 1969: Germanische Sprachwissenschaft 3. Wortbildungslehre. Berlin.
- Larsson, Mats G. 2003: Götarnas riken. Upptäcktsfärder till Sveriges enande. Stockholm.
- NoB = Namn och bygd. Tidskrift för nordisk ortnamnsforskning 1 – . 1913 ff. Uppsala.
- Nedoma, Robert 2003: Pietroassa. I: Reallexikon der Germanischen Altertumskunde 23.
- Olrik, Axel 1914: Brávellir. I: NoB 2.
- Olsson, Ingemar 1994: Gotländska ortnamn. Visby.
- Reallexikon der Germanischen Altertumskunde von Johannes Hoops. 2. völlig neu bearbeitete und stark erweiterte Auflage. Hrsg.: H. Beck al. 1 – Berlin 1973 f.
- Sakrale navne. Rapport fra NORNAs sekstende symposium i Gilleleje 30.11. – 2.12. 1990. Red. G. Fellows-Jensen & B. Holmberg. Uppsala. (NORNA-rapporter 48.)
- Simek, Rudolf 1995: Lexikon der germanischen Mythologie. Stuttgart.
- SOL = Svenskt ortnamnslexikon. Utarbetat av Språk- och folkminnesinstitutet och institutionen för nordiska språk vid Uppsala universitet. Red.: Mats Wahlberg. 2003. Uppsala.

- Strid, Jan Paul 1999: Kulturlandskapets språkliga dimension. Ortnamnen. Stockholm. (Riksantikvarieämbetet.)
- 2004: Rökstenen, göterna och goterna. I: Språkets vård och värden. En festskrift till Catharina Grünbaum. Stockholm.
- Svennung, Josef 1972: Jordanes und die gotische Stammsage. I: Studia Gotica. Die eisenzeitlichen Verbindungen zwischen Schweden und Südosteuropa. Vorträge beim Gotensymposium im Statens Historiska Museum, Stockholm 1970. Red. Ulf Erik Hagberg. Stockholm. (Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien. Antikvariska serien 25.)
- Svärdström, Elisabeth 1972: Der Runenring von Pietroassa, ein à-propos. I: Studia Gotica. Die eisenzeitlichen Verbindungen zwischen Schweden und Südosteuropa. Vorträge beim Gotensymposium im Statens Historiska Museum, Stockholm 1970. Red. Ulf Erik Hagberg. Stockholm. (Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien. Antikvariska serien 25.)
- Wessén, Elias 1922: Forntida gudsdyrkan i Östergötland 2. Meddelanden från Östergötlands fornminnes- och museiförening.
- 1924: Studier till Sveriges hedna mytologi och fornhistoria. Uppsala. (Uppsala universitets årsskrift 1924. Filosofi, språkvetenskap och historiska vetenskaper 6.)
 - 1932: Om nordiska inbyggarnamn. I: NoB 20.
 - 1958: Runstenen vid Röks kyrka. Stockholm. (Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademiens Handlingar. Filologisk-filosofiska serien 5.)
 - 1969: Nordiska folkstammar och folknamn. En översikt. I: Fornvännen 64.
- Widgren, Mats 2005: Fimbulvintern – fanns den? I Arkeologi och naturvetenskap (red. Carin Bunte, Björn E. Berglund, Lars Larsson) Nyhamnsläge. Gyllenstiernska Krapperupsstiftelsen.

Laurits Rendboe

WULFILAS GOTISKE BIBELOVERSÆTTELSE

GAGGANDANS IN ƆO MANASEƆ ALUKJO MERJAIƆ

ƆO AIWAGGELJON ALLAI ƆIZAI GASKAFTAI

Markusevangeliet 16,15

Det ovenfor anførte gotiske bibelcitat er taget fra 9. og 10. linje fra forsiden af det sidste tekstblad af *Codex Argenteus* (CA), der længe blev regnet for tabt, men helt tilfældigt blev fundet i et helgenskrin under alteret i domkirken i Speyer i Vesttyskland i 1970. Dette blad er interessant af flere grunde, og det er citeret også, idet det er en kort udgave af den missionsbefaling, som Jesus gav sine disciple, og som lyder således i den danske bibeloversættelse fra 1992: 'Gå ud i alverden og forkynd evangeliet for hele skabningen' (jfr. Matthæus 24,14; 28,18-20; Markus 3,10; Lukas 24,45; Apostlenes Gerninger 1,8; alle her anvendte bibelcitater er taget fra officielle udgaver, men hvor ikke andet anføres, er andre oversættelser mine egne). Denne befaling søgte de tidlige kristne at efterleve, og fordi de ellers så krigeriske gotere åbenbart modtog dette budskab så beredvilligt, at det blev nødvendigt at oversætte Bibelen eller dele af den til deres sprog, har vi i dag kendskab til dette ældgamle tungemål og samtidig besidder vi det ældste germanske sprog- og litteraturmindesmærke i form af de fragmentarisk bevarede afskrifter af den bibeloversættelse, der blev udført i det 4. århundrede e.Kr. af den gotiske missionær og biskop Wulfila (der betyder 'Lilleulv', og som på græsk og latin findes med varierende stavemåder, fx Ulfilas), der endog havde været nødt til at konstruere et særligt alfabet til brug for dette arbejde, idet goterne ikke havde noget rigtigt skriftsprog før hans tid, men havde benyttet sig af runer til deres relativt korte inskriptioner. Wulfilas alfabet havde 27 bogstaver, der ifølge de fleste lærde mest bestod af græske tegn i en let ændret form, mens nogle få var taget fra latin, og måske et par stykker fra runerne; dog mener nogle, at græsk har leveret alle tegnene. De findes kun som store bogstaver, i lidt forskellige udgaver, alt efter hvilket manuskript man har fat i. (Se fig. 1.) Som bekendt kom goterne oprindeligt fra Østersøregionen, måske det nuværende Sydsverige, Gotland og det nuværende Polen, hvorfra de var draget sydpå og havde bosat sig ved Sortehavskysten, på begge sider af floden Dnestr. Her mødte de og kæmpede mod mange andre stammer og folkeslag, hvorfra de af og til hjemførte fanger, deriblandt en del kristne, som åbenbart forkyndte deres tro ufortrødent for deres nye herrer.

	Codex Argentens		Codex Carolinus	Cod. Ambros. S. 46 super.	Cod. Ambros. S. 36 super.	
	Hand I	Hand II			Hand I	Hand II
a	ā	ā	ā	λ	AA	λ
b	β	β	β	ϛ	BB	β
g	γ	γ	γ	ρ	Γ	γ
d	δ	δ	δ	ϱ	Δ	δ
e	ε	ε	ε	Ϸ	Ε	ε
u	Ϸ	Ϸ	Ϸ	Ϸ	U	Ϸ
z	z	z	z	z	z	z
h	h	h	h	h	h	h
ψ	ψ	ψ	ψ	ψ	ψ	ψ
i	ī	ī	ī	ī	ī	ī
k	k	k	k	k	k	k
l	l	l	l	l	l	l
m	m	m	m	m	m	m
n	n	n	n	n	n	n
j	ŋ	ŋ	ŋ	ŋ	ŋ	ŋ
u	Ϸ	Ϸ	Ϸ	Ϸ	Ϸ	Ϸ
p	π	π	π	π	π	π
q	ϣ	ϣ	ϣ	ϣ	ϣ	ϣ
r	ϣ	ϣ	ϣ	ϣ	ϣ	ϣ
s	s	s	s	s	s	s
t	t	t	t	t	t	t
v	v	v	v	v	v	v
f	f	f	f	f	f	f
x	x	x	x	x	x	x
h	h	h	h	h	h	h
o	o	o	o	o	o	o

Fig. 1: Det gotiske alfabet (Friesen & Grape).

Wulfila, missionær, biskop og bibeloversætter

Ifølge de ret så sparsomme oplysninger vi har om Wulfila fra kirkehistorikerne og den verdslige historie, stammede han fra en kristen kappadokisk familie, der i det 3. århundrede e.Kr. var blevet taget som krigsfanger men havde holdt fast ved troen, og sandsynligvis var han født 310 eller 311 e.Kr. Det berettes, at han virkede som missionær og 'lector' blandt sine landsmænd, idet han 'forelæste' fra Bibelen for de nye disciple. Muligvis har han allerede på den tid oversat dele af evangeliet mundtligt for sine tilhørere og derved fået ideen om en gotisk oversættelse, da der jo kun var få, der kunne læse latin eller græsk. Ifølge den arianske biskop Auxentius, der var hans discipel, både talte og skrev han begge disse sprog, men hvor og hvordan han havde fået sin lærdom, vides ikke. De gamle kilder siger også, at han skrev både prædikener, traktater og oversættelser, og ifølge den historiske tradition blev han bispeviet i 341 e.Kr. af den arianske biskop af Nikomedia, Eusebius. Det menes, at det har været på den tid, at han gav sig til at oversætte den hellige Skrift, og at han oversatte alle Bibelens 66 bøger, både de 39 bøger i Det Gamle Testamente (GT) og de 27 i Det Nye Testamente (NT), dog skulle han have udeladt GT's Kongebøger, da deres mange beretninger om krig ikke ansås for opbyggelige for de krigeriske gotere. Dette betvivles dog, for i så fald burde mange andre skrifter have været udeladt, både historiske og profetiske. I det hele taget er det tvivlsomt, om han har oversat hele Bibelen, for et sådant kæmpearbejde kunne næppe forenes med en biskops gerning i det turbulente århundrede, som han levede i. Reelt kan vi kun gå ud fra det af oversættelsen, der er bevaret, og da der ikke findes et komplet manuskript af hele Bibelen på gotisk, ikke engang af NT, så må vi nøjes med de rester, der er blevet bevaret til vor tid. Han har i hvert fald oversat evangelierne og Paulus' breve, for af dem findes der i dag en lille håndfuld ufuldstændige afskrifter. Han også har prøvet kræfter med GT, for der er også et lille brudstykke af Nehemias' bog på gotisk, men intet andet, hvilket forekommer de lærde usædvanligt, for i regelen oversatte man heraf først Salmernes bog (hvis stof kunne bruges til hymnedigtning og kirkesang) og siden de fem Mosebøger og profeten Esajas' bog, fordi disse skrifter citeres meget i NT, både i evangelierne og i brevene. Man har altså i dag i gamle afskrifter rester af to blokke af NT, nemlig evangelierne og de paulinske breve, alt sammen efter al sandsynlighed skrevet i Italien, vel nok i den nordlige del af landet, som goterne beherskede i det 5. og 6. århundrede, måske under Theoderik den Stores styre (474-526 e. Kr.). Af evangelierne har man egentlig kun ét håndskrift af betydning, mens man har to af brevene og nogle få blade af andre håndskrifter, der alle er palimpsester, dvs., den gotiske tekst har været skrabet af, og en ny, ofte latinsk, er skrevet ovenpå. Derimod findes der ingen rester af de andre NT-skrifter, de såkaldte katolske breve, Apostlenes Gerninger og Johannes' Åbenbaring. Fra GT er der som nævnt kun en lille smule af Nehemias' bog. Om Wulfila fortælles det iøvrigt, at han senere på grund af en alvorlig kristenforfølgelse fik tilladelse af den romerske kejser Constantius til at føre en stor skare kristne gotere over Donafloden for at de kunne bosætte sig i Nedre Mønsien nær Nikopolis, hvor de blev kendte som *Gothes minores*, 'de små gotere'. Auxentius kalder ham også 'confessor', hvilket

dengang ikke betød 'skriftefader' men en kristen, der havde udholdt forfølgelse og overlevet, samtidig med at han havde bevaret sin kristne tro og 'bekendte' den for andre. Han deltog i kirkemødet i Konstantinopel i 381 og der blev han syg og døde kort efter.

Det bevarede materiale, en oversigt

For evangeliernes vedkommende er der som nævnt kun ét nogenlunde velbevaret håndskrift, nemlig *Codex Argenteus* (CA), den berømte 'Sølvbibel', der nu ejes af Universitetsbiblioteket i Uppsala. Den menes at være blevet til i Ravenna i begyndelsen af det 6. århundrede, muligvis i et scriptorium hos en vis *Wiliariþ bokareis* ('bogmager, skriver'), og en teori går ud på, at det er blevet fremstillet til selveste Theoderik den Store, goternes mægtigste og berømteste konge. Det er nemlig skrevet på meget fint purpurfarvet pergament med sølvblæk, overskrifter og enkelte linjer endog med guldblæk. Det har oprindeligt indeholdt 336 blade, hvoraf der endnu findes 188, alle bevaret i Uppsala på nær det, der fandtes i Speyer i 1970, som er det allersidste blad i Markusevangeliet, og dermed i selve håndskriftet, der har evangeliene i 'vestlig' rækkefølge: Matthæus, Johannes, Lukas og Markus, idet man har sat de to apostle forrest, mens Paulus' medarbejder, lægen Lukas, og Peters medarbejder, Markus, står bagest. Der har været to skrivere, den ene har skrevet de to første evangelier og den anden de sidste to, og ligesom de ældste græske uncialmanuskripter er skriften *scripta continua*, altså uden adskillelse mellem ordene, men dog mellem afsnittene. Det er desuden forsynet med en slags synopse under teksten, idet der nederst på hver side ses en tegnet buegang med bogstaver (med talværdi) i, der henviser til parallelstederne i de øvrige evangelier, idet de følger den inddeling, som kirkehistorikeren Eusebius af Kæsarea havde udarbejdet. CA's ældste historie kendes ikke, men det blev opdaget i 1550erne af Antonius Morillon, Kardinal Granvella's sekretær, i klosteret i Werden i Ruhrdistriktet i Vesttyskland, og herfra udgav man det gotiske Fadervor og andre sprogprøver, hvorved det blev kendt blandt de lærde. Herfra førtes det til slottet Hradcany i Prag som en del af Kejser Rudolf II's kunstsamling, hvor det i 1648, under trediveårskrigen, blev taget af svenskerne som krigsbytte sammen med mange andre skatte og bragt til Stockholm, hvor det indgik i Dronning Kristinas samling. Da hun ved sin abdikation i 1654 grundet pengemangel betalte sin bibliotekar, hollænderen Isaac Vossius, med dele af sit bibliotek, kom det til Holland, og fra da af begyndte studiet af dette håndskrift og dermed af det gotiske sprog for alvor. Her blev det udgivet for første gang, af Vossius' morbror, den lærde Franciscus Junius, i Dordrecht i 1665, sammen med en angelsaksisk oversættelse.

Det blev imidlertid købt tilbage til Sverige i 1662 af rigmanden Magnus Gabriel de la Gardie, der både var svensk rigskansler og kansler for Uppsalas universitet, men det var nær gået til undervejs, fordi skibet, der skulle bringe det til Sverige, forliste ved den hollandske kyst, men den solide kasse, som CA var i, holdt, og det uvurderlige manuskript tog ingen skade! Det nåede kort efter til Sverige, hvor det fik et flot bind af drevet sølv, og i 1669 gav Magnus de la Gardie det og andre håndskrifter til Uppsala universitet, i hvis bibliotek det

længe har været det største klenodie. Siden da har det været genstand for stor opmærksomhed og adskillige udgaver har set dagens lys. Her må særligt fremhæves den videnskabelige udgave af H.C. von der Gabelentz og J. Löbe (1836, 1843 og 1846, Altenburg, Leipzig og London), og Anders Uppströms edition (Uppsala og Stockholm 1854-1868), hvis læsninger er meget præcise. Sidst men ikke mindst er der den store faksimileudgave fra 1927, der har to fotografier af hver eneste side, et taget i almindeligt lys og et i særligt lys, hvorved teksten er meget letlæseligere. (Se fig. 2, 3.) Desuden er der en meget detaljeret indledning (på latin) af sprogforskeren Otto von Friesen og førstebibliotekaren Anders Grape, hvori der gøres rede for CA's historie, sprog og meget mere; desuden er der en redegørelse på engelsk for den fotografiske fremstillingsteknik af amanuensis Hugo Andersson. De samme forfattere udsendte i 1928 en bog på svensk om CA med meget af stoffet fra den store udgave, og bl.a. forklarede de, hvordan det oprindelige antal blade i et ufuldstændigt håndskrift beregnes: udover det, at mange af de gamle skrivere nummererede læg, sider og sektioner, går man ud fra antallet af læg og blade i hvert bevaret læg, og da man jo har tal på kapitler, vers, linjer og endog ord i samtlige NT-skrifter, både på græsk og andre sprog, også germanske, var opgaven ret enkel, især ved CA, der har nøjagtig 20 linjer på hver eneste side, alle ca. lige lange og med ca. lige mange bogstaver pr. linje. 1928-udgaven har (s. 13-35) en meget detaljeret ÖVERSIKTSTABELL ÖVER FÖRLORADE OCH BEVARADE DELER AV CA. Metoden er velkendt fra den bibelske tekstkritik og har også været anvendt ved de andre gotiske håndskrifter.

Codex Gissensis

Dette fragmentariske pergamentdobbelblad af en quaternion (dvs. 4 af de oprindelige 16 sider, nemlig 1, 2, 15 og 16) blev fundet i 1907 sammen med nogle papyrusark i en egyptisk landsby i nærheden af oldtidens Arsinoë, og fra det tyske Papyruskartell kom det til det storhertugelige Universitetsbibliotek i Giessen, der under 2. Verdenskrig deponerede det i en boks i Dresdener Bank, hvor det desværre blev ødelagt i 1945 på grund af indsvivende vand fra Lahnfloden, der blev opdaget for sent. Ligesom *Codex Carolinus* (*Cod.Car.*, se nedenfor) udgjorde det resterne af et gotisk-latinsk NT-manuskript og indeholdt sparsomme men for den nyttestamentlige tekstkritik yderst vigtige rester af Lukasevangeliet (kap. 23,11-14; 24,13-17; disse vers findes ikke i CA; den latinske tekst (Luk. 23,2-6; 24,5-9) svarede dog ikke til den gotiske, så en direkte sammenligning var udelukket). Det kaldes sædvanligvis et palimpsest, men det er det egentlig ikke, idet kun de gotiske sider bærer spor af et forsøg på at fjerne teksten; desuden er der nogle pennenprøver og andre streger på dem. Det blev i 1910 tydet og udgivet af Paul Glaue og Karl Helm, der heldigvis også havde ladet begge sider affotografere til brug for eftertiden. Ved den lejlighed blev det udråbt til at være det hidtil ældste kendte gotiske sprogmindesmærke, idet man gik ud fra den samtidige latinske tekst - den gotiske var for svær at datere. Denne påstand er dog senere blevet afvist af andre forskere.

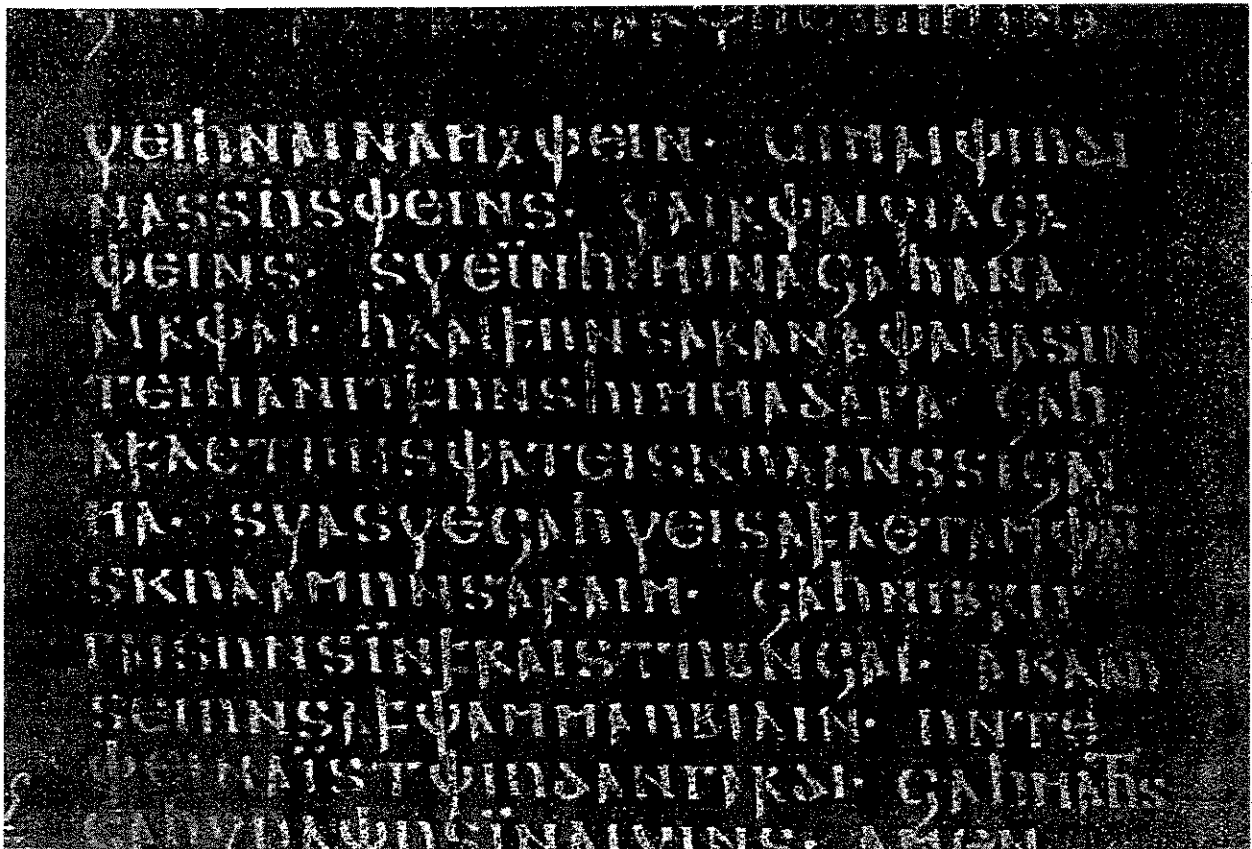

Fig. 2: Codex Argenteus (Fadervor, Matthæus 6,9-13).

Andre gotiske evangeliefragmenter

I 1817 begyndte et nyt kapitel i arbejdet med det gotiske sprog og den gamle bibeloversættelse, idet Kardinal Angelo Mai fandt fem gotiske afskrifter (alle palimpsester) i klostret Bobbio i Norditalien, hvorfra de kom til det ambrosianske bibliotek i Milano. De blev udgivet i en meget omhyggelig udgave i årene 1819-1839 af Grev C.O. Castiglione. Et af dem er et evangeliebrudstykke:

Codex Ambrosianus C, der består af kun 2 blade med ca. 20 vers af Matthæusevangeliet (kap. 25,38-26,3, og 26,65-27,1). Hermed føjedes der nogle få vers til dette evangelium, idet CA af disse vers kun har Matthæus 26,70-27,1. Desuden er skriften på dette fragment noget anderledes end på de andre håndskrifter, der vil blive behandlet nedenfor, men før vi går til dem, skal vi se på et meget nyere og såre interessant fund:

En inskription fra Hács-Béndekpuzsta i det sydvestlige Ungarn, bestående af en sammenfoldet blyplade med nogle tegn, der viste sig at være gotiske, og som man har fotograferet.

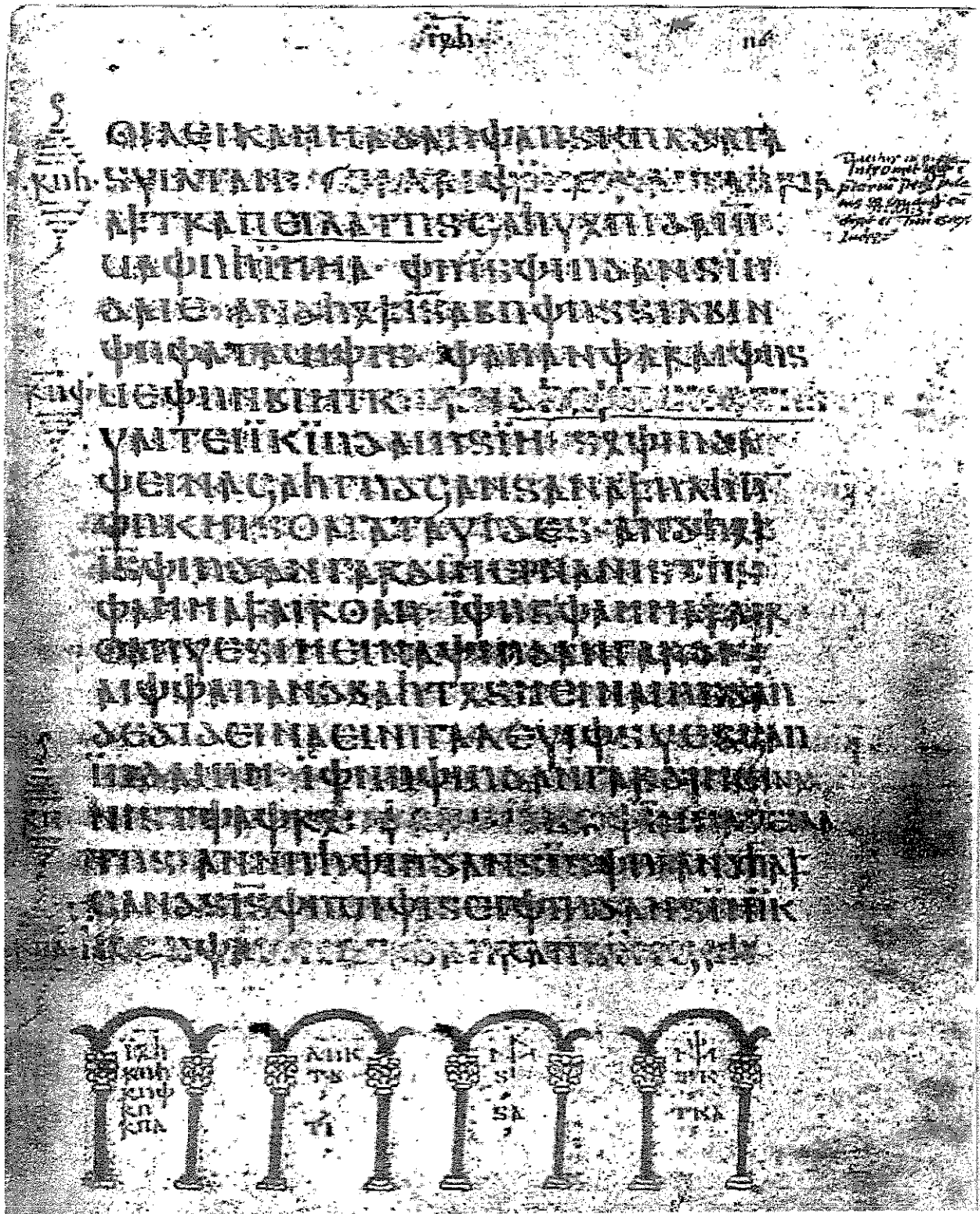

Fig. 3: Codex Argenteus: Johannes 18,32-37 i særligt lys.

Jeg blev opmærksom på dette fund, da jeg læste Lars Munkhammars bog *Silverbibeln* (Stockholm, 1998), hvori fundet, der blev gjort af gravrøvere i 1954 i en germansk krigergrav fra det 5./6. århundrede, beskrives; da den endelig kom i forskeren János Harmattas kyndige hænder, var den brudt i små stykker, hvoraf mange desværre var gået tabt, men af de resterende var der 13, hvorpå man kunne læse nogle tegn. Disse blev først fejlfortolket som runer, men Harmatta så straks, at her var der tale om en gotisk inskription, hvorom der siges på side 42 i Munkhammars bog:

Innehållet är Herrens bön ur tre av evangelierna: Johannes, Matteus och Lukas.
Fader vår ur lukasevangeliet är inte bevarad i någon tidigare känd gotisk handskrift.
Bibelöversättningen är enligt Harmatta Wulfilas, och handskriften daterar han av paleografiska skäl till tiden före östgoternas bosättning i Italien.

Denne oplysning var rent ud sensationel, for 'Fadervor' har aldrig før været fundet i noget håndskrift af Johannesevangeliet, hverken på græsk eller noget andet oldsprog! Dette måtte derfor granskes nøjere, hvorved sensationen dog udeblev: Rigtigt nok fandtes der rester af både Matthæus' og Lukas' versioner af Fadervor på pladen, og der var da også en bøn af Jesus fra Johannesevangeliet, dog ikke Fadervor men den meget længere, der i den danske Bibel fra 1992 kaldes 'Jesu sidste bøn' (i 1907- og 1948-oversættelserne af NT kaldes den 'Jesu ypperstepræstelige bøn'), dvs. den han bad med og for sine disciple efter påskemåltidet, før de gik ud til Getsemane have (Johannes 17,1-26). De rester, der fandtes af denne bøn, svarede dog kun til en del af den, nemlig versene 11-19, men Harmatta mener imidlertid, at hele bønnen har været der. Pladens størrelse er blevet beregnet delvist, nemlig som 12x24 cm hver for Matthæus' og Lukas' Fadervor, og 12x30 cm for den rekonstruerede halvdel af Jesu 'sidste bøn' fra Johannesevangeliet. Reelt var det dog lidt af en sensation, endda i dobbelt forstand, idet man her for første gang fik set noget af Lukas' version af Fadervor på gotisk, idet det kapitel, den findes i, mangler i CA, og ifølge Harmatta er inskriptionen (der er fra før 488 e.Kr.) desuden det ældste kendte vidnesbyrd om Wulfilas' oversættelse og dermed om det gotiske skriftsprog! (Harmatta, Budapest 1996/97:1-24; Braune/Heidermanns 2004:12, 13) Der findes faktisk endnu et ret kendt håndskrift med vidnesbyrd om dele af evangelierne og andre bibelske skrifter på gotisk, men da det ikke er et egentligt bibelmanuskript, skal vi se på det lidt senere.

Manuskripter med Paulus' breve

Blandt de såkaldte ambrosianske håndskrifter i Milano er der også to med store dele af alle Paulus' breve, begge palimpsester:

Codex Ambrosianus A, der nu har 102 blade, hvoraf 6 er blanke og 1 ulæseligt, mens de 95 kan læses. Det består af dele af samtlige Paulus' breve, nemlig til Romerne, 1 og 2 Korinther, Efeserne, Galaterne, Filipperne, Kolossenserne, 1 og 2 Thessaloniker, 1 og 2

Timotheus, Titus og Filemon. (Se fig. 4.) Desuden indeholder det et brudstykke af en gotisk kalender (oktober-november) med bogstaver brugt som taltegn og nogle helgennavnede dage, men ingen skriftsteder, og derfor har den ingen betydning for Wulfilas oversættelse, men nok for det kirkehistoriske aspekt. Dernæst er der:

Codex Ambrosianus B, der består af 77 blade, hvoraf 2 sider er blanke; det indeholder også dele af apostelen Paulus' breve, nemlig 1 og 2 Korintherbrev (det sidstnævnte som det eneste komplette af de gotiske NT-skrifter), brevene til Efeserne, Galaterne, Filipperne, Kolossenserne, Thessalonikerne, Timotheus og Titus. Til forskel fra *A* mangler det altså Romerbrevet og Filemons brevet. Så er der:

Codex Taurinensis, der nu befinder sig i Torinos Universitetsbibliotek, men som oprindeligt var en del af *Codex Ambrosianus A* og består af fire stærkt medtagne brudstykker af brevene til Galaterne og Kolossenserne, der passer ind i lakunerne på *A*. I omtalen af håndskrifterne med de paulinske breve nævnes bl.a., at de mangler Hebræerbrevet, hvilket synes mærkeligt, eftersom de lærde ikke nu om stunder regner det med til *Corpus Paulinum*. Årsagen er nok historisk, idet man i oldtiden efter en strid mellem de vestlige kirker, der ikke regnede brevet for paulinsk, og de østlige, der gjorde det, sluttelig enedes om at erklære det for paulinsk, og så sent som i 1546 blev det på Tridentinerkonciliet regnet med blandt Paulus' breve, og i Vulgata-udgaverne har det siden da været betegnet som *Epistola Beati Pauli Apostoli ad Hebraeos* (*Bibliorum Sacrorum*, ed. A. Gramatica, Rom 1959), eller på engelsk som *The Epistle of the Blessed Apostle Paul to the Hebrews* (*The Knox Translation of the New Testament*, London 1945). Ikke desto mindre ved de katolske lærde i dag, at det næppe er Paulus, der har skrevet det (se den katolske *The New American Bible*, New York 1971:xlvi). Men eftersom den gotiske oversættelse blev til i den østlige del af Romerriget, havde man måske ventet at finde Hebræerbrevet blandt de paulinske breve, ikke mindst fordi det er placeret der i en del af de græske og latinske håndskrifter fra de første århundreder.

Codex Carolinus

Dette interessante manuskript (palimpsest), var oprindeligt i et kloster i Weissenburg i Elsass, hvorfra det i 1689 kom til Herzog August-Bibliothek i Wolfenbüttel. Det blev fundet som en del af et bind om en bog eller et manuskript i 1756 af Abbed F.A. Knittel, der udgav det i Braunschweig i 1762. Det er tosproget med to spalter pr. side, med den gotiske tekst til venstre og den latinske til højre, og teksten er skrevet som verslinjer, ikke som *scripta continua*. På dets 4 blade findes ca. 40 vers fra Romerbrevet (kap. 11,33-12,5; 12,17-13, 5; 14,9-20; 15,3-13). Det er sandsynligvis skrevet i Italien tidligt i det 6. århundrede, vel nok på en tid da der fandtes blandede gotiske og italienske menigheder.

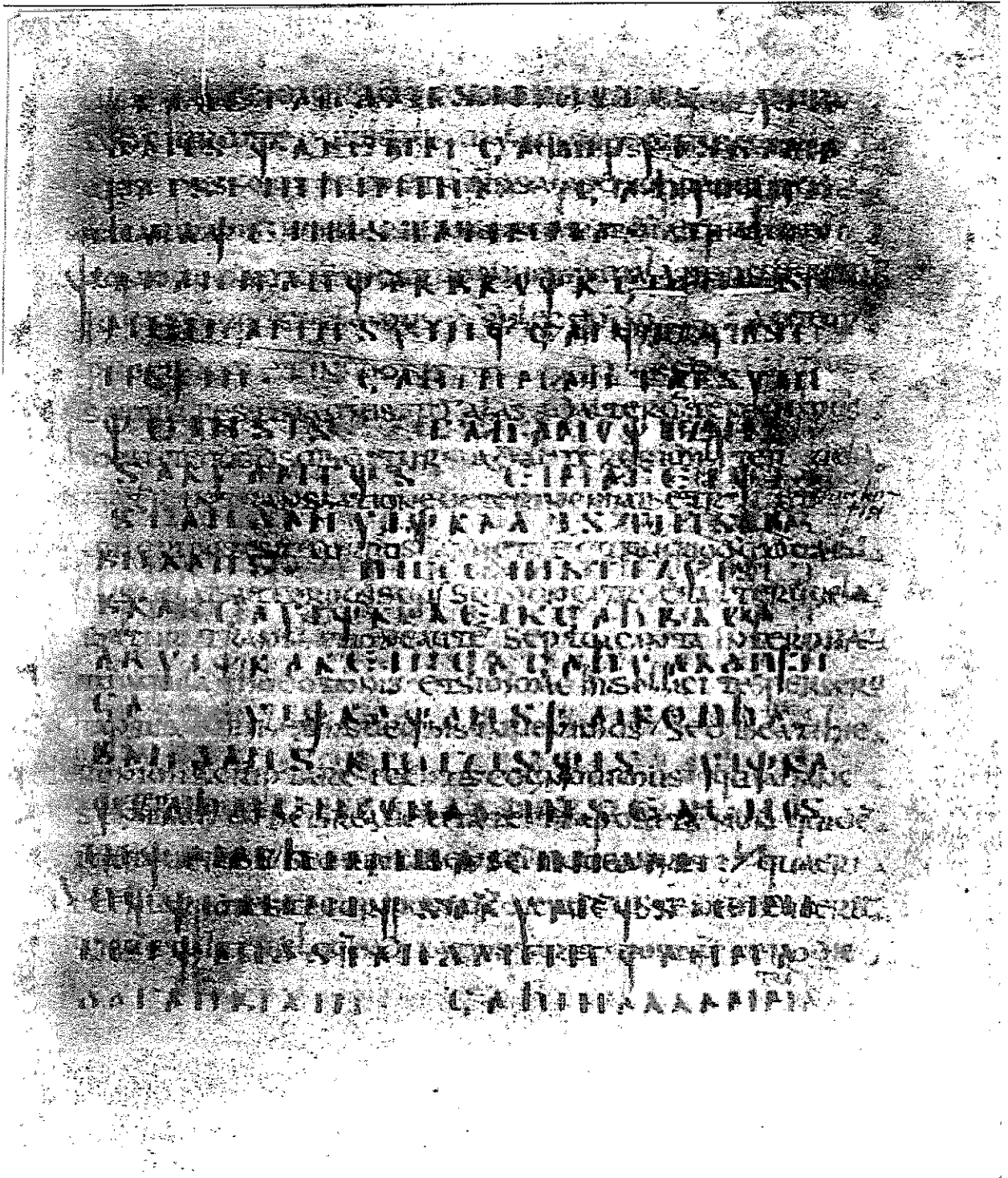

Fig. 4: Codex Ambrosianus A: S. 36 i Paulus' breve.

Dele af Det gamle Testamente

Her er reelt kun tale om meget lidt materiale, nemlig *Codex Ambrosianus D*, der består af 3 blade med brudstykker af Nehemias' bog, kapitel 5,13-18; 6,14-7,45. I ældre tekstudgaver regnes en del deraf for en rest af Ezras bog, men det var en misforståelse, der senere blev rettet. Hvorfor netop dette skrift er blevet udvalgt til oversættelse, har man diskuteret, dog uden at finde en løsning, men måske skal det ses i lyset af den gamle påstand om årsagen til Kongebøgernes udeladelse, fordi deres krigsberetninger ville være skadelige for de martialske gotere. Nehemias' bog er nemlig en bog, der snarere kunne appellere til fred, idet den beskriver, hvordan perserkongens mundskænk, jøden Nehemias, fik udvirket, at han fik lov til at rejse hjem til Jerusalem, der jo var blevet ødelagt af babylonierne, for at genopbygge dens bymure og indsætte sikre porte, så jøderne der kunne få lov til at leve i fred med deres nabofolk og uden risiko for pludselige overfald eller anden ufred.

Skeireins ('Forklaring'), Johanneskommentaren

Dette skrift, som ikke er et egentligt bibelmanuskript, består af i alt 8 usammenhængende blade, hvoraf fem (nr.1, 2, 5, 6 og 7) udgør *Codex Ambrosianus E* i Milano, og tre (nr. 3, 4 og 8) udgør *Codex Vaticanus Latinus 5750* i Vatikanets bibliotek i Rom. Dette håndskrift er resterne af en kommentar til Johannesevangeliet, og forskerne har længe diskuteret, hvorvidt det er en oversættelse fra græsk eller et originalt værk på gotisk. Denne gåde synes nu løst, idet den tyske forsker Knut Schäferdiek fra Bonn har påvist, at det er en oversættelse fra en nu tabt Johanneskommentar skrevet på græsk i det 4. århundrede af den lidt kendte kirkefader Theodorus fra Herakleia (en by ved Marmarahavet), der også har skrevet andre kommentarer (der findes citater fra den i andre senere skrifter, og det er herfra, man kender indholdet). Interessant nok havde den forsker, der først udgav dette gotiske håndskrift (i 1834), tyskeren H.F. Massmann, der også navngav værket (*Skeireins aiwaggeljons þairh Iohannen*, sædvanligvis blot kaldt *Skeireins*), selv peget på denne mulighed, idet han havde fundet klare ligheder mellem den gamle græske tekst og den gotiske, noget som en del andre forskere afviste, idet de mente, at der blot var tale om enkelte citater (Massmann 1834:79-87). Nogle troede, at det var Wulfila selv der havde skrevet værket, men forskellen i sprog og stil overbeviste dem hurtigt om, at det var det ikke. Når dette skrift har betydning for en artikel om Wulfilas bibeloversættelse, er det fordi det forlængst er påvist, at det er den, der anvendes i de anvendte citater fra NT, der kan kontrolleres ved hjælp af CA og de andre håndskrifter, men der er også en del, der ikke kan, fordi de ikke findes andre steder, og så må man jo stole på, at skriveren har citeret korrekt. Det samme gælder de få direkte og indirekte citater fra GT, der heller ikke findes i noget kendt gotisk manuskript. I dette håndskrift citeres der fra alle evangelierne, også lidt fra brevene og fra Det gamle Testamente. Dette ses af angivelserne i teksten og noterne i Bennett (1960:51-82), men skriftstederne anføres også i

Streitberg (1965:465-471) og i andre værker. Som man kunne forvente af en kommentar til Johannesevangeliet, er de fleste citater derfra, fra kapitlerne 1, 3, 5, 6, 7 og 17, hvoraf de fleste ikke findes i CA, selvom en del gør, og det er ved hjælp af dem, at den anvendte oversættelse er blevet identificeret som Wulfilas. Desuden citeres der ret kort fra Matthæus-, Markus- og Lukasevangelierne, Romerbrevet, Efesusbrevet og Hebræerbrevet og fra Det gamle Testamente henvises der til 3 og 4 Mosebog og til Salmerne; disse sidste anføres (fra LXX) som henvisninger i tilknytning til Romerne 3,11, 12. Det har været drøftet, hvorvidt disse citater fra andre bibeldele end dem, hvoraf der allerede findes gotiske rester, er et fuldgyldigt bevis på, at også disse skrifter har været oversat af Wulfila som en del af den 'hele' oversættelse, man åbenbart har tilskrevet ham engang, men det kan naturligvis ikke afgøres endeligt på det foreliggende grundlag. Eftersom kommentarens ukendte oversætter oversatte fra græsk, kunne han naturligvis selv have oversat disse og andre skriftsteder fra LXX, den gamle græske oversættelse af GT eller fra en af de andre kendte versioner fra oldtiden. W. Streitberg og E. Bernhardt fremholder naturligvis alt dette i deres noter til *Skeireins*, men de tilføjer ikke de af skriftstederne, som ikke findes i de egentlige evangelie- og brevmanuskripter til de tekster, de gengiver, men det gør man i den udgave, der kendes som Stamm-Heyne-Wredes *Ulfilas* fra 1920, og ret beset synes det at være rigtigt.

Andre formodede rester af den gamle bibeloversættelse

I de lærde værker nævnes der også andre diminutive rester, der af nogle betragtes som tegn eller endog beviser på, at der har været oversat andet fra Bibelen, også dele af GT; fx. findes der i Wien et manuskript (*Codex Salisburg 795* fra 9./10. årh., også kendt som Wiener Alkuin-manuskriptet), der foruden to gotiske runealfabeter indeholder enkelte gotiske ord og ordgrupper fra Lukasevangeliet og 11 gotiske talangivelser (med romertal forneden) fra 1 Mosebogs 5. kapitel, der angiver nogle af de gamle patriarkers alder. Herom siger en forsker afgjort: 'Hvordan disse elleve tal er kommet ind i et håndskrift fra det 9. århundrede er en gåde. Og de udgør ikke et tilstrækkeligt bevis på, at der har været en gotisk udgave af 1 Mosebog' (Stutz 1966:29, 81).

Gotica Veronensia

Dette udtryk står for en samling på 24 latinske homilier (korte prædikener over en bibeltekst) i et håndskrift i Verona (*Cod. Bibl. Capitol. Veron. 51 (49)* fra det 5./6. århundrede, hvori der er en række korte gotiske marginalnoter, enkelte steder med latinske gengivelser; 12 af de gotiske er blevet tydet og er fra dele af de synoptiske evangelier, Matthæus, Markus og Lukas, der alle kendes fra CA på nær en kort frase fra Lukas 12,49. Fem andre noter er skrabet af, men kan erkendes ud fra den latinske tekst og er også alle kendte på nær en fra Matthæus

5,14. Disse noter er derfor ikke af stor betydning og peger ikke på noget andet oversat bibelmateriale (Streitberg 1965:489-491).

Om oversættelsen og dens udforskning

Naturligvis vil det være umuligt at give en detaljeret gennemgang af alle oversættelsens forskellige karakteristika her, men der er ingen vanskelighed forbundet med at få en sådan, for siden studiet af det gotiske sprog begyndte for alvor ved hjælp af de fundne håndskriftsrester, har der være fokuseret stærkt på emnet, og derfor har forholdsvis mange lærde artikler, monografier, grammatikker og tekstudgaver set dagens lys, idet man tydeligvis har gjort sig store anstrengelser for at løse alle tekstlige og sproglige problemer. Dette skyldes ikke mindst, at der her er tale om noget så sjældent og værdifuldt som det ældste germanske sprog- og litteraturmindesmærke, århundreder ældre end alle andre af slagsen, og at det samtidig er en af de ældste NT-oversættelser, man overhovedet kender, et forhold der gør, at de lærde er delt i to lejre, nemlig på den ene side germanisterne, der først og fremmest ser materialet som tilhørende det gotiske sprogs historie og udvikling, og på den anden side de bibellærde, især NT-forskerne, der fokuserer på oversættelsens betydning for udforskningen af både NTs græske grundtekst og de øvrige gamle oversættelser fra det samme tidsrum, nemlig de første seks århundreder e.Kr. Dette ses ikke mindst i forbindelse med et endnu kun delvist løst problem, nemlig spørgsmålet om, præcis hvilken græsk teksttype Wulfila har lagt til grund for sin oversættelse, og hvordan den sproglige og tekstlige udvikling har været i tiden fra værkets tilblivelse i det 4. århundrede til de bevarede afskrifters nedskrivning i det 6. århundrede e.Kr. Dette spørgsmål har forskerne længe søgt at besvare, som det ses bl.a. i de to gotisk-græske tekstudgaver, der findes, nemlig Ernst Bernhardts *Vulfila oder die gotische Bibel* (Halle 1875) og Wilhelm Streitberg, *Die gotische Bibel*, I. Teil (5. Ausgabe, Darmstadt 1965). De to forskere har dog ikke været enige om svaret, idet Bernhardt valgte 7. udgave af Konstantin von Tischendorfs *Novum Testamentum Graece* (Leipzig 1859) som grundlag og derudover fandt andre læsemåder i andre kilder, især fra det kendte uncialmanuskript *Codex Alexandrinus* fra 5. århundrede e.Kr. (Bernhardt 1875:XXXIX, LXVII), mens Streitberg rekonstruerede sin koine-tekst 'ud fra Hermann von Sodens teksthistoriske teori, der ikke har opnået varig anerkendelse' (Stutz 1966:31). Om problemet siger en kendt NT-forsker, at 'den bevarede gotiske versions teksttype kan forholdsvis let defineres. Alle forskere ... er enige om, at det i det store og hele er en [byzantinsk] tekst, der er den ældste repræsentant for denne teksttype'. Det nævnes også, at der desuden er tale om 'vestlige' læsemåder og nogen gammellatinsk indflydelse. (Metzger 1977:382-385) Et blik på de divergerende studier viser, at her er der tale om germanisternes og NT-forskernes forskellige synspunkter, hvilket fremgår tydeligt af en udtalelse af den kendte NT-ekspert Kurt Aland (Aland & Aland 1982:216-18):

At den gotiske version er oversat direkte fra græsk er uomtvisteligt. Når den alligevel ikke anføres direkte i det græske Ny Testaments kritiske apparat som et primært vidne herom på linje med de latinske, syriske o.a. oversættelser, men som regel kun lejlighedsvis, er det fordi dens græske tekstgrundlags generelle karakter kan bestemmes helt nøjagtigt: Wulfila har oversat fra et manuskript af den tidlige byzantinske type lig de græske håndskrifter, vi kender nutildags. Det ville naturligvis have stor betydning for NT's teksthistorie, hvis vi kunne undersøge det græske forlæg for Wulfilas arbejde, da det ville bidrage til at fastslå det udviklingstrin, som koine-teksten stod på ca. 350 e.Kr., da den ikke længere er os tilgængelig i så ren en form. Det som germanisterne skylder os, for at den gotiske version kan få den fulde betydning for den nytestamentlige tekstkritik, er en rekonstruktion af det græske forlæg, der ser helt bort fra tekstkritikkens teorier og udelukkende holder sig til det foreliggende materiale. Wulfilas oversættelse er ret så ordret, den søger at gengive de græske ord ens alle vegne. Vist har den været ude for latinsk påvirkning, men spørgsmålet er, om den påvirkede Wulfila selv (hvilket jo var muligt i Mønsien), eller den kom til senere i tekstens udviklingshistorie i et latinsk miljø (CA dateres i 6. årh.). Det tilkommer tekstkritikerne at afgøre dette, det tilhører i hvert fald ikke germanistikken alene.

Hvornår disse og andre problemer bliver løst på tilfredsstillende vis, er svært at sige, men det ideelle ville selvfølgelig være, at alle relevante fagmænd, germanister og andre sprogforskere (latinere, nordister og forskere i sammenlignende indoeuropæisk sproghistorie), NT-forskere, historikere og palæografer, samledes om at løse dem i forening, for netop det, at problemerne ikke kun hører til i den ene lejr, men er af stor betydning for alle, der forsker indenfor disse fag, gør dette nødvendigt. Og latinere vil også gerne være med, eftersom der jo klart nok har været gjort brug af bilinguale håndskrifter, med latinsk tekst jævnsides med den gotiske, hvor de to sprog også har haft indflydelse på hinanden. Dertil kommer nordister, som fx svenskerne, der ejer CA og regner gotisk for beslægtet med svensk, og de, der forsker i alle de indoeuropæiske sprogs udvikling. I forbindelse hermed er det interessant at læse det, der siges i O.L. Sayce's tillæg til Joseph Wright's *Grammar of the Gothic Language* (Oxford, 2. udgave 1954:373-377):

Den ostrogotiske historiker Jordanes ... fra midten af det sjette århundrede, beretter om den tradition, at goterne stammede fra Scandza (dvs. Skandinavien) ... Goternes skandinaviske oprindelse forklarer visse fællestræk, som findes mellem gotisk og oldnordisk, men som mangler i de vestgermanske sprog. Disse træk forudsætter en nær forbindelse mellem gotisk og oldnordisk.

Dette er utvivlsomt rigtigt, som Sayce ydermere påviser kort ved at anføre ialt syv punkter i den sproglige udvikling, især om visse lydlig og morfologiske træk, der tydeligt peger i denne retning, hvorefter han siger: 'Parallellerne mellem gotisk og vestgermansk er ikke nær så slående.' Den kendte NT-forsker Bruce M. Metzger har på sin side udtalt sig i forordet til

sin bog *The Early Versions of the New Testament* om den store betydning, de meget tidlige NT-oversættelser, inklusive den gotiske, har for kirkehistorikere, eksegeter og tekstkritikere, hvorefter han føjer til (Oxford 1977:VI):

Sprogmanden er også taknemlig for det, som ofte viser sig at være det største eller til tider det eneste, der er tilbage af en ældgammel litteratur. Et bemærkelsesværdigt eksempel herpå er evangeliehåndskriftet Codex Argenteus, som er det vigtigste eksisterende vidne om det gotiske sprog, der engang taltes i næsten en tredjedel af Europa, skønt det nu kun er bevaret i en håndfuld dokumenter.

Det yderst vigtige og interessante studium af disse gamle dokumenter med alt, hvad det indebærer, vil utvivlsomt fortsætte med uformindsket styrke, og det er godt at mindes deres oprindelse og det historiske aspekt, som forskeren G.W.S. Friederichsen gør (1926:248):

De gotiske folkeslag, der engang var så mægtige og som var så lovende for Europas fremtid, forsvandt, ingen ved hvorhen. De spredtes og deres navne glemtes af eftertiden, om det så er beretningen om deres bedrifter, så skinner den kun svagt igennem, som gennem en senere pietetsløs påskrift på et palimpsest. Det er mærkeligt at tænke sig, at det største blivende mindesmærke over denne nation, der var så stærk i krig, skulle blive Codex Argenteus.

Netop i denne forbindelse er det også værd at mindes, at selvom oldtidens gotere som nævnt var et mægtigt folk, der udførte store bedrifter, så kendes der ikke en eneste beretning herom på det gotiske sprog, ikke et eneste digt eller sagn, skrevet på deres eget tungemål. Det eneste af betydning, der er bevaret til vore dage, er de her beskrevne bibelske dokumenter, der alle som et er oversættelser fra græsk - der kendes ikke noget litterært arbejde, der oprindeligt er skrevet på gotisk. Lad os her se på et af de nyeste fund af en hidtil ukendt del af den gotiske NT-tekst, som er et godt eksempel på, at udforskningen af dette fascinerende oldsprog ikke er tilendebragt endnu; det er bønnen Fadervor i Lukas' udgave, der mangler i CA, men som er repræsenteret på den ovenfor omtalte ungarske blyplade (uvist af hvilken grund mangler Harmattas tekst den sidste sætning, her tilføjet i kritisk klamme):

ATTA UNSAR, ÐU IN HIMINAM, WEINAI NAMO ÐEIN, QIMAI ÐIUDINASSUS
ÐEINS, WAIRÐAI WILJA ÐEINS SWE IN HIMINAM JAH ANA AIRÐAI. HLAIF
UN SARANA GIF UNS ÐAGA HAMMEH JAH AFLET UNS FRAWAURHTINS
UN SAROS, UNTE WEIS SILBANS AFLETAM ALLAIM SKULAM UNSARAIM
[JAH NI BRIGGAIS UNS IN FRAISTUBNJAI]. (Lukasevangeliet 11, 2-4, som
rekonstrueret af Harmatta 1996/7:23.)

Enhver, der kan sit Fadervor, vil sikkert genkende mange af ordene og det generelle mønster i denne gotiske sprogsprøve, den ældste germanske udgave af denne bøn, især hvis man er godt

inde i det tyske sprog og dets mange varianter helt tilbage til oldhøjtysk; det ville heller ikke være nogen skade til at kende de nordiske sprog på samme måde, idet der her findes træk, der går igen i flere af dem, lige fra det oldnordiske til nutidsvarianterne. Hvad de færreste vil genkende, er dog nogle særlige træk, der går tilbage gennem Wulfilas græske forlæg til det semitiske sprog, som Jesus anvendte, det være sig aramaisk eller hebraisk, hvilket ved vi ikke, men da de er næsten ens i dette afsnit, gør det ikke stor forskel. Hvis man imidlertid ønsker at se en nogenlunde tilsvarende dansk udgave, er man nødt til at gå tilbage til de ældre danske oversættelser af Det nye Testamente, der nemlig var oversatte fra en koine-tekst næsten som den, der må have ligget til grund for Wulfilas arbejde, og deri var denne bøn ikke så kort og enkel som den er i de bedste græske håndskrifter, der ligger til grund for de nyere danske gengivelser, fra 1907 og frem til vore dage. De sene afskrivere havde nemlig for vane at harmonisere Lukas' korte variant af bønningen ved at tilføje materiale fra Matthæus' længere udgave, men denne fremgangsmåde er forladt i de eklektiske græske NT-tekster, der bygger på ældre og bedre afskrifter og som anvendes i vore dage. Hvis man ikke har mulighed for at konsultere en dansk udgave fra før 1907, kan man alligevel komme ret tæt på ved at sammenligne med den noget længere variant i Matthæusevangeliet 6,9-13 i en nyere udgave af Bibelen eller Det nye Testamente, idet det jo er fra disse vers, at tilføjelserne hos Lukas er hentet.

Konklusion

Det folkeslag, som vi kender som goterne, og som i den tidlige kristne tidsalder krigedes med langt større og stærkere nationer, er i dag forsvundet som en enhed, men der lever sikkert stadig mange af deres efterkommere hist og her i Europa og nok også andre steder. De spillede en interessant rolle i oldtiden, i begyndelsen af den periode, der kaldes den kristne tidsalder, og selvom deres bidrag til den tids kristne historie kvantitativt ikke var særlig stort, så var det meget værdifuldt, og når vi nu betragter den bibelske skat, som de har efterladt os, så er der grund til at være taknemmelige for det, der er blevet bevaret til vore dage, thi det er i højeste grad værdifuldt og bør granskes med den omhu og ærbødighed, det fortjener. Derfor må filologer og teologer fortsætte med dette studium, indtil alle disse teksters hemmeligheder er blevet afdækket og gjort kendte for alle, der interesserer sig for dette klassiske religiøse og sprogligt-litterære emne. Goterne og deres religiøse ledere og bibeloversætteren Wulfila har såvist ikke levet forgæves.

*Fjordholmen 3, Seden
DK-5240 Odense NØ*

Bibliografi

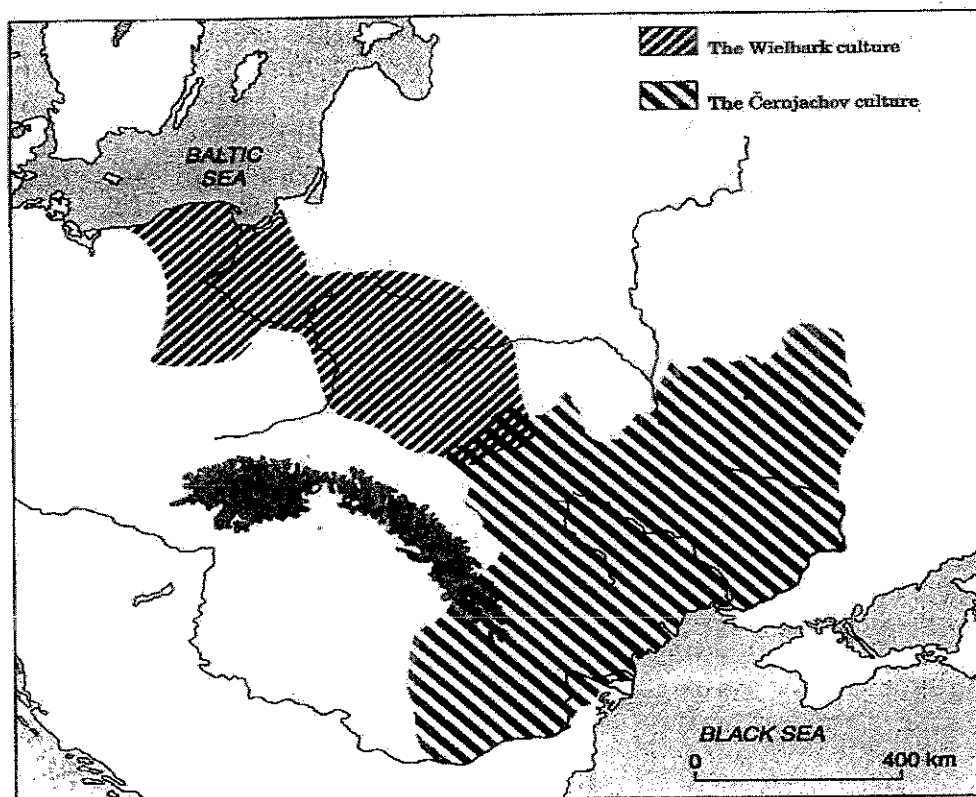
- Aland, K. (ed.) 1972. *Die alten Übersetzungen des Neuen Testaments, die Kirchenväterzitate und Lektionare*. Berlin: Gruyter.
- Aland, K. & B. Aland. 1982. *Der Text des Neues Testaments*. Stuttgart: Deutsche Bibelgesellschaft.
- Bennett, W.H. 1960. *The Gothic Commentary on the Gospel of John*. New York: The Modern Language Association of America, Monograph Series 2: New York.
- Bernhardt, E. 1875. *Vulfila oder Die Gotische Bibel*. Halle: Verlag der Buchhandlung des Waisenhauses.
- Bibelen*, 1819, 1871, 1907, 1948, 1992. København: Det danske Bibelselskab.
- Binnig, W. 1999. *Gotisches Elementarbuch*. Berlin: Gruyter.
- Braune, W. & F. Heidermanns. 2004. *Gotische Grammatik*. Tübingen: Niemeyer.
- Brenton, Sir L.L. (ed.) 1844, 1976. *The Septuagint Version of the Old Testament and Apocrypha*. London: Bagster.
- Ebbinghaus, E. A. 1979. 'The Origin of Wulfila's Alphabet'. *General Linguistics* 19, No. 1. London: Pennsylvania State University Press. S. 15-29.
- Friedrichsen, G.W.S. 1926. *The Gothic Version of the Gospels*. London: Oxford University Press.
- Friedrichsen, G.W.S. 1939. *The Gothic Version of the Epistles*. London: Oxford University Press.
- Friesen, O.v. & A. Grape. 1928. *Codex Argenteus Upsaliensis jussu Senatus Universitatis phototypice editus*. Uppsala: Uppsala Universitet.
- Friesen, O.v. & A. Grape. 1928. *Om Codex Argenteus. Dess tid, hem och öden*. Uppsala: Svenska litteratursällskapet 27.
- Gabelentz, H.C.v.d. & J. Löbe. 1843-1846. *Ulfilas. Veteris et Novi Testamenti Versionis Gothicae Fragmenta quae supersunt*. I-II. Altenburg, Leipzig, London: Brockhaus.
- Gammel Testamente*. 1819, 1871, 1931, 1992 (mange udgaver). København: Det danske Bibelselskab.
- Giversen, S. 1978. *Det ny Testaments Teksthistorie*. København: Gad.
- Grammatica, A. (ed.) 1959. *Bibliorum Sacrorum Iuxta Vulgata Clementinum*. Nova Editio. Roma: Typis Polyglottis Vaticanis.
- Harmatta, J. 1997. 'Fragments of Wulfila's Gothic Translation of the New Testament from Hács-Béndekpuszta'. *Acta Antiqua*. Budapest: Akadémiai Kiadó. S.1-24.
- Glaue, P. & K. Helm. 1910. 'Das gotisch-lateinische Bibelfragment der Universität zu Giessen'. *Zeitschrift für die neutestamentliche Wissenschaft und die Kunde der älteren Kirche* 11. Berlin: Gruyter. S. 1-38.
- Holy Bible. 1611ff. *King James Bible - Authorized Version* (mange udgaver) London et al. Oxford University Press et al.
- Kleberg, T. 1981. *Codex Argenteus Silverbibeln i Uppsala*. Uppsala: Uppsala Universitets Bibliotek.

- Knox, J. (ed.) *The Holy Bible*. London: Burns & Oates.
- Massmann, H.F. 1834, *Skeireins aiwaggelions þairh Iohannen. Auslegung des Evangelii Iohannis in gotischer Sprache*. München.
- Massmann, H.F. 1868. 'Die Turiner Blätter des Ulfila - Mit einer Schrifttafel'. *Germania* 13. Wien.
- Metzger, B.M. 1977. *The Early Versions of the New Testament*. Oxford: Clarendon Press.
- Munkhammar, L. 1998. *Silverbibeln*. Stockholm: Carlssons.
- Ny Testamente*. 1819, 1907, 1948, 1992 (mange udgaver). København: Det danske Bibelselskab.
- Paret, O. 1950. *Die Bibel Ihre Überlieferung in Druck und Schrift*. Stuttgart. Privilegierte Württembergische Bibelanstalt.
- Schäferdiek, K. 1981. 'Die Fragmente der 'Skeireins' und der Johanneskommentar des Theodor von Herakleia'. *Zeitschrift für Deutsches Altertum und Deutsche Literatur*. 1. Quartal, Heft 1. Wiesbaden: Franz Steiner Verlag. S.175-193.
- Soden, H.v. 1902-13. *Die Schriften des Neuen Testaments in ihrer ältesten erreichbaren Textgestalt dargestellt auf Grund ihrer Textgeschichte*. I-IV. Göttingen.
- Streitberg, W. 1965. *Die gotische Bibel*. Darmstadt. Wissenschaftliche Buchgesellschaft.
- Stutz, E. 1966. *Gotische Literaturdenkmäler*. Stuttgart. J.B. Metzlersche Verlagsbuchhandlung.
- The New American Bible*. 1970. Washington D.C.: The Confraternity of Christian Doctrine.
- Tischendorf, K.v. 1859. *Novum Testamentum Graece*. Editio VII. Leipzig: Tauchnitz.
- Tjäder, J.-O. 1972. 'Der Codex argenteus in Uppsala und der Buchmeister Viliaric in Ravenna'. I: *Studia Gotica*, Kgl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademiens Handlinger. Antikvariska serien. 25. Stockholm: Almqvist & Wiksell. S.144-164.
- Wrede, F. 1920. *Stamm-Heyne's Ulfilas oder die uns erhaltenen Denkmäler der gotischen Sprache*. Paderborn: Verlag von Ferdinand Schöningh.
- Wright, J. 1954. *Grammar of the Gothic Language*. Oxford: Clarendon Press.

Hans Frede Nielsen

FRA ØSTERSØEN TIL SORTEHAVET SPROGLIGE SPOR EFTER GOTERNES VANDRINGER

Goterne var ikke de første germanere, der udvandrede fra det nordlige Polen til Sortehavsområdet. Den første vandring, vi kender til, blev foretaget af *Bastarnae*-stammen, der dukkede op ved Sortehavets kyst omkring 230 f.Kr. Næsten samtidigt omtales et andet germansk folk, nemlig *Sciri*, der ifølge en indskrift i byen Olbia ved Dnjeprs udløb udgjorde en militær trussel i området. Navnet *Sciri* er etymologisk beslægtet med det danske ord *skær* 'lys, ren, pur' og betyder formentlig 'de rene' i modsætning til de urene, blandede *Bastarnae* 'bastarderne'. Historikeren Strabo, der levede omkring begyndelsen af vor tidsregning, sagde om *Bastarnae*, at de på grund af blandingsægteskaber var kommet til at ligne de iranske sarmater af udseende. Senere end *Bastarnae* og *Sciri* – men før goterne – var goternes sydlige naboer, vandalerne, udvandret til Sydøsteuropa.

Wielbark- og Čerňachov-kulturernes maksimale udstrækning (efter Heather 1996:22).

At germanerne tidligt kom i kontakt med Sydøsteuropa er der også sproglige indikationer på. Det oldnordiske ord for bjergkæden Karpaterne, *Harfaðafjöll*, udviser konsonantforskydning af *k, p, t* til *h, f, þ/d*, en udvikling der sproghistorisk sædvanligvis ansættes til omkring 500 f.Kr. Så germanerne må have fået navnet på bjergkæden ind i deres sprog før dette tidlige tidspunkt.

Et tidligt låneord som dansk *hamp*, oldengelsk *hænep* udviser en tilsvarende konsonantforskydning, sammenlign græsk *kannabis*. Såvel germansk som græsk har lånt ordet fra enten de iranske skyter eller fra trakierne, for begge disse folk dyrkede hamp.

Arkæologisk er goterne i det nordlige Polen blevet identificeret med Wielbark-kulturen i 1. og 2. århundrede e.Kr. (se illustrationen på foregående side), der langsomt bevægede sig i sydøstlig retning og gled ind i den multi-etniske Cernjachov-kultur mellem floderne Dons og Donaus nedre løb, dvs. nord og vest for Sortehavet, i en periode som varede fra ca. 250 til 400 e.Kr. En oprindelig placering af goterne i det nordlige Polen stemmer overens med de romerske historikere Plinius' og Tacitus' oplysninger. Og en første tilstedeværelse af goterne i det nordlige Sortehavsområde rapporteredes allerede i 214 e.Kr. Med den senere historiker Jordanes har det traditionelt – og ikke mindst fra svensk side – været formodet, at goterne oprindeligt udvandrede fra Skandinavien, sammenlign navne som Götland og Gotland. I en modificeret udgave af denne teori hævdes det, at i det mindste den gotiske elite var af skandinavisk herkomst, således Elias Wessén. Foruden bl.a. at henviser til følgende udsagn af Tacitus i *Germania* 43.6:

På den anden side af Lugierne lever Goterne [Gotones], der styres af konger og det lidt strengere end de andre Germanske folkeslag, men dog ikke så strengt, at det er gået ud over deres frihed (citeret fra Bruun & Lund 1974:I,77)

fremhævede Wessén (1972:122; se også Kaliff 2001:30) det gotiske bibelsprogs renhed som udtryk for, at goterne gennem deres århundredlange vandringer blev ledet af en stærk overklasse af skandinavisk oprindelse, der var istand til også at fungere som sproglig rollemodel for alle de folk der var blevet besejret og assimileret:

Das überaus Merkwürdige ist nun, dass die Goten – trotz ihrer Wanderungen und trotz ihrer Verschmelzung mit besiegten und unterworfenen Stämmen, die wir wohl voraussetzen müssen – ihre Sprache so rein und unbemengt behalten haben. Die Lehnwörter in Wulfilas Bibel sind ausserordentlich gering an Zahl, wenn wir, wie es sich gebührt, von den neuen biblischen Gegenständen und Begriffen absehen. Wir haben nicht den geringsten Grund zu glauben, dass Wulfila ein bewusster Sprachreiniger war. Das Gotische des 4. Jahrhunderts war m.a.W, eine reine Sprache ohne nennenswerte Lehnwörter, ohne Einschlag von anderen, unverwandten Sprachen. Die Goten haben ihre nordische Sprache durch Jahrhunderte rein beibehalten.

Der kan ikke herske tvivl om, at goterne – inden de kom i kontakt med den græsk-romerske (og kristne) kultur ved Sortehavet – havde haft samkvem med en række folkeslag på deres vej sydøstover: baltere, finner, slaver, dacier, trakier og iranske stammer som skyter, sarmater og alaner, men Wessén overser i sin vurdering af det gotiske sprogs formodede renhed faktorer som kulturel overlegenhed og underlegenhed.

At det sproglige forhold mellem gotisk på den ene side og baltisk, finsk og slavisk på den anden har været præget af gotisk kulturel overlegenhed står helt klart. Balterne, der af Tacitus i *Germania* 45.2-5 betegnes som *Aestiorum gentes*, altså 'de estiske folk', boede øst for Weichsel-floden og ernærede sig blandt andet ved indsamling af og handel med rav. Ifølge Dennis Green (1998:171-72) kan fx følgende gotiske ord være blevet lånt af de baltiske sprog, dvs. lettisk, litauisk og længst mod vest det nu uddøde prøjsiske: gotisk *hlaifs* 'brød', *hilms* 'hjem', *katils* 'stor gryde' og *stikls* 'bæger', sammenlign litauisk *kliėpas* og de prøjsiske ord *ilmis*, *catils* og *sticlo* 'glas'. Af disse fire sæt er gotisk *katils*, prøjsisk *catils* et handelsudtryk, der går tilbage til latin *catinus*, *catillus*, og som kom ind i baltisk via gotisk. Udelukkes kan det imidlertid ikke, at de gotiske låneord som helhed blev formidlet via slavisk, et spørgsmål vi skal vende tilbage til. Omvendt kan der ikke påvises baltiske ord, der specifikt er blevet optaget i det gotiske sprog.

Tilsvarende gjaldt for goternes forhold til finnerne, nemlig at lånestrømmen gik fra gotisk til finsk og ikke omvendt. Goterne var ikke direkte naboer til finnerne i Østersøområdet, men kontakt kunne sagtens være etableret pr. båd over havet. Senere kunne der have været samkvem via de store russiske floder, fx i Dnjepr-Volga-området. Eksempler på germanske ord, der kunne være kommet ind i finsk via gotisk er: *ruhtinas* 'drot, herre', *valta* 'magt', *tuomita* 'at dømme', *miekka* 'sværd', *lammas* 'får', *kaura* 'havre', *pelto* 'mark', *kulta* 'guld' og *kauppa* 'handel'. Men de germanske lån i finsk er notorisk vanskelige at have med at gøre, ikke mindst i henseende til tid og sted for deres optagelse. Det hævdes fx af en førende finsk sprogforsker ved navn Koivulehto, at de tidligste germanske lån i finsk går helt tilbage til bronzealderen, dvs. til mindst 1000 år tidligere end hvad vi her drøfter. Men det udelukker naturligvis ikke, at en del af de senere germanske lån er kommet ind i finsk via gotisk.

Størst indflydelse udøvede gotisk imidlertid på slavisk – og det på et tidspunkt endnu inden den store slaviske ekspansion. Dette kan bl.a. ses af den store udbredelse, som de gotiske lån har i de nuværende slaviske sprog og af det forhold, at de tre slaviske stammer, som Jordanes omtaler, til dels var bosat inden for Cernjachov-horisonten nord for Sortehavet, nemlig *Venethi* 'vendere', *Antes* (mellem floderne Dnjepr og Dnjestr) og *Sclavi* (mellem Dnjestr's øvre løb og Weichsel). Slavisk lånte her via goterne en del handelsord af latinsk oprindelse som fx gotisk *kaupōn* 'at handle', *katils* 'stor gryde', *sakkus* 'sæk', *akeit* 'eddike', *wein* 'vin' (see Green 1997:xxx-xxxii), *asilus* 'æsel' og *kintus* 'penning', hvoraf nogle eventuelt blev formidlet videre til balterne. Men også en række andre gotiske ord repræsenterende forskellige betydningsfelter trængte ind i slavisk, fx *hairda* 'hjord', *gards* 'hus', *dōms* 'dom', *hlaifs* 'brød' (jvf. baltisk), *brunjō* 'brynje', *wargs* 'fjende', *mēki* 'sværd', *lēkeis* 'læge' og *bōka* 'bogstav', altså såvel kulturord som betegnelser for krigsførelse.

Lånestrømmen i modsat retning begrænsede sig til ét ord, nemlig gotisk *plinsjan* 'at danse', formentlig et udtryk for en særlig form for dans. En gotisk kulturel overlegenhed i forhold til slavisk træder således tydeligt frem. Men sådan var situationen ikke i relation til iranerne som vi skal se om lidt – og naturligvis slet ikke til den græsk-romerske kristne kultur, som Wessén var lidt inde på, men som vi dog idag skal lade ude af betragtning.

Vi har tidligere nævnt, at *hamp* var et ord, som germansk havde lånt tidligt fra skyterne eller trakierne. Et andet tidligt lån med forskudt *p-* fra *b-* var gotisk *paida* 'trøje, jakke', sammenlign græsk *baítē* 'læderjakke', som også kunne være lånt fra trakierne, altså i begge tilfælde ord lånt før den germanske konsonantforskydning i midten af 1. årtusinde f.Kr. Et tredje, relativt tidligt låneord, der hører hjemme i Sydøsteuropa, og som iøvrigt i sidste instans er lånt fra iransk, var gotisk *mēki* asm. 'sværd' med paralleller i andre germanske sprog som fx det tidlige skandinaviske runesprog, jvf. *makija* Vimose dupsko (250 e.Kr.), men også, som vi har set, i finsk og slavisk.

Goternes møde med iranerne fandt sted i Sydrusland og Ukraine. Ifølge Jordanes kaldte goterne Skytien for *Oium*, en dativ pluralis-form af et germansk substantiv som **aujō-* eller **auwō-* 'ø, våd eng'. Herefter nævnte Jordanes tre floder: *Ister* (det antikke navn for nedre Donau), *Danaster* 'Dnjestr' og *Danaper* 'Dnjepr'. De to sidste navne er af iransk oprindelse – i lighed med de moderne flodnavne *Donau* og *Don*, så iranernes tilstedeværelse i dette område er veldokumenteret også onomastisk. De iranske folk (skyter, sarmater, alaner), som goterne kom i kontakt med på de sydrussiske og ukrainske stepper, var nomader, der anvendte hesten til transport og krigsførelse. Det er en udbredt opfattelse (se Green 1998:178-79), at germansk **hruss-* 'hest' blev lånt fra sarmatisk og via østgermansk – selvom ordet ikke er belagt i gotisk – kom ind i vest- og nordgermansk, sammenlign oldhøjtysk (*h*)ross, oldengelsk *hors* og oldnordisk *hors/hross* (for en diskussion af formerne med *r*-metatese i de germanske sprog, se nu Van Loon 2006). Det indoeuropæiske arveord som repræsenteret af latin *equus* hed på oldengelsk *eoh* og på oldnordisk *jór*. Også ord associeret med 'hoppemælk, gæret drik' kom på denne tid ind i germansk og slavisk ifølge Dennis Green (1998:179), altså ord med oprindelse i den iranske nomadekultur. Endelig anser Green (1998:179) engelsk *path*, tysk *Pfad*, nederlandsk *paad* med videre for at være reflekser af iransk **pab-* 'sti', inspireret af de veje som nomaderne fulgte. Initialt *p-* er meget sjældent i germansk, og den iranske forbindelse giver en tilfredsstillende forklaring på ordet, der i så fald kom ind via gotisk / østgermansk, omend det ikke er overleveret her.

Et eksempel, hvor iransk indflydelse på gotisk er mere direkte belagt, er anvendelsen af andetelementet *-faps* 'herre' i *hundafaps* 'centurion, leder af 100 mand', *būsundifaps* 'leder af 1000 mand' og *swnagogafaps* 'synagogeforstander' (Green 1998:180-81). Selvom gotisk *brūpfaps* 'brudgom' adskiller sig fra de øvrige germanske sprog, der har *guma* (got.) 'mand' som andetelement, jvf. engelsk *bridegroom* og tysk *Bräutigam*, kan der i dette tilfælde være tale om en arkaisme, fordi ordet falder inden for feltet af indoeuropæiske husholdningsord og således er sammenligneligt med fx græsk *despótes* 'slaveherre'. Men på græsk var betegnelserne for lederne af 100 og 1000 mand henholdsvis *hekatónárches*

og *chiltarchos*, og inspirationen for brugen af *-fab̥s* i de tilsvarende gotiske ord *hundafab̥s* og *þūsundifab̥s* skal derfor ikke søges her, men i iransk *-pati*, der blev benyttet i de tilsvarende iranske sammensætninger. Perserne havde militære formationer opstillet efter decimalsystemet, et princip som blev efterlignet af grækerne, men uden at disse følte sig foranledigede til at benytte det med iransk *-pati* beslægtede ord, dvs. *-potes*. Dette altså i modsætning til goterne (Wulfila), der ikke blot i disse tilfælde valgte *-fab̥s*, men også udvidede brugen til at omfatte *swnagogafab̥s*. I lyset af den inspiration, som goterne modtog fra iranerne i henseende til decimalsystemet, er det interessant, at det senest uddøde gotiske sprog, kringotisk, anvendte ord af iransk oprindelse for '100' og '1000', nemlig *sada* og *hazar*, jvf. de tilsvarende ord i ossetisk *säda* '100' og i middelpersisk *hazār* '1000' (Stearns 1978:104-5).

Afslutningsvis kan det siges, at goternes møde med den kulturelt højerestående iranske nomadekultur satte sig en del spor i deres sprog. Mere påfaldende var dog nok den leksikalske indflydelse, som goterne udøvede på de folkeslag de kom i kontakt med på deres vej sydøstover – baltre, finner, slaver –, som var dem kulturelt underlegne. En del af de ord, der blev lånt fra gotisk, var handelsord af latinsk oprindelse. Jeg skylder mine tilhørere at nævne, at en række af disse ord forefindes i de fleste germanske sprog til betegnelse af varer og varetransport, der afspejlede den allertidligste handel mellem romere og germanere (Green 1997:xxxiii). Det drejer sig om ord, der til dels stadig er bevaret også på moderne dansk, fx *købe*, *kedel* og *vin*.

Institut for Sprog og Kommunikation
Syddansk Universitet
Campusvej 55
DK-5230 Odense M

Kilder og referencer

- Bierbrauer, V. 1998. 'Goten. II. Archäologisches'. In: H. Beck et al. (eds.), *Reallexikon der Germanischen Altertumskunde* (2. Auflage), 12. Berlin: Gruyter. Pp. 407-27.
- Bruun, N.W. & A.A. Lund (eds.). 1974. *Tacitus Germania*, I-II. Århus: Wormianum.
- Casaretto, A. 2004. *Nominale Wortbildung der gotischen Sprache*. Heidelberg: Winter.
- Casaretto, A. 2005. 'Die Lehnbildungen der gotischen Bibel und der Skeireins'. In: G. Meiser & O. Hackstein (eds.), *Akten der Arbeitstagung der Indogermanischen Gesellschaft in Halle/Saale 'Sprachkontakt und Sprachwandel', 17.-23. September 2000*. Wiesbaden: Reichert. Pp. 27-38.
- Green, D.H. 1997. 'From Germania to Europe: the Evidence of Language and History'. *The Modern Language Review* 92/4:xxix-xxxviii.

- Green, D.H. 1998. *Language and History in the Early Germanic World*. Cambridge: University Press.
- Heather, P. 1996. *The Goths*. Oxford: Blackwell.
- Iordanis Romana et Getica*, recensuit Theodorus Mommsen (= *Monumenta Germaniae Historica. Vol. 5.1: Auctores Antiquissimi*). 1882. Berlin: Weidmann.
- Kaliff, A. 2001. *Gothic connections. Contacts between eastern Scandinavia and the southern Baltic coast 1000 BC–500 AD*. Uppsala: Department of Archaeology and Ancient History, Uppsala University.
- Nielsen, H.F. 2000. *The Early Runic Language of Scandinavia. Studies in Germanic Dialect Grouping*. Heidelberg: Winter.
- Schwarz, E. 1951. *Goten, Nordgermanen, Angelsachsen. Studien zur Ausgliederung der germanischen Sprachen*. Bern: Francke / München: Lehnen.
- Schwarz, E. 1956. *Germanische Stammeskunde*. Heidelberg: Winter.
- Tacitus Germania*. See Bruun & Lund (eds.), 1974.
- Stearns Jr., M. 1978. *Crimean Gothic. Analysis and Etymology of the Corpus*. Saratoga, Calif.: Anma Libri.
- Van Loon, J. 2006. 'Die Repräsentanten von germ. *hruss- 'Ross' in den germanischen Sprachen, insbesondere im Alt- und Mittelniederländischen'. *NOWELE* 49:55-85.
- Wessén, E. 1972. 'Die gotische Sprache und ihre Überlieferung'. In: U.E. Hagberg (ed.), *Studia Gotica. Die eisenzeitlichen Verbindungen zwischen Schweden und Südosteuropa*. Stockholm: Almqvist & Wiksell. Pp. 120-29.

Carl-Erik Lindberg

SUBJUNKTIONEN *patei* EFTER VERBA DICENDI OCH SENTIENDI I CODEX ARGENTEUS

'μετανοεῖτε καὶ πιστεύετε ἐν τῷ εὐαγγελίῳ'

1. Syntax i *Codex argenteus*

Studiet av det gotiska språket har som bekant från början varit präglat av den mycket begränsade tillgången på gotiska texter. Större undersökningar baseras nästan uteslutande på texterna i *Codex argenteus* och *Codices Ambrosiani*, dvs. främst på (fragment av) de fyra evangelierna och Paulus epistlar. Att studera ett skriftspråk där i stort sett inga skriftspråkliga genrer utom bibeltext i översättning är representerade medför givetvis omfattande begränsningar som måste klarläggas innan slutsatser kan dras om det aktuella språkets uppbyggnad. Omfattande framställningar som t.ex. Streitbergs *Gotisches Elementarbuch* (1920) och Braune/Heidermanns *Gotische Grammatik* (2004) refererar till studieobjektet som 'gotiska', vilket i sig är problematiskt. Jämför man med grundböcker och grammatikor för moderna (litteratur)språk framstår skillnaden klart – moderna handböcker i t.ex. svenska, engelska och tyska är baserade på material från ett mycket stort antal (originalspråkliga) genrer, kanske främst skriftspråkliga men också muntliga.¹

För gotiskans del är situationen på en gång både mer och mindre komplicerad. Mer, därför att gotiska originaltexter i princip saknas och att förhållandet mellan en genuin gotisk syntax och syntaxen i *Codex argenteus* på grund härav inte kan undersökas närmare. Mindre, därför att det begränsar uppgiften – resultatet av de syntaktiska analyserna gäller det undersökta materialet, inte gotisk syntax generellt. Bibelöversättningens syntax är dock inte 'grekisk', men den är möjligen i någon grad influerad av originalspråkets struktur.

En avgörande faktor för antaganden om förhållandet mellan gotisk syntax i allmänhet från 300-talet till 500-talet och syntaxen i *Codex argenteus* är den från den grekiska antiken nedärvda distinktionen mellan *mythos* och *logos*. Myten är till för alla samhällsmedlemmar medan *logos* är till för 'eliten', dvs. den kräver ett större eller mindre mått av (klassisk) bildning för att man ska kunna tillägna sig den (t ex Platons idévärld). Kristendomen i dess olika varianter är och har alltid varit en 'mythos' i denna mening, en lära för folket, dvs. för alla. Det är därför både rimligt och nödvändigt att anta att de gotiska bibeltexterna, som ju använts både i missionen bland goterna och i predikan för de gotiska församlingarna, inte kan ha haft en syntax som radikalt skilde sig från den gängse bland goterna – i så fall borde

¹ 'Alle Aussagen über "das Gotische" beziehen sich immer (...) auf das Bibelgotische' (Binnig 1999:24).

texterna ha varit om inte obegripliga så i varje fall alltför svårbegripliga för sitt ändamål. Denna problematik känner vi också från Skandinavien, där bibelöversättningarna måste revideras med jämna mellanrum för att avståndet till 'folkspråket' inte ska bli för stort. Streitberg, som hör till de få forskare som behandlat gotisk syntax mera utförligt, säger i syntaxkapitlet i sin *Gotisches Elementarbuch*:

Es muss in jedem Falle untersucht werden, was als *unmittelbare Nachahmung* des griech. Textes zu gelten habe und was beanspruchen könne, als *echt germanisch* betrachtet zu werden (Streitberg 1920:165).

Motställningen 'unmittelbare Nachahmung' – 'echt germanisch' är dock inte invändningsfri. 'Direkt efterbildning' kan man svårligen tala om när *primo* den grekiska originaltexten icke längre föreligger och *secundo* den existerande gotiska texten är nedskrivet ca 200 år efter att översättningen gjordes. Dessutom – hur bestämmer man 'äkta germanskt' i bibeltexterna när jämförelsematerial i form av andra germanska texter av nämnvärd omfattning från samma period saknas? De fornhögtyska texterna är minst tvåhundra år yngre än *Codex argenteus*, Hildebrandslied t.ex. anses nedskrivet under första halvan av 800-talet.

2. Från asyndes till hypotax

Bisatser inledda med subjunktionen *patei* är mycket vanliga, om än ojämnt fördelade, i de fyra evangelierna, som är mitt primära källmaterial i detta *working paper*.² Den historiska utvecklingen av satsstrukturen anses av de flesta forskare, bl.a. Elias Wessén, ha gått från asyndes till hypotax,³ men bisatsstrukturen är redan i *Codex argenteus* (CA) relativt välutvecklad, även om den inte uppfyller alla det moderna satskemats krav (jfr t ex Josefsson 2001:151). Ingerid Dal påpekar t ex i fråga om tyskans utveckling att en formell differentiering mellan huvudsats och bisats är resultatet av en längre process – den historiska utvecklingen från 'den äldsta germanskan' till modern tyska (Dal 1962:187).

Subjunktionen *patei* 'att', har i samband med övergången från asyndes till hypotax uppstått genom en utveckling av demonstrativpronomenet *sa* 'denne', neutrum *pata* 'detta', till subjunktion.⁴ Denna process är fullt genomförd i evangelierna, som konsekvent har *patei*

² Materialet är hämtat från *Wulfila Project* (gotiska och grekiska; jfr litteraturförteckningen). Undersökningen bygger på ett stort antal, men tills vidare inte alla, exempel i evangelierna.

³ 'Att alla former av bisats ursprungligen ha utvecklats ur huvudsats, betraktas inom den historiska språkforskningen nästan som ett axiom, åtminstone vad de indoeuropeiska språken angår. Den hypotaktiska satsfogningen har m.a.o. uppkommit ur parataktisk satsföljd, den sammansatta meningen [helsætningen] ur en följd av enkla satser, som stå i logiskt samband med varandra' (Wessén 1956:209).

⁴ 'Huruvida bisatsen [ursprungligen] har varit partikellös eller möjligen inledd med en sedermera synkoperad partikel, kan ej avgöras. Gotiskan har alltid *patei*, d.v.s. *pata* 'det' med efterhängd partikel -i, eller ock enbart *ei* 'att'. – Emellertid har determinativet (*bat* [form i runinskrifter]) efterhand ryckts in i bisatsen, förlorat sin aksent och sin egentliga betydelse och slutligen övergått till ren konjunktion' (Wessén 1956:255).

som bisatsinledare i att-satser (vid sidan av *ei*, och, i mindre grad, *pei*, som t ex i Johannes 16:33: *amen amen qiba þus, þei hana ni hrukeiþ, unte þu mik afaikis kunnan þrim sinþam* Sannerligen, sannerligen säger jag dig: hanen skall icke gala, förrän du tre gånger har förnekat mig [alternativt: ... att hanen icke skall gala, förrän ..., jfr nedan]).

3. Anföring vid *verba dicendi*

I CA förekommer, liksom i de moderna språken, både direkt och indirekt anföring vid *verba dicendi*. En väsentlig olikhet är dock att evangelierna, liksom även grekiskan, också har direkt anföring med subjunktion. Denna konstruktionstyp är icke möjlig i nyare germanska språk och därför heller icke i de svenska bibelöversättningarna.

Det är i detta sammanhang väsentligt att erinra om att de svenska bibelcitater som anføres i det följande *inte* utgör en direkt översättning av de bibelgotiska. Det står klart att både den gotiska och den svenska bibelöversättningen ytterst går tillbaka på *Novum Graece*, men översättningarna bygger på vitt skilda textkällor från vitt skilda perioder, och för bådas vidkommande måste ett större eller mindre, direkt eller indirekt, inflytande från andra texter, icke minst *Versio Vulgata*, antas föreligga.⁵ Den svenska versionen (SV) är en av flera existerande från samma tidsperiod (1850-1920) och är vald för att genom jämförelse belysa de bibelgotiska *þatei*-konstruktionerna.

3.1. Direkt anföring utan subjunktion

Konstruktionstypen är här i princip densamma i CA och SV, en översättning från början av 1900-talet.⁶ Tempusföljden är i exempel (1) och (2) både i CA och i svenskan: pret. + : + pres., alltså en helt reguljär konstruktion vid direkt anföring som också är norm i de moderna språken.

(1) *jah qap du im sa aggilus: ni ogeiþ, unte sai, spillo izwis faheid mikila, (...)* (Lukas 2:10-11).

Och ängeln sade till dem: Varen icke förfärade; ty se, jag bådär er stor glädje, (...).

(2) *andhofun þan þai Iudaieis jah qeþun du imma: niu waila qibam weis þatei Samareites is þu jah unhulþon habais* (Johannes 8:48)?

Då svarade judarne och sade till honom: Säg vi icke med rätta, att du är en samarit, och att du har en ond ande?

⁵ '(...) keine der überaus zahlreichen Aussagen vom Typ "got. x gibt griech. y wieder", auf denen ja nicht zuletzt die Wörterbücher beruhen, hat eine stofflich fassbare Grundlage' (Binnig 1999:40).

⁶ Nya Testamentet och Psaltaren (1910)

3.2. Direkt anföring med subjunktion

3.2.1. Grekiska *ὅτι* som ett slags anföringstecken

Grekiskan uppvisar en konstruktionstyp där subjunktionen *ὅτι* inte har sin egentliga funktion utan närmast infogas som ett tecken på att direkt anföring följer. Solders ger följande exempel: Πρόξενος εἶπεν, ὅτι αὐτὸς εἶμι, ὃν ζητεῖς P. sade: "Jag är just den du söker" (Solders 1964:148). En översättning av detta exempel ord för ord ger: '*Proxenos sade, att jag är just den, som du söker.' Ersätter vi subjunktionen med kolon får vi en grammatiskt korrekt konstruktion: 'Proxenos sade: "Jag är just den, (som) du söker"', dvs. subjunktionen fungerar med Solders formulering 'endast som ett slags anföringstecken' (ibid.). Denna konstruktionstyp är som vi ska se i nästa avsnitt vanlig också i bibelgotiskan.

3.2.2. Gotiska *þatei* som ett slags anföringstecken

I funktionen som ett slags anföringstecken motsvaras det grekiska *ὅτι* av det gotiska *þatei*.⁷ I exemplen (3) och (4) nedan står *þatei* sålunda i samma position som kolon i den svenska bibelöversättningen. Tempus hos det finita verbet i *þatei*-satserna i (3) och (4) är presens *ganisa* 'jag blir frisk' och *sokjand* 'de söka', och tempusföljden i huvudsatsen⁸ är: pret. + *þatei* + pres. SV har den förväntade tempusföljden pret. + : + pres. Det är *inte* fråga om den normala tempusföljden efter *þatei* (jfr avsnitt 5 nedan) eftersom pronomenet/verbformen i (3) och (4) i så fall dessutom måste vara 3 person i *samtliga* satser.

(3) *unte qap þatei jabai wastjom is atteka, ganisa* (Markus 5:28).

Ty hon sade: Om jag får röra allenast vid hans kläder, så blifver jag hulpen [got. eg. '*Ty hon sade att om jag vidrör hans kläder, blir jag frisk.'].]

(4) *jah bigitandans ina qepun du imma þatei allai þuk sokjand* (Markus 1:37).

Och när de funno honom, sade de till honom: Alla söka dig [got. eg. '* Och finnande/när de fann honom sade de till honom att alla söker dig.'].]

⁷ *þatei* entspricht durchweg dem griech. *ὅτι* (Streitberg 1920:235).

⁸ 'Huvudsats' motsvarar i nyare svensk grammatisk terminologi det danska 'helsætning'.

4. *þatei-satser som direkt objekt*

4.1. *Vid verba dicendi*

þatei-satser förekommer ofta som direkt objekt i huvudsatser både efter verba dicendi och sentiendi på samma sätt som i modern germanska språk, bland dem svenskan. En jämförelse med den moderna grekiska standardutgåvan av NT⁹ ger här ytterligare en möjlighet till belysning av þatei-konstruktionerna. Användningen av kolon i stället för subjunktionen 'att' i de svenska citaten har i detta sammanhang en rent stilistisk funktion – 'att' kan alternativt utan problem infogas i SV i (5), (6) och (7).

(5) *jah urrais suns jah ushaffands badi usiddja faura andwairþja allaize, swaswe usgeisnodedun allai jah hauhidedun mikiljandans gub, qiþandans þatei aiw swa ni gasehvun* (Markus 2:12).

καὶ ἠγέρθη καὶ εὐθὺς ἄρας τὸν κράβαττον ἐξῆλθεν ἔμπροσθεν πάντων, ὥστε ἐξίστασθαι πάντας καὶ δοξάζειν τὸν θεὸν λέγοντας ὅτι οὕτως οὐδέποτε εἶδομεν.

Och han stod strax upp och tog sin säng och gick ut i allas åsyn, så att alla blefvo bestörta och prisade Gud, sägande: Sådant sågo vi aldrig.

Analysen börjar med 'usiddja / ἐξῆλθεν / gick ut'. Tempusföljden är för CA pret. (3x) + þatei + pret. och för grekiskan aor.2 (ἐξῆλθεν) + pres.med.inf. (ἐξίστασθαι) + pres.akt.inf. (δοξάζειν) + ὅτι + aor.2 (εἶδομεν). SV har pret. (3x) + : + pret., dvs. tempusföljden är densamma som i CA, men subjunktionen motsvaras som nämnts av kolon vilket ger en annan stilistisk effekt.

Aorist är normalt berättartempus i förfluten tid i grekiskan när man vill uttrycka att en verbhandling har skett men i övrigt icke önskar kommentera den närmare ('aoristisk aspekt', jfr Solders 1964:128). I övrigt är aorist 1, 2 och 3 (m.fl.) främst stambildningstyper som i begränsad eller ingen omfattning berör verbets semantik. Grekisk infinitiv *kan* i vissa fall användas i final-konsekutiv betydelse efter 'ὥστε', här ungefär i betydelsen '[det] förvånade (alla)' respektive '(de) prisade'.

(6) *ip afar þatei atgibans warþ Iohannes, qam Iesus in Galeilaia merjands aiwaggeljon þiudangardjos gudis, qiþands þatei usfullnoda þata mel jah atnehvida sik þiudangardi gudis: idreigoþ jah galaubeiþ in aiwaggeljon* (Markus 1:14-15).

μετὰ δὲ τὸ παραδοθῆναι τὸν ἰωάννην ἦλθεν ὁ ἰησοῦς εἰς τὴν γαλιλαίαν κηρῦσσων τὸ εὐαγγέλιον τοῦ θεοῦ, καὶ λέγων ὅτι πεπλήρωται ὁ καιρὸς καὶ ἤγγικεν ἡ βασιλεία τοῦ θεοῦ: μετανοεῖτε καὶ πιστεύετε ἐν τῷ εὐαγγελίῳ.

⁹ Wulfila Project - Novum Testamentum Graece: Nestle-Aland 26th/27th edition.

Men sedan Johannes hade blifvit satt i fängelse, kom Jesus till Galliléen och predikade evangelium om Guds rike, sägande: Tiden är fullbordad, och Guds rike är nära. Gören bättring och tron evangelium.

Analysen omfattar texten mellan 'qam / ἦλθεν / kom' och den sista huvudsatsen (som börjar efter kolon/kolon/punkt). Tempusföljden i CA är pret. + þatei + pret. (2x), i grekiskan aor.2 (ἦλθεν) + ὅτι + perf. (πεπλήρωται) + perf. (ἤγγικεν). SV har pret. + : + pres. (2x), dvs. subjunktionen motsvaras också här av kolon. Grekiskan använder perfekt två gånger för att markera aktualiteten: tiden *har* fullbordats och Guds rike *har* kommit nära, SV markerar detsamma med presens ('är' 2x).

(7) *andhof im Iesus: amen amen, qiþa izwis þatei hvazuh saei taujiþ frawaurht, skalks ist frawaurhtai* (Johannes 8:34).

ἀπεκρίθη αὐτοῖς ὁ ἰησοῦς, ἀμὴν ἀμὴν λέγω ὑμῖν ὅτι πᾶς ὁ ποιῶν τὴν ἁμαρτίαν δοῦλός ἐστιν τῆς ἁμαρτίας.

Jesus svarade dem: Sannerligen, sannerligen säger jag eder: Hvar och en, som gör synden, är syndens träl.

Analysen börjar efter 'amen / ἀμὴν / sannerligen'. CA har pres. + þatei + pres. + pres., grekiskan pres. (λέγω) + ὅτι + pres.part.akt. (ποιῶν) + pres. (ἐστιν). Också SV har nutid: pres. + : + pres. + pres.

Användningen av *optativ* i objektsatser efter verba dicendi är mindre vanlig i bibelgotiskan. Streitberg gör följande antagande beträffande inflytandet från grekiskan ('die Vorlage') på denna punkt som är av generellt intresse för modusförhållandena i bibelgotiskan:

Bekanntlich tritt in manchen Sprachen eine *Modusverschiebung in indirekter Rede ein*. (...) Im Gotischen sind nur schwache Spuren dieser Umbildung nachzuweisen; die Spärlichkeit der Belege dürfte auf der Abhängigkeit Wulfilas von seiner Vorlage beruhen (...) (Streitberg 1920:239).

Han anför likväl ett antal exempel på modusförskjutning, bl.a. följande från Johannes, 8 kapitlet.

(8) *jah ni kunnup ina; iþ ik kann ina; jah jabai qeþjau þatei ni kunnjau ina, sijau galeiks izwis liugnja; ak kann ina jah waurd is fasta* (Johannes 8:55).

καὶ οὐκ ἐγνώκατε αὐτόν, ἐγὼ δὲ οἶδα αὐτόν. κἂν εἶπω ὅτι οὐκ οἶδα αὐτόν, ἔσομαι ὁμοίος ὑμῖν ψεύστης: ἀλλὰ οἶδα αὐτόν καὶ τὸν λόγον αὐτοῦ τηρῶ.

Och I kännen honom icke, men jag känner honom; och om jag säger, att jag icke känner honom, så blir jag lik eder, en lögnare; men jag känner honom och håller hans ord.

Analysen börjar i texten efter 'jabai / κὰν / om' och slutar före den sista huvudsatsen, dvs. före (semi)kolon. Tempus-/modusföljden är i CA pret./opt. + þatei + pres./opt. (2x). Grekiskan har aor.2/konj. (εἶπω) + ὅτι + perf./ind. (οἶδα) + fut. med./ind. (ἔσομαι) och SV har pres. + att + pres. (2x). Att grekiskan har perfekt efter ὅτι i (8) beror förmodligen på verbets semantik – perfekt fungerar här som presens: οἶδα 'jag vet, känner'.¹⁰ CA har i detta fall alltså en helt annan tempus-/modusstruktur än grekiskan. Det *kan* vara fråga om en avvikelse från gällande översättningspraxis som Streitberg indirekt antyder i citatet ovan, men eftersom förlagan saknas kan frågan inte slutgiltigt avgöras.

4.2. Vid verba sentiendi

(9) *qap nu izwis þatei gadaubniþ in frawaurhtim izwaraim; jabai auk ni galaubeiþ þatei ik im, gadaubniþ in frawaurhtim izwaraim* (Johannes 8:24).

εἶπον οὖν ὑμῖν ὅτι ἀποθανεῖσθε ἐν ταῖς ἁμαρτίαις ὑμῶν: ἐὰν γὰρ μὴ πιστεύσητε ὅτι ἐγώ εἰμι, ἀποθανεῖσθε ἐν ταῖς ἁμαρτίαις ὑμῶν.

Därför sade jag eder, att I skolen dö i edra synder, ty om I icke tron, att det är jag, skolen I dö i edra synder.

Verbum sentiendi är i (9) *galaubjan* 'tro'. Analysen omfattar texten efter 'jabai / ἐὰν / ty'. CA har pres. + þatei + pres + pres. i matrissatsen,¹¹ grekiskan har [ἐὰν +]¹² aor./konj. (πιστεύσητε) + ὅτι + pres. (εἰμι) + fut./med. (ἀποθανεῖσθε) i matrissatsen och SV har pres. + att + pres. + fut. (skolen dö) i matrissatsen. Grekiskan och SV har således futurum i matrissatsen medan CA har presens, trots att denna sats talar om framtiden. Detta beror sannolikt på att presens också används för att beteckna framtid i gotiskan.¹³

(10) *iftumin daga managei sei stop hindar marein, sehvun þatei skip anþar ni was jainar alja ain, jah þatei miþ~ni~qam siponjam seinaim Iesus in þata skip, ak ainai siponjos is galiþun* (Johannes 6:22).

τῇ ἐπαύριον ὁ ὄχλος ὁ ἐστηκὼς πέραν τῆς θαλάσσης εἶδον ὅτι πλοιάριον ἄλλο οὐκ ἦν ἐκεῖ εἰ μὴ ἓν, καὶ ὅτι οὐ συνεισηλθεν τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ ὁ ἰησοῦς εἰς τὸ πλοῖον ἀλλὰ μόνοι οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ ἀπῆλθον:

¹⁰ 'pf. οἶδα (*I have seen*) means *I know*, and is used as a pres.' (Liddell & Scott 1968:226).

¹¹ Matrissats, sats som innehåller annan sats som satsdel.

¹² ἐὰν 'om' följs av konjunktiv.

¹³ 'Die zukünftige Handlung wird in der Regel *überhaupt nicht besonders ausgedrückt*. Wie in allen germanischen Sprachen genügt auch im Got. das Präsens zur Bezeichnung der zukünftigen Handlung' (Streitberg 1920.201).

Nästa dag upptäckte folkmassan, som var kvar på andra sidan sjön, att det bara hade funnits en enda båt där och att Jesus inte hade följt med sina lärjungar i den utan att de hade gett sig av ensamma.¹⁴

Saihvān 'se', (i detta sammanhang närmast 'inse') är verbum sentiendi i (10) och detta verb knyter två sidoordnade *ḡatei*-satser till sig. Analysen omfattar matrissatsen och *ḡatei*-satserna. CA har pret. + *ḡatei* + pret. + *ḡatei* + pret., grekiskan har aor.2 (εἶδον) + ὅτι + imperfekt (ἦν) + ὅτι + aor.2 (συνεισῆλθεν). SV har pret. + att + pluskvamperfekt + att + pluskvamperfekt.

Grekiskan har imperfekt ἦν 'var', 'fanns', här för att markera ett tidigare tillstånd: en enda båt hade legat där, på den platsen, men nu hade den gett sig av (nämligen kvällen före, jfr ibid., vers 16-21). SV:s preteritum motsvarar grekiskans aorist, pluskvamperfekt markerar dels tillstånd ('hade funnits'), dels handling ('hade följt').

5. Pret. + *ḡatei* + pres. (tempusföljd)

Solders påpekar att grekiskan i motsats till svenskan inte har tempusförskjutning i bisats efter verba dicendi (Solders 1964:147). Han ger följande exempel: 'Han sade att han *var* sjuk (direkt tal: "Jag är sjuk") heter ἔλεγεν ὅτι νοσεῖ [eg. '*han sade att han är sjuk'] (...).¹⁵

Denna konstruktionstyp är mycket vanlig också i CA, både vid verba dicendi och sentiendi.

5.1 Dicendi

(11) *ḡaruh ḡai māns gasaihvāndans ḡoei gatawida taikn Iesus, qeḡun ḡatei sa ist bi sunjai praufetus sa qimanda in ḡo manaseḡ* (Johannes 6:14).

οἱ οὖν ἄνθρωποι ἰδόντες ὃ ἐποίησεν σημεῖον ἔλεγον ὅτι οὗτός ἐστιν ἀληθῶς ὁ προφήτης ὁ ἐρχόμενος εἰς τὸν κόσμον.

När nu människorna hade sett det tecken, som Jesus hade gjort, sade de: Denne är för visso den profet, som skulle komma i världen.

Analysen börjar med 'qeḡun / ἔλεγον / sade'. CA har pret. + *ḡatei* + pres., grekiskan imperfekt (ἔλεγον) + ὅτι + pres. (ἐστίν). SV har pret. + : + pres. Grekiskans imperfekt markerar pågående handling i det förflutna: människorna talade med varandra om det faktum att Jesus hade bespizat fem tusen män med hjälp av fem kornbröd och två fiskar (jfr ibid., vers 5-13).

¹⁴ Här citeras Bibel 2000 som specifikt i fråga om Johannes 6:22 ligger närmare CA än 1910-utgåvan.

¹⁵ Däremot: ἔλεγεν ὅτι ἐνόσει = han sade, att han varit sjuk eller var sjuk vid ett visst tillfälle i det förgångna (direkt tal: "Jag var sjuk") (ibid.).

SV har kolon, men även här är det endast fråga om en stilistisk effekt. Indirekt tal med subjunktionen att + pret. är annars helt enligt normen i detta sammanhang: 'sade de att denne förvisso var den profet som skulle komma i världen'.

(12) *anþarai þan qeþun þatei Helias ist; anþarai þan qeþun þatei praufetes ist swe ains þize praufete* (Markus 6:15).

ἄλλοι δὲ ἔλεγον ὅτι ἡλίας ἐστίν: ἄλλοι δὲ ἔλεγον ὅτι προφήτης ὡς εἷς τῶν προφητῶν.
Och somliga sade: Det är Elias. Men andra sade: Det är en profet, såsom en av profeterna.

Analysen omfattar de två matrissatserna med tillhörande þatei-satser. CA har 1) pret. + þatei + pres., 2) pret. + þatei + pres., grekiskan 1) imperfekt (ἔλεγον) + ὅτι + pres. (ἐστίν), 2) imperfekt (ἔλεγον) + ὅτι + ∅ (dvs. ἐστίν är underförstått från den första matrissatsen). SV har samma konstruktionstyp som i exempel (11): 1) pret. + : + pres., 2) pret. + : + pres. CA och SV har parallella tempusföljder i 1) och 2), grekiskan markerar åter en pågående handling genom användningen av imperfekt i båda matrissatserna: 'Några talade om att det var Elias, men andra talade om att det var en profet (som en av profeterna).'

5.2. Sentiendi

(13) *Jah galaiþ aftra in Kafarnaum afar dagans, jah gafrehun þatei in garda ist* (Mark.2:1).

καὶ εἰσελθὼν πάλιν εἰς καφαρναοὺμ δι' ἡμερῶν ἠκούσθη ὅτι ἐν οἴκῳ ἐστίν.

Och efter några dagar gick han åter in i Kapernaum; och det spordes, att han hade kommit hem.

Analysen gäller den andra huvudsatsen, och verbum sentiendi är *gafraihnan* 'erfara'. CA har pret. + þatei + pres., grekiskan aor.pass. (ἠκούσθη) + ὅτι + pres. (ἐστίν) och SV har pret. + att + pluskvamperfekt. Huvud verbet står i plural i CA ('de erfor' = 'man erfor') och i singular i grekiskan ('det sades') och SV. Pluskamperfekt i bisatsen i SV markerar tillstånd: han hade kommit hem, dvs. han var hemma.

(14) *þaruh þan gasahv managei þatei Iesus nist jainar nih siponjos is, gastigun in skipa jah gemun in Kafarnaum sokjandans Iesu* (Johannes 6:24).

ὅτε οὖν εἶδεν ὁ ὄχλος ὅτι ἰησοῦς οὐκ ἔστιν ἐκεῖ οὐδὲ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ, ἐνέβησαν αὐτοὶ εἰς τὰ πλοιάρια καὶ ἦλθον εἰς καφαρναοὺμ ζητοῦντες τὸν ἰησοῦν.

När nu folket såg, att Jesus icke var där, ej heller hans lärjungar, stego ock de i båtarna och kommo till Kapernaum och sökte Jesus.

Verbum sentiendi i detta exempel är *saihvan* 'se' i den temporala bisatsen. Satsstrukturen är bisats av 1 graden + bisats av 2 graden + matrissats, och analysen avser de två bisatserna. CA

har pret. + þatei + pres., grekiskan aor.2 (εἶδεν) + ὅτι + pres. (ἔστικν) och SV pret. + att + pret., dvs. CA och grekiskan har presens i bisats 2, SV däremot preteritum ('var').

I samtliga exempel i avsnitt 5 är tempusföljden sålunda parallell i CA och grekiskan med presens i bisats efter verba dicendi och sentiendi. SV däremot har antingen direkt anföring (av retoriska/stilistiska orsaker) vid verba dicendi eller tempus för förfluten tid (preteritum och pluskvamperfekt) efter verba sentiendi, där direkt anföring ju icke är möjlig.

*Institut for Sprog og Kommunikation
Syddansk Universitet
Campusvej 55
DK-5230 Odense M*

Litteratur

Bibel 2000. 1999. Stockholm: Verbum.

Binnig, W. 1999. *Gotisches Elementarbuch*. 5. Auflage. Berlin: Walter de Gruyter.

Dal, I. 1962. *Kurze Deutsche Syntax*. 2. Auflage. Tübingen: Niemeyer.

Josefsson, G. 2001. *Svensk universitetsgrammatik för nybörjare*. Lund: Studentlitteratur.

Liddell and Scott. 1968. *Greek-English Lexicon*. 7th edition. Oxford: At the Clarendon Press.

Nya Testamentet och Psaltaren. 1910. Stockholm: Evang. Fosterlands-stiftelsens Förlags Expedition.

Solders, S. 1964. *Grekisk Skolgrammatik*. Åttonde upplagan. Lund: C W K Gleerups Förlag.

Streitberg, W. 1920. *Gotisches Elementarbuch*. 5. und 6. Auflage. Heidelberg: Carl Winter's Universitätsbuchhandlung.

Wessén, E. 1956. *Svensk Språkhistoria III. Grundlinjer till en historisk syntax*. Stockholm: Almqvist & Wiksell.

www.wulfila.be/ (*The Wulfila Project*)

Mindre Skrifter
udgivet af
Center for Middelalderstudier
Syddansk Universitet, Odense
Nr. 26, 2008

ISSN 1601-1899